

незалежний культурологічний часопис "І"
21 рік видання

60
2010

nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "І"

Видання здійснено за підтримки Black Sea Trust (Бухарест), German Marshall Fund, а також за інституційної підтримки Міжнародного Фонду "Відродження" (Київ)

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль

В окремих статтях збережено правопис оригіналу

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2010

Осмислення стану безпеки держави Україна знову лягло на плечі української громадськості та українського експертного співтовариства

Після президентських виборів 2010 року Україна потрапила у зону геополітичної турбулентності.

За президента Леоніда Кучми Україну тримали у невідзначеності щодо її геополітичних преференцій. Вона нікуди не рухалася, ні з ким не інтегрувалася. Президент Кучма називав таку політику політикою «багатовекторності».

За президента Віктора Ющенка було зроблено спробу все ж визначитися щодо своїх геополітичних орієнтацій і примкнути до європейського та євроатлантичного табору. Надій було багато. Дій менше. Ну, і відповідь спочатку з ЕС, а потім і з НАТО було отримано, м'яко кажучи, дуже стриману. А точніше, Україні було, на угоду Росії, відмовлено у всіх сподіваннях на інтеграцію у цей економічний та безпековий простір.

Найбільше до такого «протверезіння» України доклалися європейські союзники/опоненти США – Німеччина

і Франція. Решта країн, які у доволі брутальній формі відмовили Україні, як-от Італія, були лишень цинічними опортуністами.

Не додала динаміки інтеграційним процесам і маргіналізація для США країн Центрально-Східної Європи. Америка перенесла центр своєї уваги на середній Схід – Іран, Афганістан.

Результатом такого «охолодження» намірів президента Ющенка та українських проєвропейських та проєвроатлантичних сил стала нищівна поразка самого президента Ющенка на президентських виборах 2010 року. А також безсумнівний реванш противників продовження цього курсу в Україні.

Обраний третиною України президент Віктор Янукович, ще навіть не будучи інавгурованим, одразу, принаймні на вербальному рівні, задекларував не тільки повернення до «багатовекторної» геополітичної орієнтації президента Леоніда Кучми, але й зробив усе, щоб дати знати російським владам, що він чітко веде Україну у фарватер російської зовнішньої політики.

У завішеному стані залишається питання підписання

Угоди про асоціацію з ЕС – єдиний реальний здобуток, якого домігся президент Ющенко. Яка її доля – невідомо. Тим більше не ясно, яким буде зміст цієї угоди – порожньою декларацією чи все ж діючим документом.

Що стосується безпекового простору, то президент Янукович чітко підтримав ініціативу президента Дмитрія Медведєва що створення єдиної європейської системи безпеки: «Я думаю, що ініціатива президента Росії Медведєва (з питань безпеки), вона прийнята для України».

Звичайно, ці кроки будуть тісно пов'язані з пролонгацією російської військової присутності у Севастополі. Відповідаючи на запитання щодо майбутнього російської військово-морської бази в Севастополі, В. Янукович зазначив, що це питання «розглядатиметься в пакеті з іншими питаннями безпеки». І далі: «Я не виключаю, що Чорноморський флот залишиться після 2017 р.»

Те ж стосуватиметься і іншого виміру безпеки України – її енергетичної безпеки. Усупереч існуючому на лютий 2010 року законодавству новий президент робить зусилля, щоб створити газотранспортний консорціум з експлуатації української газотранспортної системи. А практично – виводить її з нашої власності.

Чи тільки президент Янукович декларував ці наміри під час президентської передвиборної кампанії? Ні. Практично ті ж тези проголошувала і його суперниця Юлія Тимошенко. Щоправда, більш вишукано. Так само, як і Янукович, вона послідовно уникала будь-якої визначеності щодо співпраці з НАТО і вела мову про європейську систему безпеки, якої на сьогодні насправді немає. Тимошенко не конкретизувала і форм інтегрування України та ЕС – у її риторичі все зводилося до загальних декларацій про абстрактний європейський курс без жодного реального наповнення.

З огляду на це громадськість України, причому її більшість, оскільки президент Янукович обраний лише третиною голосів виборців, відчуває все більше невдоволення і тривогу. Її голоси зовсім не враховуються у таких поспішних деклараціях Януковича. Що рано чи пізно призведе до більш гострих форм конфронтації в українському суспільстві.

Разом з тим, експертне співтовариство України все більше турбує питання реального змісту безпекових гарантій, які були дані Україні у Будапешті під час підписання Будапештського Меморандуму про гарантії безпеки

у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Чи це теж тільки папірець, що нічого не означає, чи прийшов час наповнити ці гарантії реальним змістом?

Очевидно, що президент Янукович не покликатиметься на цей документ. Спосіб мислення, який демонструє він та його оточення, наразі є чисто компрадорськими і підпорядкований радше його особистим політичним та інтересам РФ, ніж власне інтересам України, в якій є доволі різне бачення цих проблем.

Тому осмислення стану безпеки держави Україна знову лягатиме радше на плечі української громадськості та українського експертного співтовариства. Так само, як це було за президента Кучми. Що ми і розпочинаємо цим номером журналу. Коло замкнулося.

Ми розуміємо, що таке осмислення цих проблем не матиме прямого політичного результату. Це робота на перспективу. Однак вважаємо, що її слід продовжувати.

Тарас Возняк

Osmyslená stanu bezpeky državy Ukrajina znovu řahlo na pleči ukrajinskoi hromadřkosti ta ukrajinskoho ekspertnoho spivtovarystva

Pisřa prezidentřkyx vyboriv 2010 roku Ukrajina potrapyla u zonu heopolityčnoji turbulentnosti.

Za prezidenta Leonida Kučmy Ukrajinu trymaly u nevyznačenosti řčodo jiji heopolityčnyx preferencij. Vona nikudy ne ruxalařa, ni z kym ne intehruvalařa. Prezident Kučma nazyvav taku polityku politykoju «bahatovektornosti».

Za prezidenta Viktora Juřčenka bulo зробleno sprobu vse ř vyznačytyřa řčodo svojix heopolityčnyx orijentacij i prymknuty do evropejskoho ta evroatlantyčného taboru. Nadij bulo bahato. Dij menře. Nu, i vidpovidř spočatku z ES, a potom i z NATO bulo otrymano, mřjako kažučy, duře strymanu. A točniře, Ukrajinu bulo, na dohodu Rosiji. vidmovleno u vsix spodivanňax na intehraciju u cej ekonomičnyj ta bezpekovyj prostir.

Najbilře do takoho «protve-rezinňa» Ukrajinu doklalyřa evropejski sojuznyky/oponenty SřA – Nimeččyna i Francija. Reřta krajin, jaki u dovoli brutalnij formi vidmovyly Ukrajinu, jak-ot Italija, byly lyřeň cyničnymy oportunistamy.

Ne dodala dynamiky intehracijnym procesam i marhinalizacija dřa SřA krajin Centralno-Sxidnoji Evropy. Ameryka perenesla centr svojeji uvahy na srednij Sxid – Iran, Afhanistan.

Rezulřtatom takoho «oxolodženňa» namiriv prezidenta Juřčenka ta ukrajinskyyx proevropejskyyx ta proevroatlantyčnyx syl stala nyřčivna porazka samoho prezidenta Juřčenka na prezidentřkyx vyborax 2010 roku. A takož bezsumnivnyj revanř protyvnykiv prodovženňa čoho kursu v Ukrajinu.

Obranyj tretynuju Ukrajinu prezident Viktor Janukovyč, řče navitř ne budučy inavhurovanym, odrazu, prynajmni na verbalřnomu rivni, zadeklaruvav ne tilřky povernenňa do «bahatovektornoi» heopolityčnoji orijentaciji prezidenta Leonida Kučmy, ale j zrobyv use, řčob daty znaty rosijřkym vladam, řčo vin čitko vede Ukrajinu u farvater rosijřkoi zovniřnoji polityky.

U zaviřenomu stani zalyřa-jeřřa pytanňa pidpysanňa Uho-dy pro asociaciju z ES – jedynyj realřnyj zdobutok, jakoho domihřa prezident Juřčenko. Jaka jiji

dolřa – nevidomo. Tym bilře ne jasno, jakym bude zmist cijej u-hody – porožňuju deklaracijeju čy vse ř dijučym dokumentom.

řčo stosujeřřa bezpekovo-ho prostoru, to prezident Janukovyč čitko pidtrymav iniciatyvu prezidenta Dmitrija Mjedveděva řčo stvorenňa jedynoi evropejskoi systemy bezpeky: «Ja dumaju, řčo iniciatyva prezidenta Rosiji Medveděva (z pytaň bezpeky), vona pryjnat-na dřa Ukrajinu».

Zvyčajno, ci kroky buduť tiso povřjazani z prolonhacijeju rosijřkoi vijskovoji prysutnosti u Sevastopoli. Vidpovidajučy na zapytanňa řčodo majbutňoho rosijřkoi vijskovo-morřkoi bazy v Sevastopoli, V. Janukovyč zaznačyv, řčo ce pytanňa «rozhlřadaty-meřřa v paketi z ynřmy pytanňamy bezpeky». I dali: «Ja ne vyklřučaju, řčo Čornomorřkyj flot zalyřyřřa pisřa 2017 r.»

Te ř stosuvatymeřřa i ynřoho vymiru bezpeky Ukrajinu – jiji enerhetyčnoji bezpeky. Usupereč isnujučomu na lutyj 2010 roku zakonodavstvu novyj prezident robyť zusylřa, řčob stvoryty hazotransportnyj konsorcium z eksploataciji ukrajinskoi hazotransportnoji systemy. A praktyčno – vyvodyť jiji z nařoji vlasnosti.

Čy tilřky prezident Janukovyč deklaruvav ci namiry pid čas prezidentřkoi peredvybornoi kampaniji? Ni. Praktyčno ti ř tezy proholořovala i joho

supernyča Julija Tymošenko. Ščopravda, bilš vyšukano. Tak samo, jak i Janukovyč, vona poslidovno unykala bud'jakoji vyznačenosti ščodo spivpraci z NATO i vela movu pro evropejsku systemu bezpeky, jakoji na šohodni naspravdi nemaje. Tymošenko ne konkretyzuvala i form intehruvanňa Ukrajiny ta ES – u jiji rytoryci vse zvodyloša do zahaľnyx deklaracij pro abstraktnyj evropejskyj kurs bez žodnoho real'noho napovnenňa.

Z ohľadu na ce hromadškist' Ukrajiny, pryčomu jiji bilšist', oskiľky prezident Janukovyč obranyj lyše tretynuju holosiv vyborciv, vidčuvaje vse bilše nevdozolenňa i tryvohu. Jiji holosy zovsim ne vraxovujuťša u takyx pospišnyx deklaracijax Janukovyča. Ščo rano čy pizno pryzvede do bilš hostryx form konfrontaciji v ukrajinskomu suspiľstvi.

Razom z tym, ekspertne spivtovarystvo Ukrajiny vse bilše turbuje pytanňa real'noho zmistu bezpekovyx harantij, jaki byly dani Ukrajini u Budapešti pid čas pidpysanňa Budapeštškoho Memorandumu pro harantiji bezpeky u zv'jazku z pryjednanňam Ukrajiny do Dohovoru pro nerozpovsūdženňa jadernoji zbroji. Čy ce tež tiľky papireč, ščo ničoho ne označaje, čy pryjšov čas napovnyty ci harantiji real'nym zmistom?

Očevydno, ščo prezident Janukovyč ne poklykatymeťša na

cej dokument. Sposib myslenňa, jakyj demonstruje vin ta joho otočenňa, narazi je čysto kompradorškyj i pidpořadkovanyj radše joho osobystym polityčnym ta interesam RF, niž vlasne interesam Ukrajiny, v jakij je dovoli rizne bačenňa cyx problem.

Tomu osmyslenňa stanu bezpeky deržavy Ukrajina znovu ľahatyme radše na pleči ukrajinskoji hromadškosti ta ukrajinskoho ekspertnoho spivtovarystva. Tak samo, jak ce bulo za prezidenta Kučmy. Ščo my i rozpočynajemo cym nomerom žurnalu. Kolo zamknuloša.

My rozumijemo, ščo take osmyslenňa cyx problem ne matyme přamoho polityčneho rezultatu. Ce robota na perspektyvu. Odnak vvažajemo, ščo jiji slid prodovžuvaty.

Taras Vozňak

Олександр Литвиненко	8	Безпечне середовище навколо України
Тарас Возняк	16	Висновки президентської виборчої кампанії 2010
Стівен Пфайфер	22	Що хоче Росія і що ми можемо відповісти?
Фарід Закарія	34	Майбутнє американської великодержавности
Ігор Марков	56	Архітектура безпеки: від Будапешта-2 до Гельсінкі-2
Тарас Возняк	62	Становлення концепції розвитку та модернізації України
Марцін Сьвенцік	74	Як ми втратили Україну
Флоран Пармант'є	80	Китай проявляє інтерес до України
Марцін Качмарскі	84	Російський ревізіонізм щодо Заходу
Януш Бугайскі	114	Розширена Європа Медведєва
Джордж Фрідман	118	Німецьке питання
Юлій Квіцінскій	126	Роман з Німеччиною: завищені надії
Юргіта Лаурінайте	136	Німеччина після виборів: коаліція – нова, правила гри з Росією – старі
Оуен Метьюз, Штефан Тайль	140	Нова Ostpolitik
Чарльз Купчан	144	Росія має право на сфери впливу
Віктор Борщевський	150	Нова парадигма європейської інтеграції України: від ілюзій до тверезості
Стефанія Бабст	158	Жінки в НАТО

Б Е З П Е К О В Е

олександр литвиненко

С Е Р Е Д О В И Щ Е

Н А В К О Л О

У К Р А Ї Н И

Тема цього матеріалу – вплив світових політичних змін на безпеку нашої держави. Тема неосяжна, всеохоплююча і надзвичайно глобальна, як і ті зміни, що тривають у світі вже понад три десятиріччя, принаймні з кінця 1970-х років. Але, виходячи із зрозумілих вихідних, сконцентруємося переважно на Європі, і проблемах її безпеки.

До початку 1990-х років Європейський континент підходив з достатньо стабільною системою колективної безпеки, яка включала в себе два ворогуючі блоки: Варшавський Договір і головний його чинник – СРСР – проти НАТО і США, які у сукупності охоплювали практично всі країни Європи, за виключенням нейтральних і позаблокових країн, таких, як Фінляндія, Австрія, Югославія (СФРЮ) та інші. Слід усвідомлювати, що і нейтральні країни насправді були певним чином «приписані» до блоків. Наприклад, СФРЮ тяжіла до Сходу, а Австрія – до Заходу. Власне, йшлося про протистояння Радянської імперії із її сателітами, що були оформлені у військово-політичний Варшавський договір і РЕВ та США і їхніми союзниками по НАТО, об'єднаними в Європейській економічній співтовариства.

Водночас, відносини між блоками вже доволі давно набули сталості, а конкуренція вибухала конфліктами лише на периферії протистояння у країнах Азії і Латинської Америки. Створення потужних засобів технічної розвідки (візуальна розвідка земної поверхні з супутників і глобальні системи радіо і радіотехнічної розвідки), а також розробка і втілення заходів довіри мінімізували можливості непередбачуваної військової ескалації на головному – Європейському театрі військових дій.

Упродовж десятиріч протистояння була сформована потужна правова база європейської безпеки, тобто взаємодії блоків, яка включала в себе загальні положення Гельсінського Заключного Акту 1975 р. і діючої вже майже 15 років Наради з питань безпеки в Європі. Вже після 1985 року, тобто після приходу М. Горбачова до влади була напрацьована достатньо розвинена база щодо обмеження озброєнь. Йдеться про Договір про ракети середньої і малої дальності 1986 року, Договір про обмеження звичайних збройних сил в Європі (1990 року). Паралельно США і СРСР з початку 1970-х років напрацьовали базу обмеження, а потім і скорочення стратегічних наступальних (START-1) і оборонних (Договір про ПРО) озброєнь. У 1990 році на хвилі ейфорії, пов'язаної з перебудовою, і начебто подоланням ціннісних розділів континенту, була підписана Празька Декларація, яка проголошувала створення спільного європейського дому.

Наприкінці 1980-х років відбулися кардинальні трансформації цієї системи. Ми в минулому, 2009 року, святкували 20-річчя падіння Берлінської стіни, яке знаменувало розвал Варшавського Договору і падіння двополярного світу. Під тиском східноєвропейських революцій 1989 року, уможливлених ерозією радянського авторитарного режиму, відбулася деструкція Радянської імперії. Це знайшло вираження у блискавичному розпуску Варшавського Договору (1991 рік) і катастрофічному послабленні наддержави – СРСР, що закінчилося у грудні 1991 року Біловезькими угодами і постановням 15 нових незалежних держав. Механізм розпуску Радянського Союзу був оформлений через Співдружність незалежних держав, у складі якої Україна посідає доволі амбівалентне місце – з одного боку – держави-засновника, а з іншого,

досі не ратифікувавши її Статут, Київ не може розглядатися як повноправний член організації.

Зараз багато кажуть про стрімке посилення Росії після десятиріччя путінського правління, але не слід забувати, що провідним процесом останніх 20-ти років був безпрецедентний процес розширення глобального Заходу і його інституцій, що триває після 1980-х років минулого століття.

Фактично вперше з XVI століття (часів Реформації і розпаду середньовічної *Res publica christiana*) практично вся Європа об'єднана в єдину систему міжнародних політичних та економічних інституцій, які уособлюють певні єдині цінності. Йдеться насамперед про НАТО у військовій площині та ЕС в економічній та політичній площині. Вся Європа включно зі східноєвропейськими країнами включена в такі інституції, як Рада Європи, Організація безпеки і співробітництва в Європі, діє Європейський суд з прав людини тощо, чи не основними клієнтами якого останнім часом стали громадяни Росії.

Слід наголосити, що ЕС за цей час збільшився в два рази: з 12 до 27 членів, а НАТО з 17 до 29. Як і будь-яке наднаціональне утворення державного типу, ЕС створив, умовно кажучи, проміжні адаптаційні інституції, механізми, що дозволяють країнам, які не є членами Союзу, але входять у коло його інтересів, активно взаємодіяти з організацією. Йдеться про такі інституції, як угоди про асоціацію, підготовчий інститут кандидатства до ЕС, який зараз активно працює на Західних Балканах, а також програми партнерства. Діють Середземноморське партнерство і пропонуване для країн Центральної та Східної Європи, у тому числі для України, Східне партнерство Європейського Союзу. Відбувається поступове формування все тісні-

шої інституційної системи відносин РФ–ЕС. І хоча наголос у цих механізмах робиться на економічне співробітництво, але й безпекові питання не можуть бути уникнені. За великим рахунком, саме безпековий вимір виступає чи не основним для Східного партнерства. Водночас, попри такі інтенції Європейський Союз поки що не готовий платити за безпеку свого східного кордону, його керівництво, що переживає складний період переустановлення після запровадження Лісабонського договору, вагається і намагається зарадити півзаходами.

НАТО також має подібні партнерські програми, найвідомішою з яких є «Партнерство заради миру»¹, яка започаткована ще у 1992 році. Нагадаю, що Україна стала чи не першим членом цієї інституції. Причому, слід усвідомлювати, що партнерські програми Альянсу не є благочинністю Брюсселю. Навпаки, вони дозволяють країнам-партнерам робити суттєвий внесок у європейську і світову безпеку, зокрема, за бажання брати активну участь у миротворчій діяльності НАТО. Україна у такий спосіб взаємодіє з країнами НАТО в усіх нині здійснюваних місіях. Наслідком цього зауваження є міркування про можливість партнерів мати від НАТО певні гарантії безпеки, можливо, у вигляді розповсюдження статті 4 Вашингтонського договору 1949 року. Йдеться про створення ефективного механізму безпекових консультацій.

Процес розширення Заходу, безперечно, мав не тільки позитивні (відбулися докорінні зміни політичного ладу в країнах Європи, впали авторитарні політичні режими тощо), але й достатньо суперечливі наслідки. Йдеться, насамперед, про далеко немирний розпад низки країн, які були у сфері впливу Радянського Союзу. Розділ СРСР і Югославії² мав наслідком руй-

нівні війни, які тягнулися понад 8 років з 1991 по 1999 роки. І тут слід зауважити, що окрім Балканського епізоду, відомого своїми масштабами і нечуваною в Європі після Другої світової жорстокістю, величезними проблемами супроводжувався і розпад СРСР. І хоча деструкція величезної євразійської імперії відбулася доволі м'яко, за її результатами виникла велика кількість збройних конфліктів.

Зупинимось насамперед на конфліктах в Балто-Чорноморському регіоні. Йдеться про Придністровський конфлікт, Абхазький, Південноосетинський, Нагорнокарабахський і внутрішньоросійський – Північнокавказький. З цих конфліктів донині не вирішений жодний. Придністровський і Нагорнокарабахський – заморожені, Абхазький і Південноосетинський спровокували російсько-грузинську війну 2008 року, а у північнокавказькому після кількарічного затишшя після двох чеченських війн, спостерігається тенденція до ескалації. Понад те, донині відсутній серйозний прогрес у пошуку механізмів і способів врегулювання.

Наслідком цих конфліктів і процесів геополітичних трансформацій загалом стала деструкція правової бази європейської безпеки. Її підірвала насамперед суперечність між принципами свободи самовизначення, що преважує над територіальною цілісністю держав та непорушністю кордонів, проголошених Гельсінськими домовленостями. Слід зауважити, що Гельсінські домовленості проголосили ще один дуже важливий принцип – принцип реального обмеження суверенітету держав і пріоритетності гуманітарних цінностей прав людини над правами держав і принципом невтручання у внутрішні справи. Це дуже принциповий момент, який, зокрема, підважує активну

пропаговану свого часу у Росії концепцію «суверенної демократії».

Безумовне домінування США у світі загалом і Європі зокрема, що тривала всі 1990-ті роки, подовжило життя Гельсінської правової системи, за рахунок набуття нею, сказати б, «декоративної» ролі. Насправді важливі проблеми вирішувалися завдяки одноосібному лідерству і домінуванню, у тому числі і моральному, Сполучених Штатів Америки. Саме таким чином були вирішені Балканські кризи 1996 і 1999 років.

Але з часом це домінування поступово розмивалося: складні для американської політики наслідки 8-річного правління адміністрації Дж. Буша, перенос фокусу американської уваги на азіатські проблеми у Великій дузі нестабільності, а також брак політичної волі Євросоюзу і європейських національних держав суттєво підвищили можливості для реалізації впливу Російської Федерації на ситуацію в Європі, насамперед у Центральній і Східній.

Об'єктивно, що відродження можливостей Росії, після подолання нею періоду дезорганізації 1992–1997 років, призвело до суттєвих змін в європейській безпековій ситуації. Власне, суттєва частина російської слабкості 1990-х років, як, втім, і сучасної сили путінсько-медведєвської РФ, має виразно психологічний характер. Йдеться, насамперед, про самосприйняття і самопозиціонування російських еліт. Стисло розглянемо основні етапи змін у російській політиці.

У 1991–1997 рр. Росія позиціонувалася як молодший партнер Заходу. Президентом РФ був Б. Єльцин, а влада в країні належала різним альянсам представників державної бюрократії, у тому числі силової, директорського корпусу і новопосталих великих власників, очолюваних

«младореформаторами». Ця зовнішня політика уособлювалася з фігурою першого Міністра закордонних справ Росії Андрія Козирєва, неодноразово звинувачуваного російською імперсько-націоналістичною опозицією у зраді національних інтересів Росії. Основним результатом цього етапу у ретроспективі стала поразка сил, які виступали за перезаснування російської держави на нових, європейських цінностях, і перемога пострадянських реваншистів, які розглядали РФ як продовження Радянського Союзу за нових умов, його певну реінкарнацію з відповідними наслідками, зокрема і щодо політики безпеки, традиційних альянсів і ворогів.

12

Період між 1997–2003 роками характеризувався жорсткою боротьбою за спадок хворого Б. Єльцина між різними фракціями у правлячому альянсі з поступовим зростанням ваги силовиків, насамперед «чекістів», репрезентованих В. Путіним³. У 1997 р. – з приходом на посаду Міністра закордонних справ Росії Примакова – і до 2003 року Росія прагнула стати одним з мажоритарних акціонерів Заходу. Саме з цим були пов'язані рішення новообраного президента В. Путіна про приєднання до очолюваної США боротьби з міжнародним тероризмом і саме цим визначалася політика Москви. Відомими військово-політичними наслідками якої став відхід РФ з військових баз у Камрані (В'єтнам) і Лурдесі (Куба). На пострадянському просторі ця політика була втілена у Стамбульській декларації ОБСЄ 1999 року.

Формальна відмова від фактично втраченого глобального статусу Російської Федерації і набуття нею статусу провідного регіонального актора – одного з мажоритарних акціонерів глобального Заходу – таку ціль переслідував Кремль. Водночас, нерозуміння у Москві механізмів функціонування західних інституцій,

глибинний ціннісний розрив фактично унеможлилювали досягнення компромісу. В. Путін і керівництво РФ мислило у категоріях Realpolitik, інших доктрин XIX сторіччя і прагнуло стати одним з учасників «концерту великих держав» Така позиція не знайшла і не могла знайти суттєвого розуміння на Заході.

Протягом періоду після приходу В. Путіна до влади посилювалася західна критика Російської Федерації за порушення прав людини, обмеження свободи слова, підпорядкування великого бізнесу інтересам Кремля. Водночас, стрімке зростання цін на нафту і пов'язане з цим формування нового російського варіанту petrostate (нафтової держави), призвело до поліпшення економічної ситуації в Росії і формування знаменитого «путінського суспільного консенсусу» – «громадянські свободи в обмін на зростаючий економічний добробут».

Суттєвою проблемою у відносинах України, Росії і Заходу стала Помаранчева революція 2004 р. в Україні, яка сприймалася у Росії, з одного боку, як спецоперація Заходу⁴, а з іншого – як таке собі посягання США на безпосередню зону впливу Російської Федерації⁵. Тут слід нагадати про діагностовану ще класиком американської зовнішньополітичної думки Дж. Кеннаном в середині 1950-х років фобію Кремля, яка розглядає будь-які дії іноземних чинників у кордонах країн, прилеглих до Росії, як спрямовані безпосередньо проти її безпеки⁶.

З 2003 року до весни 2009 розгорталася боротьба за статус Росії як прагматичного партнера – конкурента Заходу. Цей етап можна метафорично підсумувати у формулі: «Поряд із Європою, обережно проти США; і над країнами СНД». У межах цієї політики здійснювався і здійснюється жорсткий тиск на Україну, насамперед через постачання енергоносіїв і методи

інформаційно-політичного протистояння⁷. Такий курс призвів до загострення відносин з США, найбільша їхня ескалація відбулася під час російсько-грузинської війни 2008 року. Ця війна, і багато в чому пов'язаний з нею попередній Косовський прецедент, поставили крапку на Гельсінських домовленостях.

Норми, що регулювали суто військові питання, почали руйнуватися ще раніше. У 2001 році США вийшли з Договору про ПРО, а наприкінці 2007 року РФ оголосила мораторій на виконання ДЗЗСЄ. Заради справедливості слід зазначити, що цей Договір було поставлено під сумнів ще розпуском Варшавського договору, з реалій існування якого він виходив. У результаті впродовж цих років була зруйнована правова база європейської безпеки.

Публічною реакцією Москви на це стала Євіанська пропозиція Дм. Медведєва про підписання Договору про європейську безпеку, проект якого було розроблено і оприлюднено у грудні 2009 року.

Прихід до влади Б. Обама трохи зменшив напруження шляхом перезавантаження і практичного визнання розділеності континенту на сфери впливу НАТО–ОДКБ (читай РФ) і сірої зони, в яку потрапила Україна. Причина нової «розрядки» – значні спільні інтереси. Це насамперед Афганістан, мусульманський фундаменталізм тощо. Останнім часом йдеться навіть про правове оформлення сформованої міжнародної конфігурації. Наприклад, на висловлену у січні 2010 року думку експерта німецького фонду «Наука і політика» М. Кляйн, доцільно опрацювати угоду про співробітництво між НАТО і ОДКБ. Вона ж пропонує у межах розроблюваної Стратегічної концепції НАТО уникати тем, що дратують Росію. Йдеться, зок-

рема, про енергетичну безпеку і потенційне членство України і Грузії⁸.

Водночас, значення і тривалість «перезавантаження» американсько-російських відносин і пов'язаного з ним поліпшення стосунків Москви з НАТО не слід перебільшувати. За оцінками аналітиків Інституту національних стратегічних досліджень Національного університету оборони США і Директорату Єврокомісії з питань зовнішніх відносин, сьогоднішня «відлига» є тимчасовою, та у подальшому, найпізніше у 2012–2016 роках, зміниться тривалим загостренням суперечностей між Білим домом і Кремлем. Про це свідчать вже наголошувані фундаментальні світоглядні і ціннісні протиріччя між контрагентами. Тим більше, що російський авторитарний режим відчуває себе загрозованим з боку західних ідей. Розходяться також оцінки перспектив одне одного. Москва проголошує присмерки Заходу і свій майбутній розквіт, натомість думку Вашингтону про РФ досить неполіткоректно, але гранично чітко сформулював віце-президент США Джо Байден у лютому 2009 року на Мюнхенській конференції з питань безпеки.

До фундаментальних проблем додаються і комплекс інших значущих проблем. Йдеться про різне сприйняття питання нерозповсюдження ЗМУ, загально зрозумілу переоцінку Москвою значення ядерної зброї – останнього свідчення колишнього наддержавного статусу, різні підходи до іранської ядерної програми, боротьби з тероризмом, прагнення РФ до енергетичного монополізму на Європейському континенті, а також до зони привілейованих інтересів на пострадянському просторі.

За цих умов посилюється активність менших держав, які прагнуть отримати свої дивіденди у нестабільній ситуації. У контексті інте-

ресів України слід відзначити наполегливу позицію Румунії, яка за правління президента Т. Бесеску проводить політику щодо гуртування румунськомовного населення навколо Бухаресту. Йдеться, зокрема, про юніоністські плани щодо Молдови і триваючі кампанії навколо начебто наявних утисків румунських меншин в Україні (Чернівецькій і півдні Одеської області). Попри загальне вирішення питань щодо розмежування прибережного шельфу в районі острова Зміїний, Бухарест протидіє українським планам стосовно розвитку судоходного каналу Дунай–Чорне море, функціонування якого загрожуватиме економічним інтересам Румунії.

14

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що на авансцену європейської політики повертаються засоби тиску, не виключено, що і військові. Після мирного антракту 1990-х – першої половини 2000-х років аналітики знову змушені говорити про відновлення проблематики «hard security». Але не це найважливіше у безпековому контексті. Значно гірше, що зростає непередбачуваність і непрогнозованість подій у безпековій сфері, процеси у якій стають все більш некерованими.

Україна, внаслідок насамперед власних помилок і слабостей, потрапила у «сіру зону» між РФ і ЄС–НАТО, за яку, безумовно, точитиметься конкуренція між Росією і Заходом. Просто за фактом наявності двох конкуруючих сил, як би вони самі це не заперечували. Загрозливість безпекової проблематики добре відчувають у Москві. Їхня, вище згадувана пропозиція про врегулювання проблем «hard security», – проєкт Договору про європейську безпеку свідчить саме про це. Водночас, головні проблеми носитимуть невоєнний і несиловий характер. Йдеться, насамперед, про енергетичну безпеку, організовану транскордонну злочинність, наркотра-

фік, корупцію, екологічні проблеми тощо. Не варто забувати і про таку трохи екзотичну, але надзвичайно важливу проблему, як використання інструментарію спецслужб організованими злочинними, у тому числі корупційними, угрупованнями, їхнє прагнення отримати вплив на європейські міжнародні і національні, у т.ч. й українські, інститути. На півдні України, а саме на Кримському півострові, де існує доволі значна мусульманська громада, не можна виключати намагань ісламістських клерикальних центрів поширити фундаменталістські версії Ісламу, сприяти постанню радикалістських і навіть екстремістських структур. У перспективі це загрожуватиме можливістю появи терористичних проявів, зокрема і міжнародного характеру.

Проте найбільші проблеми і слабкості України, які суттєво заважають вирішенню загальних безпекових проблем, мають одне велике джерело – це невирішеність питань ідентичності, та як наслідок – внутрішня слабкість Української держави, її інституцій, руйнівна політична конкуренція, безвідповідальність еліт, відсутність стратегічного мислення, те, що, наприклад, Петро Лелик назвав «великим базаром». Власне, таку ситуацію маємо, і обговорювати її ще раз, мабуть, не варто. До такого стану прислужилися кілька чинників, один із них – відсутність прямих військових загроз у межах теорії генези держави Ч. Тіллі доволі дотепно проаналізував болгарський дослідник В. Ганєв⁹.

І тут, на жаль, як ніколи доречно порівняння З. Бжезинського, який ще у 2005 році на зустрічі зі студентами Києво-Могилянської академії казав, що існує дуже велика небезпека перетворення України XXI століття на таку собі Польщу XVIII століття – на хвору людину Європи. Принагідно варто лише нагадати, що з «німого сейму» 1717 року і до останнього поділу 1795

року охоронцем «золотої свободи» польської шляхти і фактичним протектором Речі посполитої був Санкт-Петербург¹⁰. Отже, переорієнтація зовнішньополітичного курсу України із Європи на Москву не надасть бажаного результату, і навіть не забезпечить від складних проблем у стосунках з РФ. Власне, є і широко відомі і набагато ближчі за часом приклади – зокрема, Білорусь президента А. Лукашенка.

Вирішення цих проблем неможливе у межах гри з нульовою сумою (наскільки виграв гравець, настільки програв його опонент), що характеризувала ситуацію у Центрально-Східній Європі упродовж останніх 5–10 років. У різних вимірах програють усі. Тому нагальним завданням української безпекової політики має стати докорінна зміна правил гри у регіоні, відмова від конфронтації, але не за рахунок незалежності і суверенітету держави, її стратегічно вірного європейського курсу.

1. Наявні і діють також Рада євроатлантичного партнерства, середземноморський діалог, Стамбульська ініціатива співробітництва, Рада Росія–НАТО, комісії Україна–НАТО і Грузія–НАТО.

2. Тільки Чехословаччина уникла такої долі внаслідок високого рівня політичної культури і специфічності історичного шляху.

3. Варто навести дані провідного російського фахівця О. Криштановської, що вихідці з спецслужб у Росії і донині посадають до 40% посад в органах державної влади, а у ключових секторах, зокрема в ТЕК, до 70%. Див., напр.: // www.polit.ru/lectures/2008/07/31/rus_elita.html. Слід також наголосити на специфічних психологічних рисах, що виховувала служба у радянських органах безпеки, що, втім, далеко не унікально для спецслужб. Детальніше: В. Горбулін, О. Литвиненко. Національна безпека: український вимір // <http://www.nbu.gov.ua/voennie%2017-11-08.pdf>.

4. Показово, що в Росії панівні позиції зберігає уявлення щодо відсутності у середніх і малих країнах навіть потенціальних можливостей приймати якісь рішення стосовно своєї долі без опертя на «великі держави». З такої точки зору, Центрально-Східної Європи, і у т.ч. України для Росії просто не існує, а наявне поле бою із США і західноєвропейськими державами, насамперед Німеччиною, великою Британією і Францією.

5. Достатньо перегорнути видану в Петербурзі у 2009 році, без сумніву, елітним і бездоганно культурним видавництвом «Алетейя» збірку «Оранжеві сети от Белграда до Бишкека» під загальною редакцією Н. Нарочницької, щоб усвідомити викривленість сприйняття українських подій у Росії.

6. Принагідно зазначимо – саме в цих психологічних проблемах причина неможливості пояснити Кремлю те, що вступ України до НАТО не загрожуватиме безпеці Росії. Раціональні аргументи у цьому випадку априорі не приймаються.

7. Детальніше про це у статті В. Горбуліна і О. Литвиненка «Українсько-російський тектонічний розлом» у № 6 журналу «Національна безпека: український вимір» // http://www.nbu.gov.ua/zurnal_06.pdf. Варто лише додати, що не виключений прихід російських лібералів до влади в Кремлі не означатиме значних позитивних наслідків для Києва. Їхня позиція щодо України характеризується не менш, а може, ще й більш жорсткою риторикою на адресу Києва, про що свідчить, зокрема, така доволі відверта книга, як «Ящик водки» А. Коха і І. Свінарєнка.

8. На семінарі «Партнерство НАТО і його перспективи» (Осло, Норвегія, 14.01.2010), що проводився у рамках обговорення нової Стратегічної концепції НАТО, підкреслювалося, що кілька провідних європейських держав-членів Альянсу надають пріоритет партнерству з РФ, розглядаючи його як запоруку збереження стабільності в Європі. Йдеться, насамперед про Німеччину і Францію.

9. Ganev V.I. Post-Communist as an episode of State Building: a reversed Tillyan perspective Communist and PostCommunist Studies. Vol. 38, N 4.

10. Детальніше, наприклад Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. – К., 2008.

В И С Н О В К И

тарас возняк

П Р Е З И Д Е Н Т С Ь К О Ї

В И Б О Р Ч О Ї

К А М П А Н І Ї

2 0 1 0

Завершилася президентська виборча кампанія 2010 року. Вже окреслилися контури перших висновків, які ще довго впливатимуть на долю України.

Попри позитивістську риторику та обіцянки обох кандидатів, що стали переможцями у першому турі виборів, той вибір, який зробили виборці України 17 січня 2010 року свідчить про **глибокий песимізм українського народу**, а точніше – народу України, щодо того, чи здатен він збудувати в Україні ефективне, успішне і демократичне суспільство. Чи здатен він надогнати, чи, тим більше, конкурувати з високим рівнем стандартів, який демонструють більшість європейських країн – наші безпосередні сусіди. Простіше – своїм вибором ми засвідчили глибоку зневіру у тому, що ми здатні збудувати в Україні суспільство західного типу – суспільство вільне і успішне. Тут я маю на увазі Захід в широкому сенсі – і країни Європейського Союзу, і країни Північної Америки.

Вивівши у другий тур Юлію Тимошенко та Віктора Януковича, **народ України, на моє глибоке переконання, обрав минуле**. Народ України виявився, м'яко кажучи, не відважним. До 17 січня 2010 року у нього був вибір. Попри всі недоліки інших кандидатів можна було обрати майбутнє, яке полягало б у змінах, змінах важких, змінах непопулярних. Вибір був. Тепер це віконце можливостей закрилося. Можливо, тимчасово. Наразі, коли президентом України став Віктор Янукович, повіяло минулим.

Однак, щоб вибрати шлях змін, потрібно чітко бачити якусь мету. А яку мету реально поставив перед собою народ України? Та й чи ставив?

От східноєвропейські народи колишнього комуністичного блоку всі до одного чітко ви-

значилися щодо своєї мети – членство у Європейському Союзі. А також Північноатлантичному оборонному пакті – НАТО. І крапка. Ніяких ліворуч-праворуч.

Прошло 20 років з часу розвалу комуністичного блоку, і більшість з них досягла цієї мети. Більшість уже кілька років є членами і ЕС, і НАТО. Решта – на шляху до членства.

Членство у цих структурах – це не проста формальність – це стандарти, яких реально домоглися ці країни – стандарти, що стосуються усіх сторін життя суспільства – від санітарії до системи безпеки.

Уже сьогодні народи цих країн, поставивши перед собою мету, провівши непопулярну трансформацію, тобто досягнувши цієї мети, втішаються плодами цих змін. Ці країни з шаленою швидкістю змінюються до кращого. Так, ще не все зроблено, але врешті-решт ці «нові європейці» знали і знають, чого хочуть і дійсно бачать просвіт у кінці тунелю.

Але у тій же Європі є народи, які не вірять у самих себе, не вірять у можливість збудувати для самого себе дійсно нормальне, нічим не особливе життя, яке називають зазвичай життям за європейськими стандартами.

Що це за таємничі народи? Буду говорити тільки про близьку до нас Європу. В інших частинах світу ситуація ще гірша. Однак, гадаю, що вони не є зразками для нас.

Першою відмовилася від амбіцій збудувати демократичне і ефективне суспільство Білорусь. Звичайно, можна говорити про «руку Москви». І вона була. Але все ж така зневіра у своїх можливостях, яку вже стільки років поспіль стійко демонструє народ Білорусі (не білоруський народ), не може бути пояснена тільки авторитаризмом президента Лукашенко. Це свідчення якогось надлому в ментальності

самого народу. Чи у несформованості його ментальності як ментальності європейського типу.

Другою відмовилась, втомлена перманентною деструкцією епохи президента Єльцина, Росія. Президент Владімір Путін не узурпував владу в Росії – він був законно обраним президентом. Обравши його, народи Росії надовго відмовилися від проекту трансформації свого суспільства за західними зразками. Розпочалася епоха «суверенної демократії», якщо це демократія. Зрештою, сьогоднішні керманічі Росії вже й не потребують псевдодемократичної риторики – народ, у своїй більшості, з ними згідний.

Президентські вибори 2010 року можуть спрямувати тим самим шляхом зневіри у власну спроможність збудувати демократичне і успішне суспільство й Україну.

Епоха президента Ющенка не дала віри у те, що ми нормальний європейський народ. Особливо, якщо порівнювати з нашими західними сусідами, – чехами, поляками, угорцями, словаками. Щоправда, деякі безсумнівні позитиви епохи президента Ющенка ми ще згадуватимемо. Як-от його демократизм. Однак, не ефективність. Тому я й веду мову про демократичне і ефективне суспільство, а не тільки про відносно вільне суспільство, яким ми ще є.

Що ж насправді відбулося під час президентських виборів 2010 року? Багато хто заговорив про «цивілізаційний вибір». Чому про це заговорили між першим і другим турами? Чому ж Тимошенко і Янукович, а точніше, їхні політтехнологи, не окреслювали так чітко ці свої «цивілізаційні вибори» перед першим туром виборів? Тимошенко, очевидно, прозахідний, проєвропейський (не ризикну сказати – проєвроатлантичний) цивілізаційний вибір, а Януко-

вич – східний, проросійський і т. д. цивілізаційний вибір.

Та тому, що мали ілюзії, що за них голосуватимуть у регіонах, які не є, як вони вважають, «їхніми традиційними регіонами». А ці регіони мають дуже відмінні цивілізаційні орієнтації. У Тимошенко були ілюзії, що Донбас трохи змінився і що там дійсно вільні вибори, а тому не педалювала свого «євроцентризму». Тоді як Янукович мав певні надії на центр та захід і тому не педалював свого «російськоцентризму». Я взяв «євроцентризм» та «російськоцентризм» у лапки, бо зовсім не вірю у те, що для них це справді принципи першого порядку. Гадаю, що для самих кандидатів це була тільки передвиборча риторика.

Однак правда виявилася інакшою – різні регіони зберегли свої цивілізаційні преференції. І Україна знову чітко поділена по діагоналі.

Але темою цих міркувань я хотів би зробити не ці вибори як процес. Вони вже відбулися. Я б хотів уточнити для себе, який реальний вибір зафіксував народ України під час цих виборів. Хоча переконаний, що рішення він прийняв задовго до них. Результат виборів був закладений задовго до січня-лютого 2010 року. І цим результатом є глибока зневіра народу України у свої можливості, у самого себе. Зневіра у можливість побудови демократичного і ефективного суспільства західного типу.

Та почнімо знову з мети, яку він перед собою міг мати. Або інакше – яка суспільна чи державна модель могла стати для нас зразком?

По-перше – європейська модель розвитку. Це цілком реальна, існуюча модель, яка має 25 різновидностей – за числом країн-членів ЄС. Модель, що має різновиди, однак, має один і той же західний набір цінностей та стандар-

тів, що до дрібниць регламентують не лише демократичність, але й успішність цієї моделі.

По-друге – модель «упорядоченної власти», яку запровадила для себе Російська Федерація. Вона базується на інших цінностях. Багатьом вони подобаються. Цього теж заперечити не можна.

Але що таке ця «упорядоченная власть» чи «суверенная демократия» за російським зразком? На моє переконання, вона є не чим іншим, як реалізацією зневіри у свою спроможність збудувати демократичне і ефективне суспільство за західним зразком. Насправді ця російська модель є безпомічною і злісною реакцією на свою неспроможність збудувати європейську суспільну модель в самій Росії.

Переконаний, що кожне суспільство, яке близьке до європейського цивілізаційного кола націй (а Росія, все ж, значною мірою європейська нація), має один і той самий ідеал, який так чи інакше реалізовує вже кілька сотень років. Цей ідеал дійсно опирається на рівність та свободу громадянина і ефективність суспільства у цілому.

Близьким був цей ідеал і для Росії. Однак епізодично – як-от для «шаленого» європеїзатора Росії Петра I. Але він взяв з Європи тільки технічні інновації, а суспільної трансформації за європейськими зразками не робив. Та суспільна трансформація стала ідеалом для «просвіщених» декабристів. Вони мали ілюзію, що от-от його вдасться втілити і в Росії, як вдалося Франції, Англії чи США. Були ілюзії щодо цього і у лютому 1917 року. Наступного разу цей ідеал був актуалізований наприкінці «Перестройки» та на початку побудови нової Росії. Але з огляду на різні обставини це не вдалося. Для трансформації суспільства потрібно було йти на величезну самопожертву. Не кожен на-

род готовий бути вільним. Можливо, ця теза багатьом не сподобається, однак я ризикнув її запропонувати. Народ потрібно готувати до свободи. «Випадкова» свобода веде до сваволі. А саме сваволі і повного ігнорування норм суспільного співжиття було вдосталь у буремних 90-х.

Провал запровадження європейської суспільної моделі в Росії призвів до повної капітуляції, відмови від спроб втілити її у окремо взятій 1/8 світу, як модно було колись говорити.

Помаранчева революція на своїх знаменах теж написала гасла побудови європейської моделі в окремо взятій країні України. І у 2004–2005 роках була фантастична віра у те, що це можливо. Та за п'ять років її ставало щораз менше. І щораз більше народ України зневірився у те, що він подужає це надзавдання.

Не буду вкотре перелічувати причини пробуковування побудови західної моделі облаштування суспільства в Україні. Причини були і є різні – і внутрішні, і зовнішні, і об'єктивні, і суб'єктивні. На разі можемо констатувати – супротивники побудови в Україні маленького шматочка Європи торжествують. В Україні для їхніх тюленьчих туш завжди знайдеться шматочок кримського пляжу.

Важливе інше. На разі **проект європейської України зазнає поразки**. Чи є це остаточною катастрофою? Не знаю. Однак нас очікує певна пауза. Ще одне щеплення стагнацією, ім'я якій – Віктор Янукович.

Ритори Юлії Тимошенко наполягали на тому, що якщо ми не оберемо Юлію Тимошенко, то про європейський проект України можна забути. Але це риторика. Хотілось би повірити. Але ж як! Вкотре тішитися обіцянками?

З іншого боку – чи Віктор Янукович є гарантом реалізації цього європейського проекту?

Відповідь теж зрозуміла – ні. Янукович – це поразка народу України, відмова від амбіцій побудови демократичного і ефективного суспільства західного типу в Україні. Янукович – це лице поразки.

20

Та їхні обіцянки і навіть їхня реальна політика після обрання є насправді справжньою дрібничкою у порівнянні з тією гігантською ментальною зміною, якою є масова зневіра у самих собі, у спроможності і врешті-решт «нормальності» нашого народу. Найгірші наслідки матиме (а може, і вже має) відмова від побудови західної моделі розвитку українського суспільства. Хоча іншої насправді немає. Російська модель – це тільки наслідок, це невдача, це капітуляція.

Багато хто одразу підніме лемент – а як же «особый путь», «особая духовность» і т. д. Немає ніякого «особого пути» в колі європейських націй. А «особая духовность» – це щоб води не було у водогоні і води в унітазах не зливати.

І Україна, і Білорусь, і Росія мають три виходи з ситуації і один ідеал.

З ідеальною моделлю розвитку, принаймні для мене, все зрозуміло. Іншої, окрім демократичної, насправді демократичної європейці та умовний західний світ для себе не винайшов. Наше завдання втілити її у своїх країнах. Та ще й втілити так, щоб це зробило наші суспільства заможними, а не бідними, напівдемократичними та корумпованими.

Які ж виходи з ситуації нам можуть запропонувати в майбутньому – після епохи Януковича, якщо ми її переживемо?

Перший – «європейський». Це продовження трансформації та модернізації суспільства за європейськими зразками. Стати не лише подібними на Європу, а внутрішньо стати Ев-

ропою. А потім, можливо, і частиною Європейського Союзу. Цим шляхом пішли всі без винятку наші західні сусіди. Це шлях мозольної праці і чималої самопожертви. Вести цим шляхом народ України обіцяв президент Ющенко. Однак не довів.

Другий – «націоналістичний». З хоругвами, горшками та іншим антуражем проголосити нашу абсолютну унікальність. Відмовитися від пропонувані західних моделей розвитку з їх нудною демократією та судочинством. Опертися на свою автентичність. Шукати свого шляху. Йти своїм, незалежним від Заходу та Сходу. Але тоді і від російської моделі ми маємо відмовитись! Щось мало віриться у можливість реалізації такої моделі. Про неї постійно говорять різного роду доморошені українські «націоналісти» та «імперіалісти» (від Дмитра Корчинського до Арсенія Яценюка). Чи можна створити успішний український «національний острів» чи «українську імперію від Чопа до Владивостока» у сьогоdnішньому глобалізованому світі? Судіть самі. Однак затуманити людям (а у випадку Яценюка – і собі) голови – можна. Ми не Англія XVI століття і не острів. Нам від світу нікуди сховатися. Особливо з огляду на те, що ми затиснуті між двох велетнів – ЕС та РФ. Вони не дадуть нам реалізувати ніяких «автохтонних» моделей. Вони або приєднають Україну до своїх геополітичних проектів, або просто розірвуть. Ці проекти, свідомо чи не свідомо, проголошуються тільки для того, щоб дезорієнтувати українців в інтересах поки що не такої сильної Росії.

Третій – «євразійський». Він збудований на ненависті до Заходу, заздрості до його заможності, його добробуту. Захід просто оголошується злом, як це було в СРСР а тепер у путінській Росії. Ми повинні будемо відсахнутися від

нього. Знову розпочати боротьбу з ним. Однак Україна не має на те ні куражу, ні можливостей. Звичайно ж, компанію нам складуть такі самі «лузери» та невдахи – Росія, Білорусь і т. д. В основі цього шляху розвитку лежить нищівна поразка у конкуренції з тим же Заходом, глибока образа на нього з огляду на свою недолугість і глибока ненависть до нього. Ці останні – образа та ненависть – можуть певний час навіть бути доволі ефективним пальним, на якому можна буде ще пропихтіти якихось кілька років. А далі що?

Підсумовуючи:

Який вибір робить народ України? Від цього вибору залежатиме і те, чи з народу України він перетвориться у сучасну модерну успішну націю.

Вибори показали, що народ України скочується до капітуляції, до відмови від побудови демократичного і ефективного суспільства західного типу.

Вибори показали, що народ зневірений, а отже, слабкий.

Вибори показали, що він втратив свій орієнтир і готовий приєднатися до табору «злобствующих лузеров».

Чи можна сподіватися все ж на виправлення цієї ситуації? Думаю, що так. І не у такому вже й далекому майбутньому. Скорегувати цю свою «короткочасну слабінку» можна буде вже на місцевих виборах і можливих виборах до Верховної Ради. Якщо ті, хто хоче цієї проєвропейської трансформації, мобілізуються. Ну і, звичайно, якщо ми ще матимемо в Україні відносно демократичні вибори.

На той час новий президент покаже себе у всій красі. Очевидно, що як тільки він приступить до виконання своїх повноважень, то одразу ж між дніпровських кисільних берегів потечуть молочні ріки. Росія ошчасливить і обсипле нас благами, як цвітучі Абхазію та Південну Осетію. Або ж молоко потече з ЕС.

Але ж так не буде. І народ України знову опиниться перед тим самим завданням – перед потребою трансформації та модернізації суспільства за західним зразком. Або ж у компанії таких самих «лузерів» піде на ще один круг, який нікуди не веде. Для чергового грабунку країни зацікавленим особам часу вистачить. Але наше життя так і мине у цьому кружлянні по колу.

Щ О Х О Ч Е

стівен пфайфер

Р О С І Я

І ЩО МИ МОЖЕМО

ВІДПОВІСТІ

Сім років тому Аль-Каїда здійснила напади на Нью-Йорк і Вашингтон, що викликало фундаментальні зміни в тому, як Сполучені Штати бачать загрози своїй національній безпеці. Трохи більше місяця тому російські танки вторглися в Грузію і нагадали нам, що перед загрозою міжнародного тероризму ми не можемо не звертати увагу на традиційну російську проблему для американських інтересів у сфері безпеки (стаття написана 14 вересня 2008 р. – *пер.*).

Сьогодні я пропоную повернутися до чотирьох питань, що стосуються Росії:

По-перше, чого хоче Росія від зовнішнього світу?

По-друге, яким чином дати зрозуміти уряду США, що у двосторонніх відносинах з Росією він має дуже мало важелів впливу на поведінку Кремля?

По-третє, як знайти баланс між пресингом на Росію та втягненням її у співпрацю?

По-четверте, які варіанти відповідей можуть запропонувати самі Сполучені Штати?

Росія повертається

У період після розпаду Советського Союзу в 1991 році російський народ пройшов через бурхливі часи. Похмурі 1990-і роки, адаптація до втрати імперії; економічний крах, гірший, ніж Велика депресія; і політична система, яка, маючи в собі демократичні елементи, часто проявляється у формі хаосу і корупції.

Для багатьох росіян найнижчою точкою падіння став 1998 рік, коли знесилений президент Борис Єльцин сформував нестабільний уряд, коли вибухнула економічна криза, а фінансова система зазнала краху. Після того у Росії спостерігається значний економічний зріст,

який свідчить, що припущення про довгострокову слабкість Росії були необґрунтованими.

Підвищення цін на природний газ та експорт нафти призвели до подолання кризи. До 2008 року валовий внутрішній продукт перевищив 1,3 трильйона доларів, що учетверо перевищує рівень 1998 року. Міжнародні фінансові резерви Росії сьогодні складають більше 580 мільярдів доларів США, і Кремль сприяв стабілізації і підтримці національних фондів, що збільшить їх ще на 160 мільярдів. Життєвий рівень зростає. Так чи інакше, російське населення вважає, що це заслуга Владіміра Путіна, який займав пост президента з 2000 р. і донедавна, після чого став прем'єр-міністром.

Зовнішня політика Москви упродовж останніх кількох років стала більш самовпевненою. Це можна озвучити гаслом Кремля «Росія повернулася». І, з огляду на широко поширену думку серед росіян, що Захід скористався їх слабкістю у 1990-і, Росія повернулася з голоблею на плечі.

Грузія минулого місяця переконалася, наскільки велика ця голобля. Це не виправдовує конфлікту, що відбувся у серпні. Рішення грузинського президента Михайла Саакашвілі відправити війська до Південної Осетії 7 серпня було необачним. Він повинен був передбачити, що Москва не прийме грузинський варіанту зміни статусу Південної Осетії за допомогою сили.

Швидкість російської військової реакції було вражаючою. Можна припустити, що Росія заздалегідь спланувала операцію і підготувала війська. Вона тільки чекала приводу з боку Саакашвілі. Хід російської операції дав зрозуміти, що вона стосується не тільки Південної Осетії. Ця операція і подальше рішення Москви в односторонньому порядку визнати Південну Осетію

і Абхазію як незалежні держави показали все невдоволення росіян прозахідним курсом Грузії. Вони хотіли дати сигнал не тільки Тбілісі, а й іншим сусідам Росії, Європі та Сполученим Штатам.

24

Чого хоче Росія?

Оскільки ми бачимо, як Росія позиціонує себе, то є сенс запитати: що хоче Росія? Дозвольте мені запропонувати п'ять припущень.

По-перше, Росія хоче розвивати власні політичні та економічні моделі, вільні від критики з боку Заходу. У 1990-і роки росіяни пробували трансформувати свої політичні інститути, вони вітали розвиток демократії. Але для багатьох росіян сьогодні досвід 1990-х і демократії викликає неприємні спогади. Вони пов'язують демократію не тільки з хаосом і корупцією, але з економічною нестабільністю та економічним спадом у країні.

Таким чином, коли Путін почав відхід від демократичних досягнень попереднього десятиліття, він відчув підтримку від населення, яке, передусім, цінує економічну безпеку. Порівняно мало росіян протестувало проти такого відходу, який передбачав ліквідацію прямих виборів регіональних губернаторів, різке зниження незалежності судової та законодавчої гілок влади і встановлення контролю Кремля над великими телемережами.

Будьте певні, росіяни сьогодні мають більше особистої свободи, ніж в советські часи. Але об'єктивно демократія значно слабша, ніж десять років тому. Одним з основних критеріїв є те, що результати виборів завжди відомі. Якими б недосконалими були президентські вибори в Росії 1996 року, на яких переміг Єльцин, була все-таки певна невизначеність щодо їх результатів. Але не було жодної невизначеності,

коли Путін балотувався на переобрання у 2004 році, або коли Дмитрій Медведєв, наступник Путіна, балотувався на пост президента навесні цього року.

У перші роки правління Путіна кремлівські мудреці говорили про «керовану демократію». Раніше вони говорили про «суверенну демократію». Її ключова засада у тому, що виключно росіяни, без втручання Заходу, можуть обирати свою форму правління. Росіяни не хочуть ані лекцій, ані порад, ані критики щодо того, як їм розбудовувати свої внутрішні інститути. У своєму сьогоднішньому та сучасних економічних умовах вони відчувають, що можуть ігнорувати будь-які повчання, консультації чи критику, до яких може вдатися Захід.

По-друге, Росія хоче мати свою сферу впливу в колишньому советському просторі, оскільки вона відновила свою силу і активізувала свої очікування щодо політики і поведінки своїх сусідів. Москва не прагне відновити Советський Союз, але націлена на особливу повагу у колишньому советському просторі, в якому вона бачить свої життєво важливі інтереси. Нещодавно президент Медведєв згадав сферу впливу – або сферу «привілейованих інтересів» – як один з п'яти ключових принципів, що лежать в основі російської зовнішньої політики.

Позиція Росії стала найбільш очевидною у призмі її відносин із сусідами і НАТО. Хоча український уряд шукає конструктиву відносинах із Москвою, поєднуючи його з проєвропейським і проєвроатлантичним курсом країни, росіяни наполягають на тому, щоб Україна зробила вибір: або НАТО і Європа, або хороші відносини з Москвою. Цікаво, що різка російська риторика тільки посилилася після того, як на квітневому саміті НАТО в Бухаресті не вдалося

досягти консенсусу щодо надання Україні членства у НАТО.

Грузія висловила бажання вступити до НАТО раніше, ніж Україна. Тому Росія упродовж останніх восьми років безпрецедентно тисне на Грузію, вдаючись то до торгового ембарго, то до відключення електрики, то до закриття кордонів. Час від часу Росія здійснює військові нальоти, а минулого місяця вдалася і до повномасштабного військового наступу. Абхазський і південно-осетинської конфлікти тліють понад 15 років саме тому, що Кремль не зацікавлений у їх залагодженні; він зберігає їх як важіль впливу на Грузію.

Росія повинна мати вплив на своїх сусідів, і вони на Росію. Проблема полягає в тому, що Росія бачить свою сферу впливу в основному в «нульових умовах»: Москва розглядає кроки України і Грузії, чи інших своїх сусідів, у напрямку до Європи і Заходу, як загрозу для російських інтересів.

По-третє, Росія нічого не робить, коли вирішуються головні європейські і глобальні питання, хоча їй важливо, щоб до її думки дослухались. Росія хотіла б бути присутньою при обговоренні найважливіших європейських чи світових проблем, а також була б не проти, щоб її інтереси враховувалися. Москва наполягає на цій своїй ролі незалежно від того, чи це сприятиме вирішенню проблеми, чи ні.

Росія регулярно є присутньою при обговоренні важливих питань, але Москва далеко не завжди сприяє вирішенню питання. Якщо говорити про прагнення Косово до незалежності, Росія відхилила пропозицію представників Організації Об'єднаних Націй.

Москва тривалий час брала участь у квартеті, що вирішував питання Близького Сходу, однак підтримка «Хамасу» минулого року на-

вряд чи посприяла встановленню миру між Ізраїлем і Палестиною. Москва стала сьогодні найважливішим гравцем у справі Ірану і його відмови від ядерної зброї. Росія, звичайно, не хоче ядерного Ірану. Але Росія має великі геополітичні та економічні інтереси в Ірані, а це означає, що російські дипломати витрачають багато часу на просування пропозицій для прийняття санкцій ООН проти Ірану, щоб змусити Тегеран припинити збагачення урану.

Отож Росія присутня завжди, навіть якщо вона не використовує свій вплив для вирішення проблеми. Російські лідери стверджують, що світові проблеми не можуть бути вирішені без їхньої участі; надзвичайно важливою для Москви є її присутність при обговоренні, дехто розглядає це як крок до відновлення її великодержавності.

По-четверте, Росія не прагне до ізоляції і хоче поліпшити відносини з Європою і Сполученими Штатами, але на своїх умовах. Інтеграція стимулювала в Росії економічне зростання. Медведєв визнає це і говорить про інтеграцію у світову економіку і Європу. Росіяни хотіли б поліпшити відносини із Заходом, але вони наполягають на своїх умовах. Мабуть, це включає в себе визнання російської сфери впливу на колишньому советському просторі.

Усього два тижні тому міністр закордонних справ Сергій Лавров висловився з цього приводу. Він сказав, що Сполучені Штати і Захід повинні зробити вибір між підтримкою Грузії і хорошими відносинами з Росією. Кремль вважає, що експорт енергоресурсів до Європи дає їм можливість наполягати на своїх умовах. Західна Європа щороку отримує 20-30% природного газу з Росії або з Центральної Азії через трубопроводи, які транзитом ідуть через Росію. Ця залежність підбадьорює Кремль.

По-п'яте, Росія хоче свободи для своїх основних господарюючих суб'єктів на глобальних торгових та інвестиційних ринках. Це вигідно для російської економіки, а російські компанії отримують значний прибуток від закордонних операцій і доступу до іноземних ринків капіталу. Одна з основних цілей міжнародної політики Росії полягає у підтримці проникнення великих компаній, таких, як «Газпром», на глобальні ринки.

Кремль засуджує спроби, спрямовані на обмеження або перевірку діяльності російських компаній, наприклад, стосовно потенційних інвестицій «Газпрому» в трубопроводі або фірми з розподілу енергоресурсів. У той же час, російський уряд пильно стежить за інвестиціями в Росію, а в деяких випадках обмежує чи стримує ці інвестиції.

Ціна помилок в американсько-російських відносинах

Сполучені Штати, які боролися за ідеї і відповідно реагували, з огляду на напористий курс Росії, відмовилися від цього. Це було очевидним у серпні, коли прийшла перша інформація, що російські танки просуваються до Південної Осетії, а потім по території Грузії. Адміністрація шукала способи вплинути на Кремль, але виявилось, що американо-російські відносини мають замало насправді дієвих важелів впливу. Двосторонні відносини погіршилися до такої міри, що співробітництва, по суті, не було, не може ж уряд США погрожувати російській стороні, щоб змусити її реагувати.

Американо-російські відносини помітно погіршилися, починаючи з травня 2002 року, коли Путін приймав президента Джорджа Буша на саміті у Москві. Лідери двох країн підписали Договір про СНП (Угоду про скорочення стра-

тегічних наступальних потенціалів) і зробили спільні заяви, у яких було викладено широкий спектр областей для співпраці – від економіки і ПРО до особистих контактів. Посадові особи говорили про якісні зміни у відносинах, які рухатимуться до тіснішого партнерства, і в деяких питаннях і до співпраці. Але ця зустріч стала найвищою точкою стосунків Буша і Путіна на вищому рівні; після цього все пішло донизу.

Вашингтон і Москва несуть відповідальність за цей спад. Американсько-російські відносини більшою мірою, ніж будь-які інші двосторонні відносини, вимагають концентрації і уваги зверху. Після 2002 року два Президенти стали відволікатися на інші питання. Буш зосередився на Іраку, його адміністрація не розглядала Росію як ціль політики. Зі свого боку, Путін зосередився на збільшенні влади Кремля, на важелях внутрішнього впливу.

У той же час Рада національної безпеки (США) і їх кремлівський відповідник невдало тиснули на свою бюрократію з тим, щоб вони імплементували президентські домовленості. Наприклад, у 2002–2003 роках ані Пентагон, ані Міністерство оборони Російської Федерації не проявили великого зацікавлення до кооперації у сфері ракетобудування, як про це домовилися президенти.

Не зважаючи на обіцянку Путіну, Білий дім провалив спроби вмовити Конгрес відмінити застосування до Росії поправки Джексона-Веніка.

Незважаючи на заяву президента запустити комерційний енергетичний діалог, росіяни не виявили великого інтересу до того, щоб дозволити американським компаніям інвестувати в розвиток російської енергетики та збільшити потенціал діалогу.

Ще однією проблемою американської сторони є складність менеджменту відносин між США та Росією. Їх бюрократичний характер має стратегічні наслідки. Багатьма з ключових питань в американо-російських відносинах – як-от питання двосторонніх відносин, контролю над стратегічним озброєнням, ПРО, Ірану і розширення НАТО – займаються різні міжвідомчі групи.

У кожній групі американські чиновники, зрозуміло, прагнули максимально просунути інтереси США. Але ця система заблокувала весь механізм для розгляду спільних з Росією питань. Якщо хтось і справді намагався змінити відносини і якісно побудувати партнерські стосунки, то самотужки це зробити неможливо. Дозволити Росії хоч декілька разів «виграти» є однією з необхідних інвестицій для перезавантаження відносин, це та інвестиція, яку адміністрація Буша виявилася не готовою зробити.

У 2004 році бездіяльність перетворилася на абсолютну відмову, і стало очевидним, наскільки Росія відійшла від засад демократії. Трояндова революція в Грузії та Помаранчева в Україні викликали нову тривогу в Кремлі, де вважали ці події не як один із проявів демократії, а як організовану США спеціальну операцію проти Росії. У той же час, більш жорстка позиція Росії в регіоні підняла тривогу у Вашингтоні.

Складні проблеми просто звалили на купу, без будь-якого вирішення, у тому числі: ядерні зусилля Ірану, розгортання протиракетної оборони в Європі, доля стратегічного контролю над озброєннями, статус Косово, межі повноважень НАТО, а також адаптований Договір про звичайні збройні сили в Європі. Результатом цього погіршення відносин стала криза у Грузії: погані відносини зі Сполученими Штатами не стимулювали Кремль задуматись перед тим, як

спрямувати російські війська в Південну Осетію і Грузію, а також вирішувати це питання із застосуванням військ, уряд США мав мало впливу на прийняття цього рішення Росією.

Дилема Вашингтона – формування реакції

Перед Вашингтоном і Заходом зараз стоїть завдання формування відповіді у світлі серпневих подій. Дехто пропонує покарати та ізолювати Москву. Такі заходи включають припинення поточних дипломатичних дискусій, виключення Росії з G-8 та блокування вступу до Світової організації торгівлі та Організації економічного співробітництва і розвитку. Інші пропонують бойкотувати Олімпійські ігри 2014 року, які відбуватимуться безпосередньо біля кордону Абхазії.

Логіка такої пропозиції цілком зрозуміла. У своїх військових діях проти Грузії і односторонніх спробах перекроїти постсовєтські кордони Росія є безпрецедентним порушником міжнародних норм. Якщо міжнародне співтовариство не реагує, то існує ризик, що Москва буде вважати, що вона може чинити, як хоче, в майбутньому і не понесе покарання.

З іншого боку, чи ізоляція Москви є правильною? У деяких сферах співробітництва, таких, як контроль ядерних матеріалів, це має сенс, якщо відносини досягли нижньої точки. Натомість вступ Росії до Світової організації торгівлі та ОЕСР буде спонукати Росію грати за правилами цієї організації. Крім того, участь у G-8 створює стимули для більш тісної співпраці, російський підхід до вирішення проблем на порядку денному G-8.

Загрози виключити Росію цілком можуть подіяти, тому що Кремль переймається цим. Проведена секретарем Кондолізою Райс телеконференція міністрів закордонних справ G-7

стала корисним нагадуванням для Москви, що формат G-8 не є священним і недоторканим. Насправді виключення Росії може підняти дух США і підтримати західні інтереси, а також пократити Москву.

28

Водночас, ми повинні бути обережні, щоб нас не затягнуло у спіраль «око за око». Кремль має деякі серйозні карти для гри: росіяни можуть зменшити постачання нафти на світовий ринок, припинити постачання газу до Європи, використати своє право вето на засіданнях Ради Безпеки ООН.

Політична реакція на дії Росії вимагає збалансованості. Важливо дати зрозуміти Кремлю неприйнятність його претензій на сфери впливу, які заперечують право їхніх сусідів на свободу вибору свого зовнішньополітичного курсу. Крім того, нерозумно давати Москві привід думати, що її тактика тиску обійшлася їй невеликими втратами чи взагалі зійшла з рук.

У той же час Захід зберігає інтерес до співробітництва з Росією у багатьох питаннях. Захід також зацікавлений у тому, щоб Росія стала співучасником існуючого міжнародного порядку. Це, звичайно, вимагає згоди Росії грати за міжнародними нормами і правилами.

Ми хочемо, щоб Росія вибрала інтеграцію і співробітництво, а не самоізоляцію. Ми не повинні перебільшувати силу Москви. Найближчими роками Росія зіткнеться зі значними проблемами: надмірна залежність від експорту енергоносіїв, відсутність диверсифікованої економіки, слабка інфраструктура, жакхлива демографія. Росія може розглядати інтеграцію як свій інтерес.

Зацікавленість США у продовженні співробітництва

Незважаючи на прохолоду у відносинах між Москвою і Вашингтоном, адміністрація, яка вступає на посаду у січні 2009 року, буде зацікавлена у зміцненні американо-російських відносин.

По-перше, інтересам США відповідає забезпечення участі Росії в боротьбі з розповсюдженням ядерних матеріалів, тиску на Іран у питанні виробництва ядерної зброї і боротьби з міжнародним тероризмом. Хоча ми, можливо, дійсно і цілком справедливо незадоволені поведінкою Росії в Грузії, немає сенсу ігнорувати ці життєво важливі інтереси.

По-друге, чим ліпші двосторонні відносини з Москвою, тим більше важелів впливу на поведінку Москви має Вашингтон. Розширення сфер співпраці не тільки відповідає меті політики США, але воно може дати Вашингтону шанс говорити про невідповідну поведінку Москви з тих чи інших питань. Ми повинні мати більше важелів, ніж це було в серпні.

По-третє. Такі інституції, як Світова організація торгівлі і Рада Росія-НАТО, дають Сполученим Штатам важелі впливу на ситуацію. Ліпше, коли Росія буде підтримувати ці засади, ніж коли агресивна поведінка Росії буде спрямована на спроби підірвати ці інституції або створити їм альтернативу.

Як відповіли США?

Принцип поєднання батога і пряника для впливу на прийняття Москвою вірного напрямку є складним і потребує тонкого, гнучкого підходу. Вашингтон, на жаль, не робить наголосу на тонкощах і нюансах і, як правило, вважає за краще працювати в чорно-білих тонах. Ось варіанти, які він має в своєму інструментарії

для покарання Росії: погіршення двосторонніх зв'язків; загроза виключення з важливих міжнародних інституцій, а також загроза проведенню Олімпіади в Сочі. Звичка російських олігархів, які люблять відпочивати у країнах Заходу, зберігати основну частину своїх грошей у західних банках, може стати ще одним засобом тиску.

У той же час, нова адміністрація повинна розглянути можливості надання нового змісту і спрямованості двостороннім відносинам. Наступний президент може розробити варіанти для просування певних національних інтересів США за рахунок розширення відносин, забезпечення більш широкого впливу на Москву.

По-перше, слід пожвавити процес скорочення ядерних озброєнь. Адміністрація Буша підписала Угоду про СНП у 2002 році, чим суттєво закрила питання контролю над ядерною зброєю. Угода 2002 року дозволяє Сполученим Штатам і Росії кожному розгорнути 2200 стратегічних ядерних боєголовок.

Сполучені Штати могли б забезпечувати свою безпеку на рівні 1000 стратегічних боєзарядів. Американські пропозиції скоротити боєзаряди до такої межі мають шанс знайти відгук у Москві. У Росії іде процес старіння ядерних озброєнь, і вона не була б проти зменшення їх числа.

Така пропозиція була б вигідна не лише для зменшення ядерної загрози для Сполучених Штатів. Це може мати позитивний вплив на більш широкі двосторонні відносини. Діалог з Вашингтоном стосовно ядерної зброї підтверджує статус Росії як ядерної наддержави. Вашингтону варто було б скористатися цією можливістю.

У 1980-х президент Рональд Рейган майстерно зробив скорочення ядерних озброєнь

і розширив список питань, обговорюваних із Советським Союзом. Рейган і секретар Джордж Шульц розуміли зацікавленість Кремля у сфері контролю над озброєннями, що дало їм змогу розширити дипломатичний простір і надало можливість впливу на інші питання, такі, як права людини. Їхня стратегія виявилася успішною: коли Рейган та Міхаїл Горбачов підписували договір про заборону ракет середньої дальності, то паралельно обговорювалися питання можливості виїзду советських дисидентів та забезпечення мирних процесів на Близькому Сході.

Президенти Джордж Буш-старший і Білл Клінтон також надали контролю над озброєннями особливе місце в їх відносинах з Горбачовим і Єльциним. Контроль над озброєннями сприяв прогресу і покращенню відносин, вніс більше довіри і поліпшив атмосферу. Усе це сприяло досягненню інших інтересів США: Росія погодилася на об'єднання Німеччини, вивела свої війська з країн Центральної Європи та Балтії, а також співпрацювала у справі припинення конфліктів у Боснії, зокрема, взяла участь у підтримці миру під американським командуванням разом із силами НАТО.

Намагання застосувати проти Росії стратегічні війська не принесли успіху у вирішенні певних питань. Наступна адміністрація теж повинна мати можливість використовувати дипломатію та відновити діалог стосовно ядерної зброї, щоб надати відносинам такого вкрай необхідного імпульсу, створити більш сприятливу атмосферу і викроїти простір для досягнення прогресу з інших питань.

По-друге, розглянути серйозний підхід до питання протиракетної оборони. Адміністрація Буша затялася зі своїм планом розгортання радіолокаційних ПРО та ракет-перехоплювачів

у Чеській Республіці та Польщі. Вона наполегливо чинила опір будь-якій пропозиції Москви, що позначилося на їх планах.

30

Росіяни запротестували дуже гостро. Це сталося тому, що вони відчували, що новітня американська військова інфраструктура розміщується все ближче до їхнього кордону. Не дивлячись на те, що ця протиракетна система спрямована проти Ірану, Москва цього не сприйняла, аргументуючи це тим, що на сьогодні Іран своєю ракетною потугою не має можливості загрожувати Сполученим Штатам чи Європі. Російські підозри стосуються зміни майбутнього ракетного балансу – десять ракет-перехоплювачів сьогодні, а скільки завтра?

Наступна адміністрація повинна розглянути питання про коригування темпів розгортання протиракетної оборони в Центральній Європі. Бюджет міністерства оборони вказує, що необхідно два роки, щоб побудувати радар і ракетні перехоплювачі. У випадку позитивної відповіді, скажімо, президент міг би запропонувати відкласти початок будівництва радару і перехоплювачів до 2012 року.

Він може запропонувати подальші затримки і у випадку іранської ракетної програми. Це створить стимули для росіян, які мають набагато більший вплив у Тегерані, ніж у нас, щоб змусити Іран відмовитися від своїх довгострокових програм. Хоча шанси на успіх є дуже низькими, така пропозиція принаймні послабить проблему з Москвою.

По-третє, заохочення співпраці Росія–НАТО. Після російсько-грузинського конфлікту відносини Росія–НАТО зайшли у глухий кут. Якщо вони можуть переродитися з нинішньої тупикової ситуації, було б корисно вивчити можливість більш продуктивних відносин НАТО–Росія. Транснаціональні безпеки,

такі, як міжнародний тероризм і розповсюдження зброї масового знищення загрожують членам НАТО і Росії рівною мірою, і існує потенціал для розширення співпраці в цих областях. Така співпраця і більша прозорість відносно намірів альянсу, сподіваємося, змінить ставлення Росії до НАТО.

Прагнення України і Грузії до зближення з НАТО та сподівання на отримання своїх Планів дій з набуття членства викликає особливе занепокоєння в Москві. Ці занепокоєння спонукали деяких лідерів НАТО неохоче погоджуватися з шансами України та Грузії. Але НАТО повинно замислитися, чи розумною є така політика. Росія не є країною, з якою просто співпрацювати. Більше того, чи в НАТО готові до того, що Москва буде накладати вето на вибір зовнішньої політики своїх сусідів? Чи альянс готовий до того, що ці країни будуть ізольовані від Європи та євроатлантичного співтовариства?

Ключовим є питання, чи зможе Росія позбутися своїх фобій щодо НАТО. Альянс кардинальним чином змінився за останні 20 років. Наприклад, чисельність американських військ НАТО в Європі зросла у п'ятеро. Місії НАТО також змінилися; альянс більше не зосереджений на стримуванні советської загрози; натомість зосереджений на підтриманні миру на Балканах, операції союзників у Афганістані.

Незважаючи на це, Росії буде складно змінити своє ставлення. Москва вважає себе постраждалою від дій НАТО упродовж останніх 15 років. Хоча ПРО, які США планує розмістити у Центральній Європі, спрямовано на Іран, а не на Росію, а також створення американської військової штаб-квартири в Болгарії та Румунії було обумовлено ситуацією на Близькому Сході, а не в Росії, Москва дивиться на речі

по-іншому. Москва бачить американські прапори все ближче до кордонів Росії. Ми повинні усвідомити це у Вашингтоні.

Основна мотивація для розширення НАТО не була антиросійська, а була спрямована на створення більш стабільної і безпечної Європи. Росіяни не розуміють цього шляху. Двосторонні та багатосторонні діалоги можуть розробити способи усунення деяких проблем у спілкуванні з Росією. Якщо б відносини НАТО і Росії покращилися, тоді сусіди Росії, такі, як Україна, отримали б більшу свободу маневру у своїх відносинах з НАТО.

По-четверте, розширити економічні відносини. Розширення торгових та інвестиційних зв'язків буде сприяти доступу американських компаній в економіку і збільшить прошарок середнього класу.

Американо-російські комерційні відносини значно слабші, ніж могли б бути. У 2007 році обсяг двосторонньої торгівлі склав \$ 27 мільярдів. Росія залишається тільки тридцятим найбільшим ринком для експорту США. Ці цифри мали б надати стимул для Москви (чи для Вашингтону) зайняти більш виважені позиції.

Для порівняння розглянемо американо-китайські відносини. У 2007 році двостороння торгівля між Сполученими Штатами і Китаєм складала майже 387 мільярдів доларів США. Експорт – понад 65 млрд., що виводить їх на третє місце. Це реальні гроші, які впливають на хід взаємовідносин.

Один конкретний аспект може бути доленосним для мирної ядерної співпраці. З практичної точки зору, російсько-грузинський конфлікт «убив» всі мирні угоди з питань ядерного співробітництва, і адміністрація зняла це питання. У якийсь момент це слід буде переглянути.

По-перше, сто двадцять три угоди дозволили американським компаніям брати участь у цивільній ядерній співпраці з Росією, як і їхнім європейським конкурентам.

По-друге, російське агентство з атомної енергії «Росатом» хоче зберігати ядерні відходи з третіх країн, що принесе десятки мільярдів доларів з усього світу, бо більшість країн вважає за краще не зберігати ядерні відходи та своїй території. Більшу частину відходів буде надходити саме з США.

Угоди створять основу, Вашингтону у такому разі доведеться затвердити кожне рішення, необхідне для відправки ядерних відходів «Росатому» на зберігання. А все це важелі.

Росія відчула серйозні економічні наслідки через конфлікт в Грузії. Жоден уряд не підтримав її. За однією з оцінок, з 7 серпня російський фондовий ринок втратив \$ 290 млрд. За цей же період російський рубль впав щодо долара до найнижчої позначки за останні дев'ять років. У 20–25 мільярдів американських доларів оцінюється витік капіталу з Росії упродовж останніх трьох тижнів серпня 2008 р. Ці цифри Кремль не може ігнорувати. Це відбувається в результаті інтеграції Росії у світову економіку.

Стилі залучення Росії

У дипломатії стиль може означати багато. Наступному президенту потрібно буде залучити його російського колегу і визначити майбутнє американо-російських відносин. Він повинен згадати Рейгана, Буша і Клінтона і їхні моделі діалогу з російськими лідерами.

Зустрічі на вищому рівні між Рейганом і Горбачовим, Джорджем Бушем-старшим і Горбачовим, та Клінтоном і Єльциним давали їм достатньо часу для дискусій. Зустрічі на вищому рівні, як правило, включають два або три

робочих засідання, кожне з яких може становити від 90 хвилин до трьох годин. Це гарантувало те, що у президентів був час для вирішення не лише актуальних проблем дня, але широко-го кола питань порядку денного.

32 На противагу цьому, Джордж Буш і Путін зустрічалися набагато частіше (майже у 30 разів), ніж їхні попередники, – темою їхніх розмов було одне питання – їхні зустрічі зазвичай були короткими. Обмеження у часі незмінно означає, що деякі проблеми були обговорені, у кращому випадку, побіжно. Особисті відносини між президентами двох країн, які вочевидь були надзвичайно теплими, мало впливали на спад в американо-російських відносинах.

Наступний президент повинен співпрацювати з Радою національної безпеки, яка забезпечить ретельну підготовку президентських угод. Довгострокові інвестиції та кооперативні відносини вимагають, щоб Вашингтон принагідно дав Москві можливість впливати на вирішення питань, в яких вона зацікавлена. Крім того, варто будувати успішні американо-російські відносини з виокремленими більш проблемними областями, в яких допомога Росії може бути корисною і що дозволить Москві іноді «перемогти».

І останнє: наступний президент має тісно співпрацювати з Європою у питанні розробки єдиної позиції Заходу. Це не просте завдання. Європейський Союз включає 27 країн, а НАТО нараховує 26. Часто потрібен час для того, щоб Європа озвучила свою позицію. Але Європа має важелі впливу на поведінку Росії, яких Сполученим Штатам не вистачає. Це складне завдання, але координування з Європою загальної позиції Заходу викличе набагато більший резонанс в Москві, ніж жорстка, але одностороння політика Вашингтона.

Висновок

США та Захід у своїх відносинах з Росією вийшли на новий і більш складний етап. Правильний баланс між співпрацею з Росією і застосуванням санкцій до неї за невідповідну поведінку, спроба скерувати Москву до визнання міжнародних норм і правил є викликом для західної політики. Наша політика повинна бути твердою і принциповою, але вона також повинна бути спрямована на повернення Росії на курс співпраці та інтеграції, в якому Росія є визнаним міжнародним суб'єктом, а не самоізолюваним ренегатом, в якому Росія є партнером, а не проблемою.

Чи дамо ми раду? Це виглядає реальним. Це буде залежати частково від деяких рішень в Кремлі, які будуть поза нашим контролем. Але Захід зіткнувся з аналогічною проблемою у відносинах з Москвою в період між 1949 і 1989 роками, і все увінчалось успіхом. Зараз нам необхідне поєднання рішучості, вміння і терпіння.

Переклала Марта Возняк

33

М А Й Б У Т Н Є

фарід закарія

А М Е Р И К А Н С Ь К О Ї

ВЕЛИКОДЕРЖАВНОСТІ

22 червня 1897 р. приблизно у 400 мільйонів людей по всій земній кулі – або біля 25% населення планети – був вихідний. Святкувалася шістдесятя річниця сходження королеви Вікторії на британський престол. Торжества – на суші і на морі – з нагоди «діамантового» ювілею розтягнулися на п'ять днів, але їх кульмінацією стали військовий парад і вдячний молебень 22 червня. Були присутні прем'єр-міністри 11 британських домініонів, а також принци, герцоги, послы і посланці усіх держав світу. Серед 50 000 солдатів, що пройшли перед ними в парадному строю, були гусари з Канади, кавалеристи з Нового Південного Уельсу, карабінери з Неаполя, верблюда кіннота з індійського Біканера і гурки з Непалу. Один історик уподібнив те, що відбувається, «давньоримському тріумфу».

У Лондоні восьмилітній Арнольд Тойнбі (Arnold Toynbee), сидячи на плечах у дядька, захоплено спостерігав за парадом. Пізніше, вже ставши найзнаменитішим істориком свого часу, він згадував: у цей великий день, здавалося, навіть сонце «застигло в zenіті». «Я пам'ятаю тодішній настрій, – продовжував Тойнбі. – Він був таким: Що ж, ми перша держава світу, і, досягнувши цієї вершини, ми не покинемо її ніколи. Звичайно, є така штука – історія, але історія – це неприємності, які відбуваються з іншими. З нами, будьте впевнені, нічого подібного статися не може».

Але, звичайно, «історія» не обійшла увагою Британію. І тому перед наддержавою нашої епохи постає питання: чи наздожене вона США? Або, може, вже наздогнала? Точних аналогій на світі не буває, але саме Британська імперія в zenіті могутності – найбільш близький історичний аналог сьогоденішнього положення Сполучених Штатів на світовій арені. І розду-

муючи над тим, чи торкнуться США сили змін, і якщо так, то яким чином, варто звернути найпильнішу увагу на досвід Британії.

Він багато в чому перегукується з сучасністю. Так, у недавніх американських інтервенцій в Сомалі, Афганістані та Іраку були свої попередники – багато десятиліть тому британські війська вторгалися у ті ж самі країни. Основна положна стратегічна дилема єдиного гравця безумовно світового масштабу завжди однакова. Проте між тодішньою Британією і нинішніми Сполученими Штатами є і фундаментальні відмінності. Коли перша намагалася підтримувати свій наддержавний статус, їй доводилося вирішувати насамперед економічні, а не політичні завдання. Для Америки ж все йде з точністю до навпаки.

За рахунок далекоглядних стратегічних рішень і майстерної дипломатії Британії вдавалося десятиліттями підтримувати і навіть підсилювати свій вплив у світі. Зрештою, проте, вона нічого не змогла зробити з тим, що її перевага – пов'язана з динамічним економічним і технічним розвитком – швидко тале. Занепад британської могутності був благородний – але неухильний. Проблема, з якою сьогодні стикаються США, – абсолютно іншого плану. Американська економіка, незважаючи на нинішню кризу, в основі своїй залишається динамічною, принаймні, в порівнянні з іншими країнами. Американське суспільство не втратило енергії. Розладналася політична система США – саме вона не в змозі провести відносно прості реформи, здатні забезпечити країні надзвичайно стабільне майбутнє. Крім того, Вашингтон, схоже, майже не усвідомлює, що ситуація в світі змінюється, і ніяк не проявляє здатності переорієнтувати зовнішньополітичний курс відповідно до вимог нової епохи.

Захід Pax Britannia

Сьогодні масштаби Британської імперії навіль важко собі уявити. У zenіті могутности вона охоплювала четверту частину суші, а її піддані складали чверть населення планети. Мережа колоній, домініонів, баз і портів, підвладних Лондону, вкривала всю земну кулю. На захисті імперії стояли Королівські ВМС – найбільший військовий флот в історії; її землі сполучали 170 000 миль телеграфних кабелів, прокладених по морському дну, і 662 000 миль підземних і наземних телеграфних ліній. Британці сприяли створенню першої глобальної комунікаційної мережі – телеграфної. Залізничі і канали (найважливішим з них був Суецький) підсилювали взаємозв'язок економічної системи. За рахунок всього цього Британській імперії вдалося створити перший в історії дійсно глобальний ринок.

Американці люблять поговорити про привабливість своєї культури та ідей, але на ділі родоначальницею «м'якого впливу» стала Британія. Історик Клаудіо Веліс (Claudio Veliz) вказує, що в 17 столітті обидві імперські держави того часу – Британія та Іспанія – займалися експортом своїх ідей і методів у колонії Західної півкулі. Іспанія прагнула утвердити в Новому Світі контрреформацію, Британія хотіла, щоб там розцвіли релігійний плюралізм і капіталізм. Як з'ясувалося, британські ідеї носили більш «загальнолюдський» характер. Можна навіть сказати, що Британія була найуспішнішим «експортером» власної культури в історії людства. Задовго до «американської мрії» вже існував «англійський спосіб життя» – за ним стежили, ним захоплювалися, його наслідували у всьому світі. Крім того, завдяки Британській імперії англійська стала однією з мов міжнародного

спілкування – нею розмовляли від Карибського басейну до Кейптауну і Калькутти.

До червня 1897 р. все це усвідомлювалося ще не повністю, але вже багато в чому. Не лише самі англійці порівнювали Британську імперію з Римом. Паризька *Figaro* оголосила: «Держава, яка править народами і дбає про їхні інтереси в Канаді, Австралії, Індії, китайських морях, Єгипті, Центральній і Південній Африці, Атлантиці і Середземномор'ї, поза сумнівом, порівнялася з Римом, а то і перевершила його». Берлінська *Kreuz-Zeitung* назвала імперію «практично невразливою». На іншому березі Атлантики *New York Times* заходила від захоплення: «Ми – частка, і важлива частка Великої Британії, якій доля настільки явно визначила панувати над нашою планетою».

Проте велич Британії була не настільки міцною, як здавалося. Всього через два роки після «діамантового ювілею» імперія вступила в Англо-бурську війну – конфлікт, який багато істориків називають початком заходу британської могутности. Лондон був упевнений у легкій перемозі. Врешті-решт, шойно британська армія тріумфально завершила схожий конфлікт з «дервішами» в Судані, не дивлячись на те, що удвічі поступалася противникові числом. У битві при Омдурмані «дервіші» всього за п'ять годин втратили 48 000 осіб, а британці – тільки 48 солдатів. Багато хто в Британії вважав, що здолати бурів буде ще простіше. Адже, як висловився один з депутатів парламенту, йшлося про протистояння між «Британською імперією і 30 000 фермерів».

Стверджувалося, що війна ведеться заради благородної мети – захисту прав англосмовного населення республік Трансвааль і Оранжевої, до яких бури ставилися, як до громадян другого сорту. В той же час, Лондон не залишив без

уваги той факт, що, після відкриття родовищ золота у цьому регіоні, в 1886 р. на долю цих республік припадало 25% його загальносвітового видобутку. У будь-якому випадку, бури завдали превентивного удару, і в 1899 р. війна почалася.

Проте вона відразу ж набрала неприємного для Британії повороту. Її контингент перевершував противника числом, був краще озброєний, а керували ним найвидатніші полководці імперії, включаючи героя Омдурмана лорда Кітченера. Але бури були сповнені рішучості захищати свою землю, добре знали місцевість і успішно застосовували партизанську тактику, основу на раптовості і швидкості пересування. Військова перевага британської армії в цих умовах зводилася нанівець, і її командування перейшло до жорстоких репресій, – спалювало села, зганяло цивільне населення в концтабори (перші в історії) – а також відправляло до Африки все нові підкріплення. Під кінець проти 45 000 бурських ополченців Британія виставила 450 000 солдатів.

Бури не могли стримувати натиск британців до безкінечності, і в 1902 р. вимушені були капітулювати. Проте, по суті, Британія війну програла. Вона втратила убитими і пораненими 45 000 осіб, витратила півмільярда фунтів, до межі напружила сили своїх сухопутних військ; конфлікт виявив жахливу некомпетентність і корупцію в її військових структурах. Більше того, жорстока тактика британців зіпсувала репутацію імперії в очах усього світу. Усередині країни все це створило – або виявило – глибокі розбіжності щодо ролі Британії у світі. На міжнародній арені решта великих держав – Франція, Німеччина, США – негативно віднеслися до дій Лондона. «Вони залишилися без друзів» –

так відізвався про британців в 1902 р. історик Лоуренс Джеймс (Lawrence James).

Тепер перенесемося у сьогоднішній день. Інша велика держава, що володіє незборимою військовою потужністю, без зусиль здобуває перемогу в Афганістані, а потім починає іншу, настільки ж легку, на її думку, війну – з ізольованим режимом Саддама Хусейна в Іраку. Результат: блискавична перемога на полі бою, за якою слідує довга, важка боротьба, що супроводжується безліччю політичних і військових прорахунків, і це зустрічає активну протидію на міжнародній арені. Аналогія між Америкою і Британією, між іракською і Англо-бурською війнами очевидна – і в світлі цього майбутнє Америки виглядає похмуро. Дійсно, незалежно від того, чим закінчиться конфлікт в Іраку, він уже обійшовся Сполученим Штатам дуже дорого. Війна виснажує сили Америки, відволікає її увагу від інших проблем, перенапружує можливість армії, заплямовує її імідж. «Деструктивні держави» на зразок Ірану і Венесуели і великі держави на зразок Китаю і Росії користуються з неухваленості і невдач Вашингтону. Знайома тема занепаду імперської могутності знову спливла на поверхню. Історія знову вступає у свої права.

Довге прощання

Проте при всій очевидній схожості тодішня і нинішня ситуації насправді різняться. Британія була дивною наддержавою. Історики написали сотні книг, пояснюючи, як Лондон міг уникнути занепаду, якби не зробив тих чи інших зовнішньополітичних кроків. Потрібно було уникнути війни з бурами, стверджують одні. Не треба було лізти до Африки, говорять інші. Історик Найелл Фергюсон (Niall Ferguson) висловлює «еретичне» припущення: якби

Британія не вступила у Першу світову війну (а без її участі вона, можливо, взагалі не стала б світовою), їй би напевно вдалося зберегти свій великодержавний статус. Доля правди в цій аргументації є (Перша світова війна розорила Британію у фінансовому плані), але щоб побачити все це в належному історичному контексті, слід поміняти точку зору. Британія створила гігантську імперію завдяки унікальному збігу обставин. І дивуватися слід не тому, що вона прийшла до занепаду, а тому, що британська гегемонія продовжувалася так довго. І якщо ми зрозуміємо, як Британія використовувала свої козири, – що з часом ставали все слабкішими – це може прояснити питання про те, яким чином Сполученим Штатам слід рухатися вперед.

38

Багатою країною Британія була не одне століття (і велику частину цього періоду числилася в рядах великих держав), але економічною наддержавою стала всього на чверть століття. Багато спостерігачів помилково датують апогей її потужності пишними «імперськими» подіями на зразок «Діамантового ювілею». Насправді ж до 1897 р. кращі роки Британії були вже позаду. Zenітом її могутності став ранній період – 1845–1870 рр. Тоді на долю Британії припадало більше 30% загальносвітового ВВП. За енергоспоживанням вона у п'ять разів перевершувала Сполучені Штати, і в 155 разів – Росію. Вона забезпечувала 25% світового товарообігу і дві п'ятих торгівлі промисловими товарами. При цьому населення Британії складало лише 2% жителів планети.

До кінця 1870-х рр. США зрівнялися з Британією з більшості показників промислового виробництва, а в першій половині 1880-х – вже обігнали її, як це зробить Німеччина 15 роками пізніше. На початок Першої світової війни за об'ємом ВВП Америка перевершувала Брита-

нію в два рази; більшим за британський був і сукупний національний дохід Франції і Росії. У 1860 р. на долю Британії припадало 53% загальносвітового виробництва металургійної продукції (тоді воно вважалося головним показником промислової потужності); до 1914 р. – менше 10%.

У політичному плані на початок Першої світової війни Лондон, звичайно, все ще був «столицею світу»; ніхто не міг порівнятися з ним за впливом, і в багатьох регіонах світу цей вплив ніким особливо не заперечувався. Британія створила свою імперію ще до зародження націоналізму, а тому вона без особливих зусиль завойовувала і забезпечувала контроль над обширними територіями. Її морська потужність не мала собі рівних, і до того ж Британія зберегла пануючі позиції в таких сферах, як банківська справа, морські перевезення, страховий бізнес та інвестиції. Лондон, як і раніше, був фінансовим центром планети, а фунт залишався світовою резервною валютою. Навіть у 1914 р. Британія вклала за кордоном удвічі більше капіталів, ніж її головний конкурент у цій галузі, – Франція – і в п'ять разів більше, ніж Сполучені Штати. Прибутки від цих інвестицій та інших «невідчутних джерел прибутків» частково створювали враження, що її економічна потужність, як і раніше, непоорушна.

На ділі ж британська економіка котилася по похилій площині. В останні десятиліття перед Першою світовою війною середньорічні темпи економічного зростання в країні не складали і 2%. В той же час аналогічні показники для США і Німеччини досягали приблизно 5%. Британія, що опинилася в авангарді першої Промислової революції, не зуміла вчасно підключитися до другої. Товари, які вона виробляла, втілювали швидше вчорашній, ніж завтраш-

ній день. У 1907 р., наприклад, в країні виготовлялося в чотири рази більше велосипедів, ніж в США, але у 12 разів менше автомобілів.

Учені сперечаються про причини занепаду Британії, власне, мало не з того часу, як цей занепад почався. Деякі шукають відповіді в геополітиці, інші – в економічних чинниках, таких, як недостатні інвестиції в будівництво нових підприємств і устаткування і напружені стосунки між працею і капіталом. Британський капіталізм залишався відсталим і старомодним, промисловість, як і раніше, засновувалася на невеликій мануфактурі за участі кваліфікованих ремісників, а не великих фабриках, що набули поширення в Німеччині та США. Проявлялися і проблеми «загальнокультурного» плану. У багатій Британії все менше уваги приділялося прикладній освіті, а суспільство зберігало напівфеодальний відтінок через наявність земельної аристократії.

Втім, жодна з цих вад, можливо, не мала вирішального значення. Історик Пол Кеннеді (Paul Kennedy) пояснює, що гегемонія Британії у XIX столітті була породжена вельми незвичайним збігом обставин. З урахуванням її «портфеля могутності» – географічного положення, чисельности населення, сировинних ресурсів – частка Британії в загальносвітовому ВВП повинна була б складати 3–4%, але на ділі вона перевищувала цю цифру приблизно в 10 разів. І коли дія цього унікального збігу обставин ослабла – в інших західних країнах почалася індустріалізація, сталося об'єднання Німеччини, а в Сполучених Штатах вирішився конфлікт між Північчю і Півднем – занепад британської могутності став наперед вирішеною справою. Британський державний діяч Лео Емері (Leo Amery) чітко розумів це ще в 1905 р. «Як можуть наші маленькі острови

довго утримувати свої позиції перед лицем настільки величезних і багатих імперій, на які перетворюються Сполучені Штати і Німеччина? – ставив він риторичне питання. – Як можемо ми, з нашим сорокамільйонним населенням, змагатися з державами, де воно удвічі більше?» Сьогодні, спостерігаючи за «злетом» Китаю, аналогічним питанням задається багато американців.

Після втрати економічної гегемонії Британії вдалося зберегти положення провідної світової держави ще на багато десятиліть завдяки поєднанню далекоглядної стратегії з умілою дипломатичною тактикою. Усвідомивши, що співвідношення сил на міжнародній арені міняється, Лондон ухвалив найважливіше рішення, що надовго продовжило його вплив у світі: він вважав за краще пристосуватися до «злету» Сполучених Штатів, а не намагатися йому протидіяти. Після 1880 р. Британія з ряду питань раз по раз йшла на поступки все більш напористому Вашингтону.

Лондону було нелегко передавати «кермо влади» колишній власній колонії, країні, з якою він двічі воював, і де в ході недавньої громадянської війни він співчував сепаратистам. Проте в стратегічному плані це був майстерний хід. Якби Британія, на додаток до інших своїх турбот на міжнародній арені, спробувала ще і протидіяти зростанню американської могутності, це її б повністю знекровило. При всіх помилках, допущених Лондоном за наступні півстоліття, його стратегія в стосунках з Вашингтоном – якої неухильно дотримувався будь-який уряд країни, починаючи з 1890-х рр., – дозволяла Британії зосередити увагу на інших найважливіших напрямках. Таким чином, вона зберігала свій статус «володарки морів», контролюючи великі і малі морські комунікації

за рахунок володіння, як тоді говорилося, «п'ятьма ключами» від планети – Сінгапуром, мисом Доброї надії, Александрією, Гібралтаром і Дуврською протокою.

40

Багато десятиліть зусилля Британії для підтримки контролю над своєю імперією і збереження впливу у світі зустрічали порівняно слабку протидію. (В рамках мирного врегулювання після закінчення Першої світової війни вона збільшила територію імперії на 1,8 мільйона квадратних миль і надбала 13 мільйонів нових підданих, в основному за рахунок Близького Сходу.) Проте, розрив між її політичним впливом і економічним потенціалом продовжував розширюватися. До початку ХХ століття утримання колоніальної імперії перетворилося на важкий тягар для державної казни. А ситуація вже не дозволяла їй «жити на широку ногу». В економіці Британія все більше здавала свої позиції. Перша світова війна обійшлася їй в 40 з гаком мільярдів доларів, і країна, що колись користувалася заслуженою репутацією «кредитора номер один» у світі, до її закінчення накопичила боргів, що складали 136% від свого річного ВВП. До середини 1920-х рр. тільки на процентні виплати по цій заборгованості витрачалася майже половина державного бюджету. В той же час до 1936 р. військові витрати Німеччини перевищили британські в три рази. У тому ж році, коли Італія вторглася до Ефіопії, Муссоліні направив до Лівії 50 000 солдатів – цей контингент вдсятеро перевершував за чисельністю британські війська, що охороняли Суецький канал. Саме ці обставини – у поєднанні з ще свіжими спогадами про світову війну, що забрала життя 700 000 молодих британців, – спонукали Лондон, що зіткнувся в 1930-х рр. із загрозою з боку фашизму, віддавати перевагу

ілюзіям і політиці заспокоєння перед конфронтацією.

Останній цвях у труну британської економічної могутності забила Друга світова війна: у 1945 р. за об'ємом ВВП США перевершили Британію вдсятеро. Але навіть у цей період Лондон зберіг приголомшливу здатність впливати на події – як мінімум частково завдяки надлюдській енергії і честолюбству Вінстона Черчилля. З урахуванням того, що левова частка фінансових витрат Антигітлерівської коаліції припадала на Сполучені Штати, а найбільших втрат на фронтах зазнали росіяни, лише надзвичайна політична воля дозволяла Британії залишатися однією з трьох держав, що визначали післявоєнний устрій світу. (Спільні фотографії Франкліна Рузвельта, Йосифа Сталіна і Черчилля на Ялтинській конференції в лютому 1945 р. нікого не повинні вводити в оману: «великої трійки» в Ялті вже не було – у цій зустрічі брала участь «велика двійка» плюс майстер політичного покеру, що зумів зберегти для себе і своєї країни місце за картярським столом.)

Але і за це довелося заплатити свою ціну. В обмін на кредити Лондону до США перейшли десятки британських баз в Канаді, Карибському басейні, Індійському і Тихому океанах. «Британська імперія передається американському лихвареві – нашій єдиній надії», – відмітив з цього приводу один з депутатів парламенту. Економіст Джон Мейнард Кейнс назвав ленд-ліз спробою «вирвати очі Британській імперії». Інші спостерігачі, налаштовані не настільки емоційно, усвідомлювали, що цей процес неминучий. Тойнбі, що на той час вже став видатним істориком, утішав співвітчизників, відзначаючи: «рука» Вашингтона «буде зовсім не така важка, як рука Росії, Німеччини або

Японії, а інших альтернатив, як я розумію, не існує».

Підприємницька імперія

Британія втратила статус світової держави не через неправильну політику, а через вади економіки. Більш того, можна сказати, що вражаюче мистецтво, з яким Лондон розігрував свої ослаблені козири не дивлячись на десятирічний економічний занепад, може послужити важливим уроком для Сполучених Штатів. Спершу, проте, необхідно відзначити, що головного чинника, що зумовив крах британської могутності, – незворотного ослаблення економічних позицій – Америці сьогодні, загалом, побоюватися нічого. Переважання Британії у світовій економіці продовжувалося лічені десятиліття – американське ж лідерство у цій сфері триває вже 120 років. Економіка США зайняла перше місце в світі ще в середині 1880-х рр. і зберігає його до цього дня. Більш того, з тих пір частка США у загальносвітовому ВВП залишається практично на одному і тому ж рівні. За винятком нетривалого періоду, – другої половини 1940-х і 1950-х рр. – коли інші промислово розвинені країни ще не отямалися від війни і Америка давала половину загальносвітового ВВП, частка США вже більше ста років складає приблизно чверть від його об'єму (32% у 1913 р., 26% у 1960 р., 22% у 1980 р., 27% у 2000 р. і 26% у 2007 р.). У найближчих 20 років вона швидше за все зменшиться, але незначно. Згідно з більшістю оцінок, у 2025 р. американська економіка, як і раніше, удвічі перевершуватиме китайську з точки зору номінального ВВП.

Ця відмінність між Сполученими Штатами і Британією виявляється і у сфері військових витрат. Британія була володаркою морів, але

зовсім не суші. Її сухопутні війська були настільки малочисельні, що Отто фон Бісмарк якось пожартував: якщо британська армія вторгнеться до Німеччини, він накаже місцевій поліції її заарештувати. При цьому переважання Британії на морях – по тоннажу її ВМС перевершували флоти двох наступних по потужності військово-морських держав – вимагало жахливих витрат. Американські збройні сили, навпаки, займають перше місце у світі по всіх напрямках, – на суші, морі, в повітрі і космосі, – а військовий бюджет США перевищує оборонні витрати 14 інших найбільш потужних держав разом узятих, і складає майже 50% загальносвітових витрат на ці цілі. Крім того, в НІОКР військового призначення Вашингтон вкладає більше коштів, ніж усі інші країни світу разом узяті. І, що найважливіше, ці витрати не лягають на країну непосильним тягарем. Сьогодні оборонні витрати США складають 4,1% від ВВП, тобто менше, ніж впродовж майже всього періоду «холодної війни» (при президентові Ейзенхауері вони досягали 10%). В міру збільшення валового внутрішнього продукту країни вона може дозволити собі такі витрати на ці цілі, які у минулому зламали б її «фінансовий хребет». Війну в Іраку можна вважати трагедією або боротьбою за праведну справу, але у будь-якому випадку вона не доведе Сполучені Штати до банкрутства. «Рахунок» за Ірак і Афганістан – 125 мільярдів доларів в рік – не досягає і 1% від ВВП країни. Для порівняння: у 1970 р. війна у В'єтнамі обійшлася Америці в 1,6% ВВП. (Ні в один з цих процентних показників не включені військові витрати другого і третього порядку, що дозволяє здійснити їх об'єктивне порівняння, навіть якщо конкретні цифри викликають суперечки.)

При цьому переважання США у військовій сфері – не основа, а похідна від їх економічного потенціалу. Його підживлює економічна і технічна база країни, яка і сьогодні виглядає надзвичайно сильною. Та США зараз стикаються з найсерйознішими, глибокими і масштабнішими проблемами за всю свою історію, і вони, поза сумнівом, втратять деяку частку своєї частини у загальносвітовому ВВП. Але цей процес жодним чином не нагадуватиме ковзання Британії по «похилій площині» у 20 столітті, коли країна втратила позиції лідера у таких сферах, як інновації, енергія і підприємницький дух. Американська економіка збереже свій жвавий, динамічний характер, і залишиться на передньому краю нових революцій в науці, технологіях і промисловості.

42

Щоб зрозуміти, що чекає Сполучені Штати у новій обстановці, спершу слід просто розирнутися по сторонах: адже це майбутнє вже навколо нас. Глобалізація вже два десятки років розвивається углиб і вишир. Все більше країн налагоджують товарне виробництво, розвиток комунікаційних технологій вирівнює умови гри, капітали вільно переміщуються по планеті – і Сполучені Штати витягують з цих тенденцій масу переваг. У американську економіку вкладаються сотні мільярдів доларів, американські компанії вельми успішно освоюють нові ринки і галузі. Не дивлячись на те, що двадцять років курс долара був надзвичайно високий, скорочення американського експорту не сталося, а сьогодні Всесвітній економічний форум оцінює економіку США як найбільш конкурентноздатну в світі. Упродовж останніх 25 років середньорічне зростання ВВП у Сполучених Штатах перевищувало 3%, що істотно перевершує аналогічні показники Європи і Японії. Зростання продуктивності праці – цей

цілющий еліксир сучасної економіки – вже десять років перевищує 2,5%, що на цілий процентний пункт вище за середню цифру по Європі. Можливо, перевага США з темпів зростання сьогодні сходять нанівець, і в найближчі декілька років їх динаміка більше нагадуватиме ситуацію в інших передових промислово розвинених країнах. Але спільна теза – про те, що, не дивлячись на свої величезні розміри, економіка США вирізняється високою динамічністю та інноваційністю – зберігає актуальність.

Візьмемо, наприклад, «галузі майбутнього». У найближчі 50 років розвиток нанотехнологій (сфери прикладної науки, пов'язаної з управлінням матерією на атомному і молекулярному рівні) обернеться щонайпотужнішими проривами, і саме США панують в цій галузі. За кількістю спеціалізованих «наноцентрів» Америка перевершує три інші країни (Німеччину, Британію і Китай), що лідирують в цій сфері, разом узяті; крім того, американці запатентували більше відкриттів в області нанотехнологій, ніж усі решта країн світу – що свідчить про їхнє приголомшливе уміння перетворювати абстрактну теорію на конкретну продукцію. Біотехнологія (спільна категорія, що охоплює використання біологічних систем для створення медичної, сільськогосподарської і промислової продукції) – інший напрям, де Сполучені Штати займають пануючі позиції. Доходи від практичного вживання біотехнології у США наблизилися в 2005 р. до 50 мільярдів доларів – ця цифра в п'ять разів перевищує європейський показник і складає 76% від загальносвітових доходів у цій сфері.

Промислове виробництво, звичайно, виходить з країни – воно переміщується в держави, що розвиваються, перетворюючи американсь-

ку економіку на «виробника послуг». Це лякає багатьох американців, вони задаються питанням: що ж вироблятиме їхня країна, якщо на всіх товарах з'явиться клеймо «зроблено в Китаї»? Проте розвиток оброблювальних галузей в країнах Азії слід сприймати в контексті глобальної економіки. Кореспондент Atlantic Monthly Джеймс Феллоуз (James Fallows) провів рік в Китаї, спостерігаючи за його промисловим «локомотивом» зблизька, і переконливо обґрунтував тезу про те, що аутсорсинг тільки укріплює конкурентоспроможність американської економіки. Річ у тому, що найбільші гроші дає не саме виготовлення, а розробка і збут продукції – тобто сфери, де США, як і раніше, панують. Наочним прикладом у зв'язку з цим служить iPod: більшість їх виготовляється за межами Сполучених Штатів, але основна додана вартість від цього дістається компанії Apple.

Багатьох експертів і вчених, і навіть декого з політиків, турбують деякі статистичні дані, що не обіцяють Сполученим Штатам нічого хорошого. Так, зростання накопичень в Америці дорівнює нулю, дефіцит поточного балансу, зовнішньоторговельний дефіцит і дефіцит бюджету вельми високі, медіанні доходи не збільшуються, а зобов'язання держави у сфері соцзабезпечення стає все важче виконувати. Всі ці проблеми цілком законно викликають стурбованість, і вирішувати їх необхідно. Але необхідно пам'ятати, що багато статистичних індикаторів, на які часто посилаються, або дають приблизне уявлення про стан справ в економіці, або просто застаріли. Чимала частка з них розроблялася ще в кінці 19 століття, і була покликана відображати ситуацію в індустріальній економіці з невисоким рівнем трансграничної активності, і вони малоприматні для сучасного

народного господарства, що діє в умовах взаємозв'язаного глобального ринку.

Так, останні двадцять років рівень безробіття в США перебуває на вельми низькому рівні, що, на думку економістів, повинно було призвести до розкручування інфляції, але цього не сталося. А ось ще приклад – дефіцит поточного балансу США в 2007 р. досяг 800 мільярдів доларів, або 7% ВВП – адже вважалося, що вже на рівні 4% ВВП він повинен призвести до економічного краху. Нинішній дефіцит поточного балансу дійсно небезпечно високий, але частково його рівень можна пояснити тим, що в світі спостерігається надлишок накопичень, а Сполучені Штати залишаються надзвичайно стабільною і привабливою для інвесторів країною. Скорочення ж об'єму особистих заощаджень, як вказує економіст Річард Купер (Richard Cooper) з Гарвардського університету, в основному компенсується зростанням корпоративних накопичень. Крім того, інвестиційна ситуація в США виглядатиме набагато благополучніше, якщо ми врахуємо витрати не лише на матеріальні активи і житло, але і на освіту і НІОКР.

Звичайно, Сполучені Штати стикаються з серйозними проблемами. За усіма розрахунками, система медичного страхування Medicare загрожує «висадити» федеральний бюджет. Перехід від профіциту до бюджетного дефіциту за період 2000–2008 рр. теж небезпечний серйозними наслідками. Крім того, «візитною картою» нової епохи стало зростання нерівності, викликані появою «економіки знань», ускладненням технологій і глобалізацією. Але найбільшу тривогу вселяє той факт, що американці беруть у борг 80% надлишкових накопичень всього світу і витрачають ці гроші на споживання: вони розпродують свої активи иноземцям,

щоб випити в день дві зайві чашки кави. Але ці проблеми слід оцінювати в контексті спільного стану економіки, яка залишається потужною і динамічною.

Лідер у сфері освіти

44

«Добре, – заперечать ті, кого мої аргументи не заспокоїли. – Але все, що ви описуєте – це «моментальний знімок», що відображає ситуацію на сьогоднішній день. Проте всі переваги США швидко тануть, оскільки країна втрачає науково-технічну базу і переживає неухильне падіння культурного рівня». Народ, колись прихильний протестантській етиці «відкладеної винагороди», сьогодні прагне до задоволень тут і зараз, стверджують ці люди; американці втратили інтерес до основ – математики, виробництва, старанної праці, заощаджень, ми перетворюємося на суспільство, що спеціалізується на споживанні і дозвіллі.

Здавалося б, наочним свідомством їхньої працотворності можуть служити статистичні дані про занепад, який переживають у США інженерні спеціальності. У 2005 р. Національна Академія Наук обнародувала доповідь, що містила попередження про те, що США можуть скоро втратити позиції світового лідера в області технічних наук. Там наголошувалося, що у 2004 р. китайські вузи випустили 600 000 дипломованих інженерів, індійські – 350 000, а американські – 70 000. Надалі ці цифри безліч разів повторювалися у статтях, книгах і виступах. І дійсно, на перший погляд подібні порівняльні дані повинні просто приводити у відчай. На що можуть сподіватися США, якщо на одного дипломованого інженера-американця доводиться більше десятка китайських і індійських? Крім того, говориться в доповіді, на зарплату одного американського хіміка або інженера будь-яка

компанія може найняти п'ятеро хіміків з Китаю або 11 інженерів з Індії.

Ці цифри, проте, не можна вважати коректними. Декілька журналістів і вчених глибше вивчили це питання, і швидко виявили, що в дані по двох азіатських країнах включені і випускники дво- або трирічних курсів, де студенти навчаються лише виконанню простих технічних завдань. За оцінкою Національного наукового фонду (National Science Foundation), що аналізує подібні статистичні дані по США та інших країнах, китайські вузи випускають в рік 200 000 фахівців-інженерів, а Рон Хайра (Ron Hira) з Рочестерського технологічного інституту вважає, що в Індії число таких дипломників складає 125 000 в рік. Таким чином, в перерахунку на душу населення в США готується більше фахівців-інженерів, ніж в Китаї або Індії.

Крім того, ці дані не відображають такий аспект, як якість підготовки. Найбільш талановиті студенти в Китаї та Індії – наприклад, ті, хто відточує свої знання в знаменитих індійських Технологічних інститутах (вступні іспити в них успішно здають 5 000 з 300 000 абітурієнтів) досягли б висот у будь-якій системі освіти. Але за межами цих елітних навчальних закладів – а вони випускають не більше 10 000 фахівців в рік – якість вищої освіти в Китаї та Індії залишається вкрай низькою: саме тому стільки молодих людей з цих країн вирушають вчитися за кордон. У 2005 р. Інститут глобальних досліджень при корпорації McKinsey (McKinsey Global Institute) вивчив «глобальний ринок робочої сили, що формується», з'ясувавши, що 28 країн з низькими середніми доходами на душу населення мають у своєму розпорядженні приблизно 33 мільйони молодих фахівців. Проте, як наголошувалося в дослідженні, «лише неба-

гато з потенційних претендентів на робочі місця можуть успішно трудитися в іноземних компаніях», в основному через недоліки в освіті.

Насправді, вища освіта – найважливіший козир США. Ні в одній іншій сфері її перевага не виглядає такою домінуючою. У доповіді, підготовленій в 2006 р. лондонським Центром європейських реформ (Centre for European Reform), вказується, що Сполучені Штати інвестують у вищу освіту 2,6% ВВП; для порівняння – відповідні показники Європи і Японії складають, відповідно, 1,2 і 1,1%. За різними оцінками, на долю США, численність населення складає 5% жителів планети, доводиться сім або вісім з десяти кращих університетів світу, і від 48 до 68% університетів, що займають перші 50 місць у світовому рейтингу. Особливо вражає виглядає потенціал Америки в області точних наук. Якщо в Індії щорік захищається 35–50 дисертацій з обчислювальної техніки та інформатики, то в Сполучених Штатах – до 1000. У списку вузів, де здобували освіту 1000 кращих фахівців світу в області комп'ютерних наук, десять, що найчастіше зустрічаються – американські університети. США також набагато випереджають інші країни в плані привабливості для студентів: на їх частку доводиться 30% молодих людей, що вчать за кордоном; за рівнем співпраці між діловим співтовариством і освітніми установами Америка також не має рівних в світі. Всі ці переваги, швидше за все, збережуться – оскільки європейська і японська система вищої освіти, в основному одержавлена і керована чиновниками, навряд чи зазнає серйозних змін. Що ж до Китаю та Індії, то там активно відкриваються нові вузи, але створити з нуля університет світового класу за декілька десятиліть вельми нелегко.

Тих, хто вважає, що початкова і середня освіта в Америці заслуговує на настільки ж високу оцінку, набереться небагато. Згідно з загальноприйнятою думкою, ця сфера охоплена кризою, і в міжнародних рейтингах американські школярі рік за роком займають досить низькі місця – особливо з точки зору знань з математики та природничих наук. Проте ці статистичні дані, точні самі по собі, насправді відображають щось трохи інше. Реальна проблема в країні пов'язана не із знаннями як такими, а з доступом до них. У рамках стандарту «Міжнародні тенденції у вивченні математики і природничих наук» (Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS)), який використовується для порівняння освітніх програм у різних країнах, Сполучені Штати займають місце в середині списку. У ЗМІ цю звістку, як і слід було чекати, подали, явно згущуючи фарби. Wall Street Journal, наприклад, надрукувала статтю на цю тему з наступним заголовком: «Економічна бомба з годинниковим механізмом: американські підлітки – серед гірших зі знань з математики» («Economic Time Bomb: U.S. Teens Are Among Worst at Math»).

Проте за сукупними рейтинговими показниками ховаються глибокі варіації – за регіонами, расовою приналежністю і соціально-економічним становищем. Знання учнів з бідних сімей і представників етнічних меншин сильно не дотягують до середніх показників по США, і в той же час, як наголошується в одному дослідженні, «школярі з багатих передмість перебувають майже на одному рівні з однолітками з Сінгапуру – держави, яка з великим відривом лідирує в рейтингах TIMSS з математики». Різниця між середньостатистичними показниками з природничих наук у бідних і багатих шкільних округах США в п'ять разів перевищує

розрив між сукупними показниками Сполучених Штатів і Сінгапуру. Іншими словами, головна проблема американської шкільної освіти пов'язана з нерівністю. З часом це переросте у проблему конкурентоспроможності: якщо Америка не зможе забезпечити третині працездатного населення достатній рівень підготовки для успішної конкуренції в умовах «економіки знань», це потягне країну вниз. Але принаймні сама методика якісного навчання школярів існує.

46

Можливо, американська система шкільної освіти дуже «ліберальна» в тому, що стосується дисципліни і «зубріння», зате вона відмінно привчає мислити самостійно. Поза сумнівом, саме цією особливістю частково пояснюється той факт, що у Сполучених Штатах так багато підприємців, винахідників, людей, готових йти на ризик. Тарман Шанмугаратнам (Tharman Shanmugaratnam), який донедавна займав пост міністра освіти Сінгапуру, пояснює різницю між системою освіти в його країні і США: «І ваша, і наша система на перше місце ставить здібності. Але у вас акцент робиться на таланті, у нас – на успішності. Ми знаємо, як навчити людину добре складати іспити. Ви умієте сповна задіювати його природні здібності. І те, і інше важливе, але деякі властивості інтелекту не дуже добре виявляються іспитами – такі, як творча жилка, допитливість, авантюризм, амбітність. Головна риса американської освітньої культури – здатність кинути виклик загальноприйнятій думці, навіть якщо це означає виклик авторитетам». Саме з цієї причини чиновники з сінгапурського Міністерства освіти недавно побували в американських школах – вони хотіли запозичити досвід створення системи, що виховує і винагороджує винахідливість, кмітливість і вміння вирішувати конк-

ретні проблеми. «Просте спостереження показує, що у вас учні активніше беруть участь в процесі, їх не просто «годують з ложечки» цілий день», – відмітив один з членів сінгапурської делегації в інтерв'ю Washington Post. Таким чином, якщо в Америці захоплюються здатністю школярів з азіатських країн отримувати вищі бали на іспитах, то представники самих цих держав намагаються на американському досвіді зрозуміти, як навчити своїх дітей думати.

Сіра зона

Переваги Сполучених Штатів, мабуть, очевидні, якщо йдеться про порівняння з Азією, де країни, як і раніше, в основному належать до розряду тих, що розвиваються. Однак, якщо йдеться про Європу, наш «відрив» не такий великий, як видається багатьом американцям. Країни зони євро переживають вражаючий зріст – за ВВП на душу населення вони не поступаються темпам розвитку США, починаючи з 2000 р. До Європи надходить половина загальносвітового обсягу інвестицій, там висока продуктивність праці, а позитивне зовнішньоторговельне сальдо Євросоюзу за 10 місяців 2007 р. склало 30 мільярдів доларів. У Світовому рейтингу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), що складається Всесвітнім економічним форумом, сім з перших 10 позицій займають європейські країни. В Європі, звичайно, є свої проблеми – високе безробіття, негнучкий ринок праці, але в порівнянні зі США вона може похвалитися і деякими перевагами – зокрема, більш ефективними і фінансово стійкими системами охорони здоров'я і пенсійного забезпечення. На загал, саме Європа на коротку перспективу є най-

більш серйозним економічним конкурентом Сполучених Штатів.

Водночас позиції Європи істотно послабляє одна обставина. Точніше навіть, у Сполучених Штатів є одна найважливіша перевага перед європейськими країнами і більшістю інших розвинутих держав. Для Америки характерний динамічний приріст населення. За оцінкою Ніколаса Еберстадта (Nicholas Eberstadt) з Американського інституту підприємництва (American Enterprise Institute), до 2030 р. населення США збільшиться на 65 мільйонів, у той час як у Європі його чисельність залишиться «точно на тому ж рівні, що і зараз». У Європі, відзначає Еберстадт, «на той час кількість громадян, старших, ніж 65 років, удвічі з лишком перевищить кількість дітей у віці до 15 років, що в майбутньому матиме серйозні наслідки з огляду на «старіння населення». (Чим менше народжується дітей, тим меншою стає чисельність робочої сили.) У Сполучених Штатах – навпаки, кількість дітей, як і раніше, буде перевершувати чисельність пенсіонерів. За оцінкою Управління ООН з питань населення, співвідношення між людьми працездатного віку і пенсіонерами у Західній Європі скоротиться з нинішніх 3,8:1 до 2,4:1 у 2030 р.. У США це співвідношення теж скоротиться – але з 5,4:1 до 3,1:1.

Реально Європа здатна уникнути такого результату лише за рахунок збільшення припливу іммігрантів. Насправді у 2007 р. народжуваність серед корінних європейців знизилася до рівня, що не забезпечує простого відтворення населення, так що навіть підтримка його нинішньої чисельності вимагатиме певного збільшення числа іммігрантів. Для того ж, щоб населення зростало, приплив іммігрантів повинен бути набагато більшим. Однак, суспільство в країнах Європи, схоже, не готове до асиміля-

ції представників чужих і незнайомих культур, особливо з відсталих сільських регіонів ісламського світу. Питання, хто у цьому винен – іммігранти чи суспільство – у даному випадку значення не має. Так чи інакше, факт залишається фактом: Європа готова приймати усе менше іммігрантів, але її економічне майбутнє залежить від збільшення їхньої кількості. Сполучені Штати, з іншого боку, перетворюються на першу у світі «загальнолюдську країну» – тут у відносній гармонії живуть і працюють разом люди усіх кольорів шкіри, рас і віросповідань. Досить згадати, що на нинішніх президентських виборах кандидатами були чорношкірий, жінка, мормон, еспаномовний і американець італійського походження.

Як це не дивно, у багатьох країнах Азії (Індія в даному випадку виняток) демографічна ситуація складається так само, чи навіть гірше, ніж у Європі. Рівень народжуваності в Китаї, Японії, Південній Кореї і на Тайвані – набагато нижчий необхідного для відтворення населення (2,1 дитини на одну жінку), і, за оцінками, упродовж найближчих 50 років найбільші країни Східної Азії повинні зіштовхнутися з істотним зменшенням кількості громадян працездатного віку. У Японії їхня чисельність уже перейшла піковий рубіж; до 2010 працююче населення цієї країни скоротиться на 3 мільйони у порівнянні з 2005 р. У наступному десятилітті цей же рубіж, швидше за все, перейдуть Китай і Південна Корея. За прогнозом Goldman Sachs, до 2050 р. медіанний вік у Китаї збільшиться з 33 років (показник 2005 р.) до 45 – тобто його населення серйозно «постаріє». При цьому з іммігрантами в азійських країнах виникає не менше проблем, ніж в Європі. Японію в перспективі чекає значний дефіцит робочої сили, оскільки вона не хоче ані прийняти

достатню кількість іммігрантів, ані дозволити жінкам повноцінно діяти на ринку праці.

Наслідки старіння населення дуже істотні. По-перше, збільшується «пенсійний тягар» – менша кількість працюючих повинна підтримувати більше число пенсіонерів. По-друге, як продемонстрував економіст Бенджамін Джонс (Benjamin Jones), більшість найвідоміших винахідників (зокрема, і переважна більшість нобелівських лауреатів) зробили найбільші і найважливіші відкриття у віці від 30 до 44 років. Іншими словами, скорочення чисельности працездатного населення обертається меншою кількістю «проривів» у науці, техніці, і методах управління. По-третє, якщо середній вік працюючих збільшується, їхні витрати починають перевищувати заощадження – із усіма відповідними наслідками для рівня накопичень і інвестицій у країні. Загалом, для передових, промислово розвинутих країн негативні демографічні тенденції – смертельно небезпечна хвороба.

Існуючі потенційні переваги Сполучених Штатів багато в чому стали результатом напливу іммігрантів. Без імміграції ріст ВВП США в останні 25 років не перевищував би європейських показників. Рівень народжуваності серед корінних білих американців теж не вищий, ніж у європейців. До 50% дослідників, що спеціалізуються на природничих науках, становлять іноземні студенти й іммігранти; у 2006 р. у США на їхню частку припадало 40% усіх докторських ступенів в області природничих і технічних наук, і 65% ступенів в області обчислювальної техніки й інформатики. До 2010 р. іноземці будуть складати понад 50% людей, що одержують докторські ступені в США з усіх дисциплін, а в природничих науках їхня частка наблизиться до 75%. Серед засновників половини усіх нових компаній у Силіконовій долині

є або іммігрант, або американський громадянин у першому поколінні. Одним словом, потенційний новий злет продуктивності праці в Сполучених Штатах, лідерство країни в області нанотехнологій і біотехнологій, її інноваційний потенціал – усе це залежить від імміграційної політики. Якщо люди, що здобули освіти в Америці, і далі будуть залишатися в країні, то саме тут вони і реалізують свої інноваційні здібності. Якщо ж вони будуть повертатися на батьківщину, цей потенціал залишить США разом з ними.

Імміграція також додає Сполученим Штатам певну якість, рідкісну для багатой країни – динамізм. Америка знайшла спосіб постійного відновлення за рахунок припливу людей, що прагнуть побудувати нове життя в Новому Світі. У деяких американців іммігранти завжди викликали занепокоєння – спочатку ірландці, потім італійці, китайці, мексиканці. Але саме вони склали становий хребет американського робітничого класу, а їхні діти й онуки успішно пробивалися нагору. Америці вдається використовувати їхню енергію, справлятися з культурним різноманіттям, асимілювати новоприбулих, і за рахунок цього просувати економіку вперед. В остаточному підсумку, саме цим країна відрізняється від Британії й інших великих економічних держав минулого, що накопичували інертний «жирок» і здавали свої позиції іншим – «голодним» і енергійним державам.

Як важливо учитися в інших

У 2005 р. Нью-Йорк розбудив «сигнал тривоги». З 25 найбільших публічних розміщень акцій, проведених цього року, лише одне відбулося на американській біржі. Ця новина пролунала, як грім з ясного неба. Американський ринок капіталу тривалий час був найбільшим

у світі. Саме він профінансував поворот в виробній промисловості в 1980-х і технологічну революцію в 1990-х, а сьогодні живить прогрес у сфері біотехнологій. Постійний розвиток цього ринку додавав гнучкості американському бізнесу. І якщо Сполучені Штати втратять настільки важливу перевагу, нічого хорошого це не обіцяє.

У ході обговорення цієї проблеми основну увагу приділяється жорсткості норм державного регулювання в США після скандалу з корпорацією Enron, – насамперед Закону Сарбейнса-Окслі [1], – а також тому факту, що компанії, які діють на території США, постійно зіштовхуються з загрозою судових позовів. Усі ці перепони цілком реальні, але не вони є головною причиною «втечі» бізнесу з Америки. У своїй основі ділова атмосфера залишилася без змін. Але усе активніше у гру вступають нові гравці. Так що насправді причина тут, як і в інших сферах, проста: економічний «зліт» інших держав. Загальна сума акцій, цінних паперів, внесків, кредитів і інших фінансових інструментів – одним словом, фінансових активів, – у США, як і раніше, перевищує їхній обсяг у будь-якому іншому регіоні, однак ріст цих активів в інших країнах відбувається набагато швидше. Особливо це стосується динамічних держав Азії, але і країни зони євро вже обганяють Сполучені Штати. Сукупні доходи країн ЄС, отримані за рахунок банківської справи і торгівлі акціями, – у 2005 р. вони склали 98 мільярдів доларів – уже майже еквівалентні американським. Якщо ж йдеться про нові похідні продукти, засновані на базових фінансових інструментах, таких, як акції чи відсоткові виплати, – а вони грають усе більшу роль у діяльності хеджевих фондів, банків і страхових компаній – то тут Лондонська біржа вже стала основним

гравцем. Усе це елементи загальної тенденції. Перед окремими компаніями і цілими країнами тепер відкриваються більш широкі можливості, ніж це було колись.

На цьому напрямку, як і на інших, справи у США йдуть не гірше, ніж звичайно. Америка діє у цій сфері, як діяла завжди – можливо, підсвідомо думаючи, що, як і раніше, лідирує з великим відривом. Американські законодавці при розробці законів, норм регулювання, економічної політики рідко думають про інші країни. Від американських чиновників нечасто почуєш нагадування про світові стандарти. Зрештою, уже багато років американські стандарти відігравали роль світових, і якщо США вирішували вчинити не так, як інші, їхня міжнародна вага змушувала інші країни враховувати «винятковість» Америки. Так, тільки Сполучені Штати (разом з Ліберією і М'янмою) не хочуть переходити на метричну систему. Америка – єдина (якщо не враховувати Сомалі) країна світу, що не ратифікувала Конвенцію про права дитини. У бізнесі США не було когось орієнтуватися. Вони самі учили увесь світ, як «жити по-капіталістичному». А тепер усі країни грають в «американську гру», і починають вигравати.

Упродовж останніх 30 років ставки корпоративних податків у США були найнижчими серед великих промислово розвинутих країн. Сьогодні Америка посідає друге місце за рівнем висоти ставок. При цьому у Сполучених Штатах ставки не підвищувалися – просто інші країни їх знизили. Німеччина, приміром, що традиційно дотримувалася політики високого оподаткування, скоротила свої ставки у відповідь на аналогічні кроки сусідів зі сходу – Австрії і Словаччини. Сьогодні у Першому світі подібне «змагання» набуває усе більшого

поширення. Це не «гонка поступок» інвесторам, – у скандинавських країнах, наприклад, високі податки поєднуються з якісними послугами і могутньою динамікою розвитку – а пошук важелів зросту. Раніше система регулювання в США відрізнялася найбільшою гнучкістю і «дружелюбністю до ринку». Тепер це не так. У 2001 р. відбулася реструктуризація системи фінансового регулювання у Британії, у результаті чого безліч наглядових органів було замінено однією структурою. Це стало однією з причин, чому фінансовий сектор Лондона сьогодні за деякими показниками випереджає Нью-Йорк. Уся британська держава енергійно діє задля перетворення Лондона в один із провідних фінансових центрів світу. В усьому світі – від Варшави до Шанхаю і Мумбаю – системи регулювання міняються, щоб зробити країну більш привабливою для інвесторів і підприємців. Вашингтон же, навпаки, не шкодує часу і сил для розробки нових схем оподаткування Нью-Йорка, щоб перерозподілити його доходи в інтересах інших регіонів країни.

50

Коли ви дуже довго посідаєте перше місце, у цього престижного положення з'являється і зворотний бік. Ринок США був настільки великий, що американці вважали за очевидне, що інший світ зі шкіри геть вилізе, щоб зрозуміти його і їх. Вони не вважали за необхідне чинити так само – вивчати чужі мови, культуру, ринки. І сьогодні це може негативно позначитися на конкурентоспроможності США. Візьмемо для прикладу перетворення англійської у мову міжнародного спілкування. Американці цим задоволені, оскільки в результаті їм легше подорожувати світом і займатися бізнесом за кордоном. Але водночас цей процес дає іноземцям розуміння відразу двох культур і ринків, а також доступ до них. Вони знають англійську, але

крім неї – ще і рідну китайську, хінді чи португальську. Вони можуть діяти як на американському ринку, так і на внутрішньому – китайському, індійському чи бразильському. Американці ж, на відміну від них, так і не виробили в собі здатності проникати у внутрішній світ інших народів.

Америка призвичаїлася до ролі лідера. Вона не помітила, що в більшості інших промислово розвинутих країн – та й у багатьох з тих, що не входять у цю категорію – система мобільного зв'язку сьогодні краща, ніж у самих Сполучених Штатах. Мережеві технології у всіх інших промислово розвинутих країнах – від Канади і Франції до Японії – тепер працюють швидше і дешевше, а за поширенням швидкісного Інтернету (у перерахуванні на душу населення) Америка посідає 16 місце у світі. Американські політики постійно повторюють громадянам: єдине, що нам може дати вивчення систем охорони здоров'я за рубезем – це почуття вдячності, що в нас вона не така. Американці рідко оглядаються на боки, навіть не помічаючи альтернативні можливості і варіанти, не кажучи вже про те, щоб їх перейняти.

Необхідність учитися в інших – уже не просто питання моралі чи політики. Воно усе більше стає питанням конкурентоспроможності. Візьмемо хоча б автомобільну промисловість. З 1894 р. понад сто років велика частина автомобілів, виготовлених у Північній Америці, вироблялася у Мічигані. Однак з 2004 р. його місце посіла канадська провінція Онтаріо. Причина проста: система охорони здоров'я. У США автомобілебудівні компанії повинні платити за медичне обслуговування і страхування одного робітника 6500 доларів у рік. Якщо ж вони перенесуть своє виробництво в Канаду, де діє державна система охорони

здоров'я, ці витрати скорочуються до 800 доларів на одного робітника. Наведений приклад – не реклама організації медичної допомоги в Канаді, але він наочно показує: витрати, пов'язані з американською системою охорони здоров'я, зросли настільки, що наймати американських робітників стає просто не вигідно. Робочі місця переміщуються не в країни з низьким рівнем зарплат, а в держави, де є добре підготовлена й освічена робоча сила: бізнесменів цікавить не низька оплата праці, а продумана система соцзабезпечення, що не суперечить їхнім інтересам.

Десятиліттями в американських промисловців – чи то автомобілебудівні, металургійні компанії, чи банки – була одна гігантська перевага над колегами з інших країн: привілейований доступ до американського капіталу. Вони могли використовувати цей доступ для придбання технологій, яких не було в інших, і навчання кадрів на вищому рівні – а тому робити продукцію, яку не могли робити інші, причому за конкурентоспроможними цінами. Тепер і цей особливий «привілей» зійшов на пси. Світ буквально купається в капіталах, і перед американськими робітниками раптом постало питання: а що такого ми сьогодні вміємо, чого не вміють інші? Така дилема стосується і компанії в цілому. Колись, виходячи на закордонні ринки, вони приносили із собою капітали і ноу-хау. Тепер, збираючись почати операції за рубежем, вони виявляють: у місцевих і те, і інше вже є.

Третього світу фактично вже не існує. Що можуть принести американські компанії до Бразилії чи Індії? У чому конкурентна перевага США? Мало хто з американських бізнесменів передбачав, що їм доведеться шукати відповідь на ці питання. А відповідь пов'язана з тенденцією, яку помітив економіст Мартін Вульф

(Martin Wolf). Колись економічна наука зосереджувалася на двох основних факторах – праці і капіталі. Але тепер і те, й інше перетворилося на товар, доступний усім. Сьогодні значення економіки характеризується насамперед ідеями й енергоносіями. І країна здатна забезпечити собі процвітання, якщо стане джерелом ідей і енергії для інших.

Політика нічогонероблення

Сполучені Штати були, і можуть і далі залишатися найважливішим у світі джерелом нових ідей – великих і малих, технічних і креативних, економічних і політичних. (При справді інноваційному характері економіки Америка могла б народити ідею про виробництво нових видів енергії.) Але для цього країні потрібні істотні зміни. Америка традиційно переймається втраченою своєю лідируючою позицією. Нинішня хвиля занепокоєності щодо цього – уже четверта за післявоєнний період. Перша піднялася наприкінці 1950-х рр., коли СРСР запустив супутник, друга – на початку 1970-х, коли підвищення цін на нафту й уповільнення економічного зросту переконали американців, що майбутнє належить Західній Європі і Саудівській Аравії. Час третьої хвилі прийшов у середині 1980-х: тоді більшість експертів були переконані, що Японія незабаром перетвориться в технологічну й економічну наддержаву. У кожному з цих випадків занепокоєність мала під собою вагомі підстави, а прогнози були цілком логічні. Проте, жоден з цих похмурих сценаріїв не втілюється у життя. І причина полягала в тому, що американська суспільна система виявилася гнучкою, заповзятливою, витривалою, здатною виправляти помилки і переорієнтуватися на нові напрямки. Саме усвідомлення можливості економічного

занепаду США в остаточному підсумку дало змогу його уникнути.

Сьогодні проблема полягає в тому, що політична система США, схоже, втрачає спроможність корегувати власні вади. Економічні проблеми, з якими зіштовхується сьогодні Америка, цілком реальні, але на загал вони не є результатом системної неефективності американської економіки чи культурного занепаду. Вони – наслідок конкретної політики держави. Зміна політичного курсу могла б швидко і відносно легко поставити США на більш стабільні рейки. Буквально завтра можна було б приступити до реалізації «пакету» розумних реформ, спрямованих на скорочення витрат і субсидій, збільшення заощаджень, розширення освітніх програм у сфері природничих і технічних наук, забезпечення фінансування пенсій, створення дієвих імміграційних процедур і значний зріст ефективності енергоспоживання. З більшості цих питань між експертами не існує серйозних розбіжностей; жоден із запропонованих заходів не потягне за собою злиднів, що нагадували б труднощі воєнних років – йдеться лише про невелике корегування сьогодношньої ситуації. Проте здійснити ці реформи наразі неможливо – з політичних мотивів. Американська політична система не спроможна приймати болючі рішення, які у майбутньому принесли б величезну користь.

Сьогоднішню американську економіку не назвеш слабкою, а суспільство – нездоровим. Але американський політичний процес значною мірою втратив дієздатність. Політична система, що застаріла і стала негнучкою ще в момент її створення (а це було 225 років тому), цілком «захоплена» великим капіталом, груповими інтересами, ласими до сенсацій ЗМІ й ідеологічними «штурмовими загонами».

Результатом стають безконечні затяті дебати про дріб'язки – «політичний театр» – і майже повна відсутність сенсу, компромісів і дій. Ефективну країну зв'язує по руках і ногах політичний «процес нічогонероблення», що підходить лише для міжпартійної боротьби, але не для вирішення проблем.

Підтримувати гостру міжпартійну боротьбу і відкидати розумні заклики до співробітництва обох партій – дуже хитромудра позиція. Деякі політологи давно уже висловлюють побажання, щоб американські партії стали більше схожими на європейські – ідеологічно витримані, із твердою дисципліною. Однак європейські парламентські системи чудово пристосовані для роботи саме з такими партіями. Там виконавча влада завжди контролює законодавчу, тому партія, що сформувала уряд, легко може реалізувати свою програму. Американська ж система, навпаки, побудована на поділі влади, дублюванні функцій, стримуваннях і противагах. Щоб рухатися уперед, нам необхідна широка коаліція між двома основними партіями і політиками, готовими простягнути один одному руку. Саме тому Джеймс Медісон (James Madison) не довіряв політичним партіям, ставив їх на одну дошку з різними іншими «фракціями» і вважав, що вони є дуже серйозною небезпекою для молодого Американської республіки.

Прогрес у вирішенні будь-якої великої проблеми – у сфері охорони здоров'я, соцзабезпечення, податкової реформи – жадає компромісу між обома сторонами. Для цього необхідно мислити на перспективу. Але подібні речі в нас здатні зруйнувати будь-яку політичну кар'єру. Тих, хто виступає за розумні рішення і компромісні закони, власне партійне керівництво відсуває на узбіччя, вони позбавляються

фінансової підтримки з боку групових інтересів і постійно піддаються нападкам з боку «своїх» на телебаченні і радіо. Наша система спонукує політиків діяти по іншому – займати тверду позицію, а потім говорити своїй команді: «Я не схилився перед супротивником». Це чудово допомагає збирати спонсорські кошти, але керувати країною таким способом не можна.

«Злет» інших держав

Реальним випробуванням для Сполучених Штатів стане ситуація, протилежна тій, з якою Британія зіштовхнулася у 1900 р. Її економічна міць слабшала, але Лондону вдавалося зберігати гігантський політичний вплив на світовій арені. Американські господарка і суспільство, навпаки, спроможні адекватно реагувати на економічні виклики і конкуренцію сучасної епохи. Вони мають здатність до адаптації, корегування і до збереження своїх позицій. Майбутнє випробування США лежить у політичній площині – і стосується воно не тільки країни в цілому, але і Вашингтона особливо. Зможе він адаптуватися в ситуації, коли інші країни переживають «злет»? Чи здатний Вашингтон правильно відреагувати на зміни в економічних вимогах епохи і співвідношенні сил на міжнародній політичній арені?

Два десятиліття у Сполучених Штатів фактично не було суперників. А в широкому сенсі міжнародний устрій визначався Америкою ще з кінця Другої світової війни. Сьогодні, однак, світ переживає один з найбільших в історії періодів змін.

За останні 500 років відбулося три тектонічних зрушення у співвідношенні сил на світовій арені, що змінили життя на планеті – у політичному, економічному і культурному плані. Першим став «злет» Заходу – процес, що почався

в XV столітті, і різко пришвидшився у XVIII сторіччі. Він породив атрибути сучасності: науку і техніку, комерцію і капіталізм, аграрну і промислову революції. Крім того, його результатом стала тривала політична гегемонія західних країн.

Другим зрушенням, що сталося наприкінці XIX століття, став «злет» Сполучених Штатів. Незабаром після завершення індустріалізації в США ця країна стала найбільш могутньою державою з часів Римської імперії – єдиною, чия сила перевершувала потенціал будь-якої ймовірної коаліції інших держав. У минулому столітті Сполучені Штати панували у світовій економіці, політиці, науці, культурі й ідейній сфері. Останні 20 років ця гегемонія була абсолютно незаперечна – що стало безпрецедентним явищем у світовій історії.

Сьогодні ж ми переживаємо третє, найбільше зрушення співвідношення сил у новій і новітній історії – «злет інших». В останні кілька десятиків років низка країн демонструє колись немислимі темпи економічного росту. Хоча цей розвиток супроводжується циклічними коливаннями, загальна тенденція є енергійним рухом уперед. (Найбільш наочно цей феномен виявляється в Азії, але він уже не обмежується цим регіоном, тому називати нинішнє зрушення «злетом Азії» було б неточно.)

Міжнародний устрій, що формується сьогодні, швидше за все, буде сильно відрізнятись від попередніх. Сто років тому існував багатополюсний світопорядок, який очолював ряд європейських держав – він супроводжувався постійним перетасуванням альянсів, суперництвом, прорахунками і війнами. Потім, в епоху «холодної війни», прийшов час біполярного світу – у якомусь сенсі більш стабільного, однак у той час наддержави реагували

(часом невідповідно) на кожен крок одне одного. З 1991 р. ми жили в епоху американської імперії, унікального однополюсного світу, у рамках якого відбувалася глобалізація і пришвидшення розвитку відкритої світової економіки. І саме цей розвиток став рушійною силою нової зміни характеру міжнародного устрою. У військово-політичній сфері, як і раніше, існує тільки одна наддержава. Однак полюсність – не бінарне явище. Світ не може десятиліттями залишатися однополюсним, а потім раптом відразу перетворитися у багатополусний. В усіх напрямках, крім військової потуги, співвідношення сил міняється, відходячи від американського панування. Це не означає, що створюється антиамериканський світ. Ми переходимо до постамериканського світу, що визначається і керується з багатьох центрів, багатьма гравцями.

54

Можна порекомендувати чимало конкретних кроків і програм, що дозволили б підсилити конкурентоспроможність американської економіки і суспільства. Але крім цього, необхідно також змінити загальну стратегію і підхід. Сполучені Штати повинні визнати, що перед ними стоїть вибір. Вони можуть зміцнити новий світопорядок, співпрацюючи з новими великими державами, поступившись частиною своєї могутності і привілеїв, і погодитися з тим, що завтрашній світ буде відрізнятися різноголосицею і різноманіттям точок зору. Або вони можуть пасивно спостерігати за тим, як «злет інших» породжує зріст націоналізму і роздробленості, що поступово розірвуть той уклад, який США будували останні 60 років. Переваги першого варіанту очевидні. Світ міняється, але він рухається тим же шляхом, що й Америка. Нові держави приймають ринкову економіку, демократичний лад (у тій чи іншій

формі), відкритість і транспарентність. Можливо, у цьому світі Сполученим Штатам доведеться «потіснитися», але у ньому надалі переважатимуть американські ідеї й ідеали. У США є можливість формувати мінливий глобальний ландшафт і посісти у ньому чільне місце, але для цього вони спочатку повинні усвідомити, що постамериканський світ став реальністю – і не тільки прийняти, але і вітати цей факт.

55

АРХІТЕКТУРА

ігор марков

БЕЗ ПЕКИ

ВІДБУДАПЕШТА-2

ДО ГЕЛЬСІНКІ-2

Проблема загрози суверенітету і територіальній цілості України з боку Росії і у зв'язку з цим потреба надати нашій країні реальних зовнішніх гарантій безпеки в умовах швидких геополітичних змін, порушена Зверненням «До парламентів, урядів і народів світу» 29 відомих українських інтелектуалів, знайшла продовження у серії публікацій ряду видань, серед яких відзначимо ґрунтовні аналітичні статті В. Горбуліна, В. Бадрака і О. Литвиненка у «Дзеркалі тижня», Ю. Щербака в газеті «День». Дискусія в медіа триває далі, вже поза контекстом Звернення інтелігенції.

Нагадаємо: автори Звернення констатують курс Кремля на перетворення України в територію неподільного впливу й контролю з боку Росії, називають ознаки можливого силового втручання останньої у внутрішні справи України для придушення її суверенітету і звертаються до керівництва держав-підписантів Будапештського Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї з пропозицією скликати відповідно до п. 6 Меморандуму міжнародну конференцію держав-гарантів (США, Великої Британії, Франції і Китаю) з метою надання реальних гарантій безпеки України, задекларованих Меморандумом. Звернення спрямоване також до ЕС та держав Вишеградської групи з пропозицією зайняти чітку та однозначну позицію в питанні забезпечення державного суверенітету України, висловити застереження щодо будь-яких форм втручання Росії у внутрішні справи України.

Головний мотив Звернення інтелігенції містить універсальну складову: воно виходить з того, що виникнення України як незалежної демократичної держави 1991 року на межі за-

хідної та східної цивілізацій, її подальша відмова від ядерної зброї стали одним з основних результатів і водночас гарантій завершення глобального протистояння «Схід–Захід», поділу Європи і, відтак, є однією з важливих передумов побудови системи безпеки у XXI сторіччі. І навпаки, підпорядкування України російській стратегії відновить поділ Європи, нестиме прямі загрози безпеці держав Евросоюзу, ескалацію напруження й протистояння міжнародних відносинах загалом.

Констатуючи перехідний характер нинішньої української політичної системи, згубність протистояння всередині влади, яке знижує ефективність зовнішньої політики держави та не сприяє її економічному розвитку, автори Звернення застерігають, що Україна – це велика і вільна країна з величезним потенціалом демократії та європейської правової системи. Як каже професор Ярослав Грицак, один із підписантів Звернення, «проблема України виходить за межі самої України». Нинішнє послаблення євроатлантизму як глобальної протизваги євразійству і перехід до поліцентричності та регіоналізму супроводжується рецидивами повернення до характерної для довоєнної та міжвоєнної Європи моделі біполярної геополітичної рівноваги між Росією та країнами «старої Європи», де немає місця для України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, а країни Центрально-Східної Європи посідатимуть другорядні та підпорядковані позиції.

Таким чином, звернення українських інтелектуалів стало, за висловлюванням іншого підписанта – професора Олександра Фільца – знаком екзистентної тривоги, в основі якої лежить проблема безпеки, точніше, потреба визначення критеріїв безпеки в умовах швидких геополітичних змін. Сьогодні, кажуть у колах

українських інтелектуалів, мова йде вже не тільки про Будапешт-2, а й про Гельсінкі-2.

Хто знайомий із поточними публікаціями у західній пресі, тому неважко помітити, що сьогодні проблема міжнародної безпеки вийшла на перший план, зокрема у зв'язку із зовнішньополітичною діяльністю нової американської адміністрації Барака Обами.

58

Повернення до поліцентризму й регіоналізму у світовій політиці відбувається вже на основі сучасних процесів глобалізації. Це і відрізняє зазначене повернення від традиційної геополітики кінця XIX–XX ст., яка у класичному визначенні К. Гаусгофера, Г. Макінлера, Н. Спайкмена та С. Б. Ковена виходила з наявності ключового регіону (на їхню думку, це була Євразія), контроль над яким забезпечував панування над світом і за це домінування тривала боротьба між найбільшими тодішніми імперіями.

Перехід до глобалізації після закінчення холодної війни перетворив усі регіони на арену світової політики, а відтак кожен з них потенційно може стати ключовим залежно від часу, подій і суб'єктів змагань, до яких, окрім національних держав та їх об'єднань, тепер додалися транснаціональні гравці та альянси.

З одного боку, США, як і після закінчення «холодної війни», все ще залишаються єдиною наддержавою, що має впливи і потугу, зокрема військову, для реалізації своїх інтересів одночасно у багатьох регіонах світу. Попри це, зміна парадигми у світовій політиці полягає у тому, що дієвими стали не глобальні, а регіональні стратегії. США перетворюються із глобального на регіонального гравця за визначенням, попри те, що американці грають одночасно у різних регіонах. Однак стратегічна ініціатива там уже належить регіональним (реальним чи потенційним) лідерам, як-от Росії на євразійсь-

кому просторі колишнього СРСР та його впливів або Китаєві у Південно-Східній Азії.

Несучи на ногах «гирі» за давнених ініціатив та конфліктів, як-от афганська чи іракська війни, протистояння на Близькому Сході, не реалізованих чи не розв'язаних ними у попередній період, США мусять удаватися по допомогу «питомих» регіональних лідерів або претендентів на таке лідерство, а тому «на півфази» відстають від процесів у регіоні, що визначаються активностями його гравців. Поступки США ключовим із них, щоб отримати їхню підтримку у розв'язанні (чи розрубанні) раніше зав'язаних американцями вузлів у різних географічних і проблемних точках світу, уже не є тактичними маневрами у перспективі реалізації стратегічних цілей, а радше зовнішнім фактором геополітичних дискурсів, що формуються активностями та відносинами відповідних регіональних держав.

Попри відмінність риторики посадовців США і Росії в «українському питанні», обидві сторони одностайні у ствердженні недоцільності перегляду Будапештського меморандуму і декларуванні дотримання його норм. Геополітичні смисли подальших відносин у трикутнику Україна–Росія–США формуватимуться у взаємодії поточних інтересів США і Росії, у якій не буде місця для політичної суб'єктності України. Точніше, вона поступово стає ціною згаданої взаємодії.

Філіп Жили, оглядач французької газети «Фігаро», який у своїй публікації навів ширший спектр «відповідей» адресатів «дружніх поступок» з боку президента Обами («європейці не потвердили своїх зобов'язань щодо Афганістану, ізраїльтяни відмовилися покласти край колонізації Західного берегу ріки Йордан, Іран ані не пом'якшив своєї риторики, ані не упо-

вільнив темпу ядерних проектів і програм балістичних ракет» і т.д.), робить висновок про невизначеність зовнішньої політики США, оскільки не визначена і ціна, яку треба заплатити партнерам Америки за ці поступки.

Невизначеність зовнішньої стратегії США у глобальному вимірі має зворотний бік медалі. Не викликає сумніву, що задекларована США глобальна система ПРО, оснащена новими більш досконалішими ракетоперехоплювачами, елементи якої базуватимуться на суходолі і в морі та покликані функціонально замінити радар та базу з 10 ракетних перехоплювачів у Чехії та Польщі, – ефективніша за останні. Не кажучи вже про те, що, за новим планом, оснащені потужними радарми і найновішим ракетним озброєнням американські кораблі перебуватимуть у Перській затоці, тобто поблизу південних кордонів Росії. Однак схвалення Росією відмови президента Обами від розміщення стаціонарної бази ПРО у Чехії та Польщі взамін за декларування першою нерозміщення комплексів «Іскандер» у Калінінградській області у відповідь на американські радари і збереження двозначності позиції Росії щодо ядерної програми Ірану – на наш погляд, є ознаками, що вказують на втягування США у процеси, що визначатимуться відповідними регіональними гравцями.

Марек Сівець, член Європарламенту і колишній керівник Бюро національної безпеки Польщі, мотивує своє схвалення відмови США від розміщення бази ПРО у Чехії та Польщі тим, що спосіб реалізації цього проекту був прикладом односторонніх дій Вашингтона без урахування позиції європейських союзників НАТО і Росії. Тим самим, зазначає європарламентар, США принаймні на якийсь час відмовилися від унілатералізму як принципу зовніш-

ньої політики, особливо, коли справа доходить до міжнародної безпеки.

І хоча рішення про розміщення бази ПРО у Чехії та Польщі було продовженням односторонніх дій адміністрації Дж. Буша, все ж воно за інерцією містило відбиток ідеології та політики євроатлантизму. Теперішня відмова США від розміщення ПРО у Центральній Європі, з нашого погляду, вказує на перехід до філософії регіоналізму у мисленні конструкторів і провідників сучасної американської політики.

Принаймні на прикладі євразійського регіону, з нашого погляду, це виглядає саме так, а не як, за твердженням Джозефа С. Ная («Ла Стампа» 22/9/ 2009), перехід глобального лідерства США від «влади над іншими» до влади як «гри з позитивною сумою», як засобу для досягнення цілей через «надання повноважень іншим» з метою створення коаліцій та інститутів, аби протистояти загальним загрозам і проблемам.

Своєю чергою, поступовий відхід США з Європи, а разом з ним «згортання» євроатлантизму, надання йому чимраз декоративнішого змісту в структурі міжнародної політики, потроху повертають європейські відносини від артикуляції концепту безпеки у глобальному вимірі до політики «прийняття доконаних фактів», або, кажучи словами швейцарського дипломата, голови міжнародної незалежної місії з вивчення причин конфлікту у Грузії пані Гайді Тальявіні, від «мультилатералізму» до «унілатералізму – байдужості до того, як інша сторона сприйме наслідки ваших дій».

Хочемо завершити запитанням: чи не виглядає продуктивнішим для США – єдиної наддержави у змінених умовах – зосередитися на творенні глобальних балансів безпеки за допомогою формування регіональних коаліцій чи альянсів в опорі на країни, що розвиваються на

засадах свободи і тим самим виступають природними – реальними чи потенційними – союзниками Америки?

З іншого боку, варто пам'ятати: глобалізація залишає, як ніколи, потужний шанс впливати на формування системи безпеки у ХХІ сторіччі шляхом громадянської політики, зокрема, неурядових транснаціональних альянсів та акцій з наступним впливом на прийняття відповідних урядових та міжнародних рішень.

60

61

СТАНОВЛЕННЯ

тарас возняк

КОНЦЕПЦІЇ

РОЗВИТКУ

ТАМОДЕРНІЗАЦІЇ

УКРАЇНИ

Ця стаття є спробою підсумувати цілий етап у розвитку України, а саме – епоху президента Віктора Ющенка. Однак підсумувати не у всіх її аспектах, а в контексті кристалізації державотворчих ідей як самого Ющенка, його оточення, так і суспільства.

Геополітичні наслідки завершення епохи президента Віктора Ющенка для України

17 січня 2010 року формально завершилася не лише епоха президента Віктора Ющенка. З відходом Ющенка країна визначається також і з тим курсом, яким вона йтиме щонайменше п'ять років. А насправді – набагато довше. Йти-ме, або ж ні, як це було у часи президента Леоніда Кучми.

З відходом Ющенка завершується ще одна спроба осмислено сформувати суверенну українську спільноту, яку він цілком слушно називає українською нацією.

– припиняється чи пригальмовується усвідомлюване формування спільноти, що усвідомлює себе як єдність – українську політичну націю, а не випадкове населення на території;

– припиняється чи пригальмовується усвідомлюване формування спільноти, яка ставить перед собою конкретні цивілізаційні цілі, як-от – модернізацію суспільства, політики та економіки через інтеграцію з найбільш амбітним світовим модернізаційним проектом, клубом провідних націй, об'єднаних у Європейській Союз;

– припиняються чи пригальмовуються програмні спроби забезпечити своє просування в євроатлантичному напрямку через вступ до клубу найреспектабельніших націй Північноатлантичного пакту НАТО.

Ця чотирирічна спроба збудувати завершену українську націю та модерну і суверенну державу з усіма її атрибутами на цьому етапі або пригальмовується, або ж припиняється – час покаже. Тобто, в даному випадку ми маємо справу з поразкою не лише особисто президента Віктора Ющенка, але й поразкою ще до кінця не сформованої української політичної нації. Він все ще залишається народом України, народом поділеним і невизначеним щодо того, яким чином він хоче досягнути того, чого він хоче.

17 січня 2010 року народ України вкотре перейшов ріку Рубікон і опинився в іншій геополітичній реальності, яка матиме вплив на повсякденне життя кожного з нас. Як на мене, то він повернувся до нової-старої реальності епохи президента Леоніда Кучми. Сховатися від цієї реальності не вдасться нікому. Напозир неначе нічого й не зміниться. Але це не кількісна зміна, а якісна. Україна щонайменше на п'ять років повертається у постсовєтську геополітичну сферу.

Звичайно, цю поразку можна і пояснити, і виправдати. Бо справді консолідована політична нація не твориться за чотири роки. У ці чотири роки може вкласти тільки процес лавиноподібної кристалізації політичної нації – її остаточного самоусвідомлення і консолідації. Та й то за екстраординарних обставин – катастрофи, війни, революції. Як це було під час Великої Французької революції, чи під час Славної революції у Англії. Але такій остаточній кристалізації нації передують довгий процес малопомітних ментальних, суспільних, економічних змін, довгий процес самоусвідомлення, формування власної ідентичності, напрацювання власної системи цінностей.

Таким чином, маючи справу з поразкою, ми принаймні повинні:

- усвідомити, що цей етап ми програли;
- проаналізувати ті завдання, які ми перед собою ставили;
- проаналізувати процес їхнього виконання;
- проаналізувати причини поразки;
- зробити висновки для майбутнього, якщо ми і далі наполягатимемо на реалізації попередньо поставлених завдань чи принаймні частини з них.

64

Причини поразки геополітичного курсу президента Віктора Ющенка

Отож, 17 січня 2010 року народ України визнав зусилля президента Віктора Ющенка у реалізації геополітичного курсу, які народ з невеликою перевагою схвалив під час Помаранчевої революції 2004 року, недостатніми. Однак давайте спробуємо визначити, а чого ж хотів народ і чого хотів чи усвідомлював у кожен конкретний момент свого президентства сам Віктор Ющенко? Можливо, саме нерішучість як президента, так і народу (не забуваймо, що він був обраний президентом з дуже незначною перевагою) і призвела до цієї поразки. Навіть поверхневий погляд, яким є ця стаття, показує, що геополітичні орієнтації і народу, і провідної верстви, і самого президента Ющенка не те що постійно змінювалися, як не дивно це звучить, а перебували у стані постійного формування та конкретизації. У 2004 році, напередодні виборів і безпосередньо опісля, не було і насправді не могло бути чіткої, детально розписаної програми дій. Як немає її і в переможця президентських виборів 2010 року.

Постання Віктора Ющенка як управлінця, але ще не державотворця, розпочалося з усім відомої фрази його попередника і значною

мірою творця української держави як інституції та структури, тоді ще прем'єр-міністра Леоніда Кучми: «Скажіть мені, яку державу треба будувати, і я її збудую». Те, що вступаючи на посаду прем'єр-міністра, він починав з цієї фрази, свідчить принаймні про глибоку дезорієнтацію і самого Кучми, і більшої частини українського суспільства, а що найголовніше, – провідної верстви – що ж робити з цією незалежною Україною. Вказівок з центру (Москви) тоді не поступало – вона сама погрузла у смуті та розрусі.

Отож він збудував таку державу, яка йому і йому подібним відповідала. Державу, яка була зручна для приватизації загальнонародної власності посткомуністичною номенклатурою, до якої він належав, та новонародженим криміналітетом. Якогось особливого бачення, як саме повинна була далі трансформуватися ця держава після завершення великого розподілу, Кучма так і не сформулював. У ЕС цій державі, збудованій за лекалами президента Кучми, явно місця не було. І він це чудово розумів. Тому він під кінець своєї каденції так легко приставав на будь-які пропозиції – чи то з «упорядоченої» Москви (як-от створення ЄСП, ЄврАзЕС), чи з Заходу, що, зрештою, траплялося рідко. «Європейська інтеграція» чи, тим більше, «євроатлантична інтеграція» в його устах були чистими деклараціями, які ні до чого не зобов'язували ні його, ні верхівку ЕС. І тогочасне ЕС, Кучму та РФ це повністю влаштувало. Бо це була «віртуальна інтеграція», позбавлена будь-якої реальної перспективи. А отже, ні для ЕС, ні для РФ не шкідлива. Зрештою, як і рух у євразійському напрямку. Тобто реально «багатовекторна» політика президента Леоніда Кучми була свого роду геополітичним бігом на місці. Хоча задля справедливості варто згадати, що у фор-

мальному сенсі навіть Кучма зробив чимало як на свої обставини.

Віктор Ющенко епохи президента Леоніда Кучми навряд чи володів повновартісними європейськими та євроатлантичними поглядами на трансформацію України чи реальність, і навряд чи був переконаним і дієвим прихильником її зближення з ЄС чи НАТО. Пізніше він постійно підкреслював, що роблячи карколомну, як на сільського хлопця, кар'єру на фінансовому полі, навряд чи він глибоко переймався геополітичними проблемами. Питання, які його насправді цікавили, стосувалися радше монетарної політики, яка панувала тоді в підходах до трансформації таких перехідних суспільств, як українське. Вершиною цього періоду його тогочасної кар'єри стала посада голови Національного банку України, яка навряд чи стимулювала його до геополітичних чи соціологічних штудій.

На посаді молодого прем'єр-міністра при пізньому Кучмі Віктор Ющенко працював у реаліях постсовєтської геополітичної сфери, яку все активніше заганяли у фарватер російської зовнішньої політики. Цілеспрямована і послідовна дискредитація президента Кучми з допомогою ряду спецоперацій, як-от вбивство Гіи Гонгадзе, «зазіхання» на острів Тузла та інших, позбавляло його маневру навіть у рамках його програмної «багатовекторності». Країну поступово заганяли у парадигму євразійських проєктів Росії. Кульмінації цей процес набув під час підписання нових ялтинських угод про створення СЕП 19 вересня 2003 року.

Очевидно, що Ялтинські угоди, які так і не стали реальністю, тим не менше сильно стривожили перш за все США. А тому режим Кучми був приреченим.

До цього додалася втома від неефективності правління Кучми широких мас населення, але також і новонародженого середнього класу, насамперед в економічній сфері. Дратувала й захланність олігархату, який нарешті отримав і відчув, що таке насправді великі статки. Шукуючи спадкоємця, Кучма спробував опертися на більш для нього зрозумілого Віктора Януковича. Януковичу Кучма відвів роль рятівного особистого парашута. А партію, яку він представляв – Партію регіонів – він бачив як певну протизвагу різношерстому пулу опонентів самого Кучми: від комуністів, соціалістів до націоналістів, лібералів і популістів.

У 2002–2004 роках почав формуватися помаранчевий фрагмент політичного спектру. З огляду на виключно тактичні потреби, вони мусили вдаватися до альтернативної, проєвропейської риторики. В опозиційній полеміці вони були змушені принаймні хоч якось відповідати на запитання: а що ж ви збираєтесь зробити з цією країною? Тоді відповідь була зовсім риторичною. Однак вона мусила бути инакшою, ніж офіційна. Якщо на офіційному рівні тоді вже йшлося не так про «багатовекторність», як про єдині економічний, митний і навіть політичний простори на євразійському просторі, а точніше – з Російською Федерацією, то альтернативою неминуче мусила стати проєвропейська, а згодом і проатлантична риторика. Однак на цьому етапі – лише риторика.

Про тогочасних попутників майбутнього помаранчевого політичного нурту – соціалістів і навіть певного часу комуністів – тут не йдеться. Вже тоді це був маргінес великого помаранчевого руху.

Отож, можемо з певними спрощеннями стверджувати, що до бачення, як трансформувати Україну, і всі ми, і президент Ющенко

йшли поступово і поетапно. Візіонерство Ющенко, яке й призвело його до поразки на виборах 2010 року, мало певну генезу. З одного боку, це історія становлення бачення цієї конкретної людини. Але з іншого – це становлення поглядів всього українського суспільства, кожного з нас особисто. З іншого боку – це історія поразки Ющенко, але й історія поразки багатьох з нас.

66

Етапи формування модернізаційної програми президента Віктора Ющенко

Спробую їх згрубувати окреслити. Зрозуміло, що пропонується мною періодизація є штучною та гіпотетичною, і зроблена тільки для зручності викладу та простоти розуміння. Етапи становлення політичних цілей та завдань перетиналися, накладалися один на одного. Однак таке спрощення краще виокремлює ту просту істину, що погляди і плани, звичайно ж, уявленого мною президента Ющенко, та погляди такого ж ідеалізованого мною народу формувалися поступово, завдання поставали і ставилися одне за одним у міру дозрівання як проблеми, так і самих політичних гравців.

Закиди президенту Ющенку щодо розбудови корупції, недолугої кадрової політики, певного сибаритства упускаю. Упускаю з огляду на те, що предметом мого зацікавлення у цій статті є вузька проблема формування модернізаційних пропозицій для українського проекту в цілому в їхньому геополітичному зрізі.

1. Етап формування передвиборчих програм (січень-грудень 2004).

На цьому етапі головною метою був пошук риторики привабливої і альтернативної щодо офіційної, яка могла б призвести до перемоги на президентських виборах 2004 року. Тоді на

більшість виборців вже перестала впливати класична на той час політична технологія, яка полягала у протиставленні «поганих комуністів» та «добрих некомуністів». На той час новинкою стало розігрувати антитези «поганий олігархат» – «добрий народ», орієнтація на «Захід» з його цінностями, що ведуть до добробуту, чи на «Схід». Політтехнологи рекомендували проголошувати цілі, про досягнення яких тоді ще не йшлося. Тобто на цьому етапі йшлося виключно про світоглядний вибір – які цінності ми хочемо поділяти. Ще не поділяємо, але погоджуємося поділяти. І саме цей момент стосується власне народу. Впродовж року він визначався і таки вибрав прозахідні цінності. Але чи він дотримав обіцянки їх розділити і дотримуватися цих цінностей – це вже справа інша. І саме в цьому криється одна з головних причин загальної поразки – поразки і народу, але й президента Віктора Ющенко. Зрозуміло, що реалізація нових цінностей теж не відбувається за один чи два виборчі дні. Однак у свідомості народу це мало б відбутися саме так – ми обрали, отож ми вже є людьми з західними «хорошими» цінностями. Бо як же ж народ може бути «поганим»?

Найбільш загальною програмою модернізації України, яку запропонувала тодішня опозиція, вписувалася в її інтеграцію з ЄС. Про НАТО тоді мовилося мало. Та не дивлячись на те, що про реальні кроки з модернізації України тоді не йшлося, треба віддати належне виборчій команді Ющенко, і не тільки їй, а й доволі розбудованій на той час мережі громадських організацій, інтелектуальних центрів – вони вже тоді, беручи за взірць стратегії країн Центральної Європи, які щойно приєдналися до НАТО та ЄС, спробували розробити наблизені до реальних плани трансформації різних сфер функціо-

нування суспільства, економіки та держави. Назагал ці заходи приблизно вкладалися у заходи, необхідні для інтеграції України у ЕС та зближення з НАТО. Отож основні цілі були окреслені – інтеграція у ЕС та менш наполегливо – у НАТО.

2. Етап ейфорійний чи інаугураційний (січень-вересень 2005).

Це значною мірою змарнований, хоча ключовий, етап визначення реальних цілей і реальних шляхів їхньої реалізації. Спочатку ніяк не міг припинитися майданний карнавал на самому Майдані та безлічі менших громадських форумів. Але за інерцією карнавалізація сягнула й владних кабінетів та зал виборних органів. Чого варте вкрай театралізоване представлення уряду, що поступово переросло у безкінечний калейдоскоп суконь Юлії Тимошенко. Замість звичного обговорення ділових якостей кандидатур як міністрів так, зрештою, і самої прем'єр-міністра – театральна постановка. Замість вкрай необхідного максимального прискорення та раціоналізації процесу формування владних структур і трансформування суспільства ми отримали саморозслаблення. Ющенко втратив почуття минушости часу. Продовжувалася і закріпилася практика театралізованої імітації здійснення реальної внутрішньої та зовнішньої політики. На цьому етапі реальні кроки все частіше почали підмінятися символами. Ясна річ – символічна політика у поєднанні з реальною, реальними кроками дуже важлива. Однак реальна політика не може зводитися лише до однієї своєї форми – політики символічної. Подібне самозаспокоювання опанувало і народом.

Позитивом стало те, що вже тоді, не дивлячись на примарність перспективи, Ющенко щораз частіше почав наполягати не лише на

європейській, але й на євроатлантичній інтеграції. У цьому сенсі він відкрив себе як візіонер. Що, звичайно, призвело його до поразки, однак перевело дискусію щодо шляхів модернізації України на якісно вищий, президентський рівень.

Юлія Тимошенко щодо цих його візій не висловлювалася. На цьому етапі вона, ще навіть до того, як вступили у дію положення зміни в Конституції України щодо зміни конфігурації влади з президентської на парламентську, як більш прагматичний та егоїстичний політик зрозуміла, що найліпше – не висловлюватися з цих питань занадто обіцяючи. Тим більше, що їй зовсім не притаманний ідеалізм Ющенка. Вже тоді вона побачила свою користь від витіснення його у сферу політики чисто символічної.

3. Етап поляризації позицій у постпомаранчевому таборі (вересень 2005 – лютий 2006)

Боротьба за провідну роль у помаранчевій Україні і, тим більше, у постпомаранчевій Україні, яку ми отримали сьогодні, стала явною у вересні 2005 року з спробою Юлії Тимошенко вже тоді остаточно нейтралізувати і так загрузлого у візіонерстві Ющенка та повністю опанувати ситуацією в країні, що завершилося її першою відставкою з посади прем'єр-міністра 8 вересня 2005 року.

Разом з тим, розкол у помаранчевому таборі означав і розходження у баченні майбутнього України. Розкол в тому сенсі, що Ющенко, хоч і не занадто добиваючись успіху, все ж робив певні кроки щодо реальної інтеграції України в ЕС – очевидно, він і його оточення на тому етапі так і не зрозуміли всього прагматизму чи цинізму, якщо вжити таку неадекватну у політиці термінологію, офіційних кіл ЕС та ряду

впливових країн Європи, які з огляду на багато факторів ніяк не були готові йти на конфлікт з Росією задля України. Зрештою, така позиція ЕС була і під час Помаранчевої революції – головною турботою Хав'єра Солани все ж була не так доля демократії в Україні, а уникнення великого конфлікту, який міг би пошкодити самому ЕС.

68

Натомість нові-старі тенденції в політиці головних гравців ЕС – Німеччини та Франції – чудово відчула Юлія Тимошенко. Ще більше розуміння загального контексту вона отримала після свого знаменитого візиту до Москви 25 вересня 2005 року, вже будучи у відставці. Їй стало зрозумілим, що принаймні ці геополітичні гравці не зацікавлені у видимому просуванні України ні до ЕС, ні до НАТО. А тому найбільш виграшною політикою, яка б задовольняла усіх, була б така собі імітація «європейської інтеграції» на угоду частини виборців в Україні без особливих претензій на реальне досягнення членства у ЕС. Що ж стосується питань безпеки, то й тут найбільш прийнятною формулою саме для Німеччини, Франції та Росії була б пусто-порожня риторика про неіснуючу чи зародкову європейську систему безпеки, яку Тимошенко успішно застосовувала в подальшому. І з чого отримала величезні політичні дивіденди не лише від цих центрів прийняття значних геополітичних рішень, але й від не занадто зорієнтованого у тонкощах українського виборця, якого задовольняла чисто риторично.

4. Етап ЄСівської інтеграції (2005–2007 рр.)

Зазнавши шоку від скандального розколу помаранчевого табору і опинившись на самоті, президент Ющенко, з одного боку, розв'язав собі руки, а з іншого – мусив перейти від декларацій до реальних євроінтеграційних кро-

ків – всі органи влади, які мали б відношення до євроінтеграції, на той час вже були сформовані. В короткий період урядування несамостійного прем'єр-міністра Юрія Єханурова Ющенко спробував відійти від усипляючої символічної політики до політики реальних євроінтеграційних кроків. Це була чи не остання реальна спроба Ющенка перетворити передвиборчі візії про євроінтеграцію у реальну політику інтеграції – може, не так «у» структури ЕС, як «з» ЕС. Тобто вже тоді стало зрозуміло, що формального членства у близькому майбутньому не буде, тому потрібно було робити хоча й малі, проте конкретні кроки. Як-от добиватися членства у СОТ. Що, зрештою, і було реалізовано.

Такий перехід від євросимволізму до реальних кроків зустрів жорстку відповідь у формі Першої газової війни у січні 2006 року. Війну уряд Єханурова, а отже і президент, ганебно програли. Переможених доконав узгоджений демарш Юлії Тимошенко та Віктора Януковича у Верховній Раді, яка вперше чітко показала їхню пов'язаність у справі обслуговування інтересів як Російської Федерації, так і штрейкбрехерів з ЕС. Зрештою, це і був момент воскресіння Партії регіонів та Віктора Януковича у великій українській політиці.

Врешті-решт, така узгоджена політика БЮТ та ПР призвела до падіння уряду Єханурова 10 січня 2006 року і реального краху і так урізаних євроінтеграційних планів президента Ющенка. Вибори до Верховної Ради 26 березня 2006 року привели до влади прем'єр-міністра Віктора Януковича. І перше, що він мусив продемонструвати, це те, що Україна стала парламентською республікою, а тому думка президента Ющенка для нього не обов'язкова. Що він і зробив, заявивши у Брюсселі, що ні про

яку євроінтеграцію України реально не йдеться. А тим більше, про інтеграцію євроатлантичну.

5. Етап євроатлантичної інтеграції (2007–2008)

Розуміючи, що отримати підтримку інтеграційним планам України та хоч якихось гарантій безпеки з боку ЕС не вдасться з огляду на те, що головні гравці у ЕС зайняли угодовську щодо РФ позицію – а саме тоді сягнули апогею світові ціни на газ та нафту – Ющенко почав шукати гарантій безпеки в інтеграції у структурі НАТО. У технічному сенсі інтеграція у НАТО не була настільки складною, як інтеграція у ЕС. А отже, за політичної волі членів ЕС та українського політичного класу, цілком досяжною.

У цьому своєму прагненні Ющенко отримав повну підтримку США, які бачили реальний ріст апетитів Росії на постсовєтському просторі.

Відповіддю з боку Росії стали спецоперації, масові провокації на південному сході України, особливо у Криму. Ющенку конкретно показали, що він реально не контролює територію країни. Це ще одна з перверзій демократії.

Паралельно почалося блокування зусиль України отримати хоча б План для отримання членства у НАТО (ПДЧ) силами союзників Росії, головню Німеччини. Водночас Росія завдала болючого удару по політиці розширення НАТО у Грузії у серпні 2008 року. Тим вона досягнула кількох цілей – показала безперспективність грузинського шляху для каспійської нафти та газу, показала неспроможність НАТО захистити своїх можливих кандидатів на членство, показала штрейкбрехерам з ЕС свою рішучість. І насамкінець зруйнувала систему

безпеки, яка залишилась після завершення холодної війни та розпаду СРСР.

Ці вирішальні для України події співпали з завершенням президентства Джорджа Буша та приходом нової демократичної адміністрації США, яка відмовилась від підтримки демократії у цілому світі. Проблеми США на Близькому Сході відвернули увагу президента Барака Обами від Центральної Європи взагалі. Україна втратила основного союзника у своїх євроатлантичних очікуваннях.

Євроатлантичні плани України були приречені. Агонія проходила у два етапи – на самітах у Вільнюсі у квітні 2005 року та Бухаресті у квітні 2008 року. Тверда позиція Німеччини наглухо заблокувала просування України і у євроатлантичному напрямку.

Тому зміна влади в Україні була неминучою. Так само, як і зміна зовнішньополітичних орієнтирів принаймні політичного керівництва. Тим більше, що вже тоді прем'єр-міністр Тимошенко позбавила Ющенка реальної влади не лише тому, що ігнорувала, як і Янукович, але й просто вибивши з-під нього його креатури в уряді – міністра оборони, міністра закордонних справ, вже не кажучи про міністра внутрішніх справ. Наприкінці президентського терміну Ющенка це вже виглядало як знущання. Знущання і над ним особисто, і над його планами модернізації України за західними зразками.

6. Етап консолідації нації (2008–2010)

Таким чином, під завершення свого президентства Ющенко опинився на самоті. Він все більше і більше перетворювався з реального політика у політичного коментатора.

Його остаточно покинули союзники по Помаранчевій революції в особі Юлії Тимошенко, яка напередодні президентських виборів

перейшла в глуху опозицію. Щоправда, постійно провокуючи президента на безсистемні публічні випадки проти неї. Самотності Ющенка (і це варте того, щоб ще раз повторити) сприяла і безнадійна кадрова політика.

70

Його покинули і ситуативні симпатички в ЄС. Завдяки вмілій PR-політиці Тимошенко та її феноменальній особистій майстерності вгадувати, чого від неї очікують, вона стала людиною, яку запрошують, коли мова йде про Україну. Вона зручна і не створює проблем.

Його відкинули чільні європейські члени НАТО. Тому, що Ющенко незручний і вимагає чогось, на що вони піти не можуть. А пояснювати, чому не можуть, відкритим текстом непристойно.

Але разом з Ющенком були відкинуті хоча й примарні, та все ж надії України на відносно досягну модернізацію за європейським зразком, модернізацію ще за нашого життя, а не у далекому майбутньому, коли «всі будуть готові до цього».

Пояснюючи свої невдачі, Ющенко починає розуміти, що головною їхньою причиною є не так несприятлива зовнішньополітична ситуація, скільки відсутність в самій Україні консолідованої і визначеної щодо своїх прагнень політичної нації. Не так політичної верхівки, яку можна було б чи примусити, чи переламати, а саме нації – визначеної у своїх прагненнях спільноти.

Саме наприкінці свого президентства, вже будучи практично ізольованим прем'єр-міністром Тимошенко, яка його ігнорувала, і Верховною Радою, з якою він практично втратив зв'язок, Ющенко почав щораз активніше апелювати до народу. Ющенко знову повернувся до такої любової йому символічної політики. Однак тепер ця політика мала свою цілком реаль-

ну мету, якої можна було досягнути в опорі на внутрішні сили – консолідацію української політичної нації. Послугуючись прикладом інших націй, які теж поставали нещодавно, як от ізраїльтяни, він пробував консолідувати українців довкола поразок (Голодомор, Батурін, Крути) і перемог (Конотоп). Слід визнати, що цей шлях він пройшов більш успішно. Напередодні президентських виборів дійшло і до формального засудження організаторів Голодомору, що заклало навіть правові основи для подальшого визнання Голодомору як геноциду. Таким чином, Ющенко на державному рівні закріпив основний набір ідеологем, довкола яких може консолідуватися повноцінна українська політична нація. Звичайно, з закінченням його каденції будуть спроби їх проігнорувати. Однак нічого іншого нова президентська каденція запропонувати буде не в силі. Так, як це сталося в Білорусі, яка відмовилася від своїх ідеологем на користь якогось покруча ідеологем советських.

Свідченням успішності націотворчої політики президента Ющенка є постійні протести Міністерства закордонних справ Російської Федерації, яке оголошувало «недружнім» будь-який крок з повернення історичної пам'яті України. Дійшло і до вікопомного звернення президента Дмитрія Медведєва з цього питання у Сочі 11 серпня 2009 року.

Підсумки реалізації модернізаційного плану президента Ющенка

Погоджуючись, що назагал більшість цілей, які почергово усвідомлював, а потім і ставив перед собою президент Віктор Ющенко, так і не була реалізована, або ж реалізована частково, не забуваймо, що творцем цих проектів був не тільки Ющенко, але й усі ми. Епоха президента Ющенка є нашим спільним результатом.

Спільним результатом для тих, хто так чи інакше відчуває себе причетним до української політичної нації. А не лише до народу України.

Я ризикну стверджувати, що попри всі помилки та невдачі, саме епоха президента Віктора Ющенка витворила і навіть пробувала реалізувати амбітний план великої модернізації України, забезпечення її безпеки та свідомої побудови новітньої української ідентичності у формі модерної української політичної нації.

Епоха президента Кучми так і не випрацювала бачення модернізаційного проекту для України. При ньому так до кінця і не стало зрозуміло, яку ж державу ми будуємо. Все закінчилося простацьким грабунком.

Натомість президент Ющенко і для себе особисто, і в наших головах все ж поступово укладав план модернізації. Однак у нього не вистачило волі переламати закладену під час Помаранчевої революції конституційну міну – а тому він просто не втримав владу у своїх руках. Натомість реальну владу в Україні за часів президента Віктора Ющенка поперемінно перехоплювали то Юлія Тимошенко, то Віктор Янукович. Тобто, президент Віктор Ющенко втратив реальну владу, яка дала б можливість реалізувати його план модернізації України, вже давно, а не 17 січня 2010 року.

Як ми можемо бачити, процес заштовхування України у сферу інтересів Російської Федерації та різного роду євразійських геополітичних конструкцій розпочався одразу після перемоги Помаранчевої революції. РФ та ЄС отримали в результаті цієї революції доволі незручного партнера з перебільшеними, як на їхню думку, амбіціями. Партнера, який робив кроки, що збурювали вибудований ними консенсус.

Натомість Україні, за загальною згодою, відвели роль буферної зони між ЄС та РФ. Як

у часи Кучми. Роль, яку їй відвели, за відсутності її геополітичної суб'єктності, – це обслуговування інтересів як РФ, так і ЄС. І не тільки у формі лімітрофної, тобто транспортної, зони для енергоносіїв. Але і як резервуару для робочої сили, яку можна вибірково черпати з цього резервуару, як з Алжиру чи Марокко. Разом з тим, Україні, відповідно до нового перерозподілу світового ринку праці, відводиться і роль території з брудними технологіями. Або ж накопичувача нелегальних мігрантів. І так само буфера, полігону між двома світовими системами безпеки – НАТО та Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), головним промотором якої є РФ. Користуючись внутрішньою розколотістю України, її фактично розділили на сфери впливу, як колись німецький Китай. Загальну картину доповнює і база Чорноморського флоту РФ у Севастополі – чим не Порт-Артур (сьогодні Люйшунь) чи Кантон (сьогодні Гуанджоу)? Наводжу сьогоднішні назви цих портів, щоб окреслити можливу тенденцію у майбутньому.

Правовим базисом для нейтралізації геополітичних амбіцій України епохи президента Ющенка стали зміни, внесені в Конституцію України ще під час Помаранчевої революції, які перетворили Україну з президентської у парламентську республіку з перетягуванням більшості повноважень у сферу відповідальності прем'єр-міністра.

Чи був шанс змінити цю траєкторію розвитку України, яка повернула її у нову-стару євразійську парадигму? Так. Але консолідованими надзусиллями і народу, і влади у перші місяці після перемоги Помаранчевої революції.

Президент Ющенко і оточення цього не зробили значною мірою ще й тому, що мислення їхнє було посткучмівське зі всім тим, що з цьо-

го впливає. Все звелось до риторики, а не до справ.

Коли ж спробувалося перейти до справ, то було вже значною мірою запізно. Ситуативна емоційна консолідація на той час вже ледь не всього народу України минула, розпочалося розчарування. Тим більше, що провідна еліта давала для цього всі підстави.

Тим не менше, як на мене, Україна зробила чималий поступ за президентства Віктора Ющенка. Принаймні, вона випрацювала для себе реальний проект модернізації, що звівся до трьох справ:

- консолідації політичної нації;
- запровадження європейських стандартів у всі сфери життя з подальшою інтеграцією «у» чи «з» Європейським Союзом;
- запровадження євроатлантичних стандартів у всі сфери життя з подальшою інтеграцією у Євроатлантичну спільноту задля забезпечення безпеки самореалізації української політичної нації.

Разом з тим, досвід не занадто вдалої реалізації цих трьох надзавдань, який отримала вся Україна, а не лише президент Віктор Ющенко, і поразка 17 січня 2010 року роблять нас більш зрілими і позбавляють багатьох ілюзій. Це неоціненний досвід, якого не мають багато наших сусідів. Безсумнівно, він буде використаний на подальших етапах розбудови української державности. Не обов'язково на наступному.

Майбутні геополітичні перспективи України

Отож, що ж ми отримали 17 січня 2010 року?

Насправді Віктор Янукович і ПР, як свого часу і Леонід Кучма, не мають реального плану модернізації України. Те, про що мовиться

у виборчій програмі Віктора Януковича – про «пізньоіндустріальне суспільство», яке він має будувати в Україні, він і сам не міг до ладу пояснити. Що ж стосується зовнішньополітичних пріоритетів – то це само собою зрозуміло – щось на кшталт білоруської моделі. Свого роду ситуативний дрейф. Вони не візіонери. А тому їм і немає куди рухатися. Така ситуація, яка існує сьогодні в Україні, у всіх сенсах є для них найкращою.

Якщо Ющенко пробував перетворити Україну в активного суб'єкта принаймні регіонального рівня, то Янукович закріпить за Україною статус пасивного об'єкта зовнішньої політики і Російської Федерації, і ЕС.

Тимошенко також перетворює її у об'єкт. Щоправда, більш елегантно.

Таким чином, у зовнішній політиці Україна втрачає свою суб'єктність і входить у зону дрейфу та політичної стагнації. В гіршому випадку – втрати національного обличчя.

17 січня 2010 р.

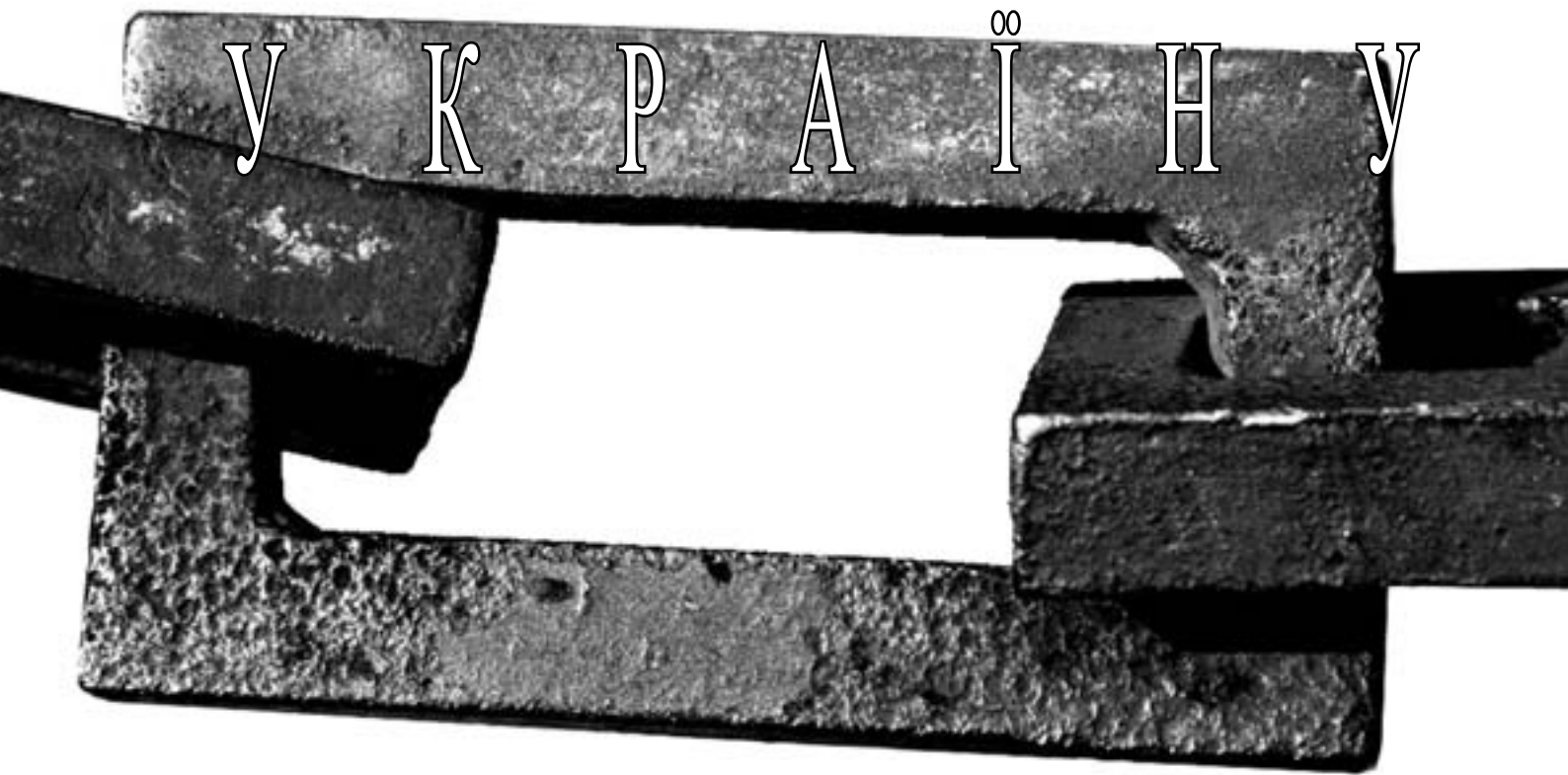
73

Я К М И

марцін съвенціцкі

В Т Р А Т И Л И

У К Р А І Н У

У музеї Чан Кайши у Тайпеї виставлена книжка «Як ми втратили Далекий Схід». Ми – себто Захід. Після газового конфлікту між Москвою і Києвом час готувати книжку «Як ми втратили Україну»

На усьому посткомуністичному просторі не існує держави, яка б успішно пройшла трансформацію, не маючи перспективи членства в ЕС. Не варто отождівати, що Україна буде винятком. У Польщі, як і в кожній іншій країні, що вступала до ЕС, упродовж кількох років кожен проект закону, що був пов'язаний із вимогами до членства в ЕС, був перекладений англійською мовою і вислався до Брюсселя, аби перевірити його відповідність європейському праву. Депутати ухвалювали закони, часом не розуміючи, про що у них йдеться. Усе вирішувало одна передумова: без прийняття європейського права ми не будемо в ЕС.

Україна ж позбавлена такої мотивації. Депутати стверджують: навіщо приймати важкі закони, які обмежують соціальні допомоги, якщо ніхто нам не обіцяє, що прийнявши їх, ми потрапимо до ЕС. Упродовж чотирьох років після Помаранчевої революції влада не спромоглася провести більшості необхідних реформ, які б зафіксували ринкові і демократичні зміни. Маємо зачароване коло: чим більший в Україні хаос, тим менше шансів на запрошення до ЕС. І чим менше шансів, тим більший хаос. Українському політикуму можна багато у чому дорікнути: потурання олігархам, нехтування законами, невміння шукати компроміси, популізм, але відповідальність за ситуацію в Україні і за її майбутнє лягає також і на Захід. Були зроблені великі помилки.

Помилка перша: Відмова перспективи членства

Україна ще за часів Кучми домогалася перспективи членства в ЕС. Після Помаранчевої революції здавалося, що Україна заслужила винагороду – обітницю перемовин про членство, звісно, після певного підготовчого періоду і після виконання копенгазьких критеріїв. Нічого такого не сталося. Щоправда, був прийнятий спільний трирічний план дій, існує польсько-шведська ініціатива Східного партнерства, збільшено фінансову допомогу для різних програм, обмінів, стипендій, технічної допомоги, тривають перемовини щодо угоди про співдружність, однак усе це неспівмірне із тим імпульсом, який могла би отримати Україна, коли б перед нею відкрили, як колись відкрили перед країнами Центральної Європи, перспективу членства.

Помилка друга: Шенгенська зона

Її розширення на нових членів ЕС було для їхніх мешканців святом, натомість для українців – днем жалоби. Українець, щоби отримати Шенгенську візу, повинен щоразу подавати до консульських відділів цілі стоси документів. Чому Польща не видає українцям, яких хоче впустити на свою територію, бодай національних багаторазових віз, важко зрозуміти, тим паче, що кілька років тому ми не вимагали жодних віз. У перший рік дії поширеної зони Шенгену труднощі, пов'язані із формальностями і оплатами, збільшилися, і хоча відсоток відмов є мінімальним, все ж у результаті кількість українців, які приїжджають до Польщі, зменшилася удвічі. Зазначимо водночас, що поїздки громадян України до Росії не вимагають жодних віз.

Помилка третя: газова війна

Під час останньої газової війни Росії вдалося переконати більшу частину європейців у провині Києва за те, що у Болгарії мерзнуть діти. Тим часом, Україна не має жодних контрактів із ЕС ані на постачання газу, ані на його транзит. Їх має Газпром, вентилі розташовані на території Росії і закрутили їх там. Це Газпром не виконав своїх зобов'язань. Якби ЕС більше довіряла українським політикам і більше вникала у те, що говорять українські політики, а не кремлівські, і у газовій війні не ставила б нарівні Україну і Росію під стовпом ганьби, можливо, тоді Росія не змусила б прем'єрку Юлію Тимошенко укласти не надто вигідну для України нову газову угоду.

Помилка четверта: затримка кредиту МВФ

Криза особливо зачепила Україну, оскільки аж 40 відсотків її експорту становить експорт металургійний, який зупинився у другій половині 2008 року. Водночас ціна на газ, яка у цілому світі падає, була для України того ж року підвищена. Утворилася велика діра у надходженнях, гривня раптово почала падати, наражаючи фірми і 300 тисяч громадян, які узяли іпотечні кредити в іноземній валюті, на неплатоспроможність. Тоді було швидко домовлено про кредит МВФ у розмірі 16,4 млрд. доларів, який мав бути виплачений шляхом почергових траншів. Перший транш від МВФ надійшов на початку листопада, але виплата наступного вже була затримана, бо український уряд не виконав ряд зобов'язань. Без сумніву, уряд Юлії Тимошенко є непослідовним у цій справі. Спершу він підписав зобов'язання, отримав перший транш кредиту, а тепер не хоче виконати підписаних зобов'язань. Адже їх реалізація вимагає

твердих рішень: ліквідації дотацій і підвищення ціни газу для громадян, обмежень надмірних соціальних виплат, зокрема і перегляд найбільш раннього пенсійного віку у цілій Європі (55 років для жінок, 60 років для чоловіків). Тоді уряд звернувся по гроші до низки урядів різних країн. Найбільш прихильно зреагувала Росія, натомість країни Заходу заявили, що вони згодні розглянути запит, але за умови, що це буде тільки доповненням до кредиту МВФ. Росія ж згідна була позичити кошти і без запровадження раціональних енергетичних тарифів чи соціальних реформ. Вона поставила б зовсім інші умови.

Помилка п'ята ще попереду

ЕС і Україна у рамках роботи над Угодою про співдружність провадять переговори і про зону вільної торгівлі. Це повинна бути «вільна торгівля плюс», тобто щось більше, ніж традиційна вільна торгівля. Однак, попри привабливу назву, це все ж не буде вільна торгівля, як це є, наприклад, поміж Україною і Росією. Адже учасники переговорів вирішили, що п'ять відсотків позицій буде вилучено із вільної торгівлі. Йдеться про заборону експорту сільськогосподарської продукції з України до ЕС. Від того втрачають споживачі в ЕС, а також споживачі і продуценти в Україні. Експерти Світового банку і FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) вважають, що обсяг сільськогосподарської продукції в Україні може збільшитися удвічі. Відкритий європейський ринок залучив би до українського аграрного сектору вітчизняні і закордонні капітали. Сільське господарство України і її споживчий сектор розвинулися б до європейських фітосанітарних стандартів. Вилучення сільського господарства України, колишньої житниці Європи,

із зони вільної торгівлі, що суперечить, зрештою, рекомендаціям Європарламенту, є шкідливим абсурдом.

У наступних президентських і парламентських виборах в Україні прозахідні настрої стануть радше недоліком, ніж перевагою. Це видно уже зараз. Найбільш прозахідний політик України президент Віктор Ющенко має уже тільки три відсотки підтримки і не має жодних шансів на переобрання. Прозахідна донедавна Юлія Тимошенко перестала уже говорити про вступ до НАТО, не засуджувала Росія під час війни з Грузією, вона ж просить Росію про фінансову підтримку і програє місцеві вибори у Тернополі, що був одним із важливих осередків її партії. Опозиційна Партія регіонів давно є проти вступу до НАТО, хоча колись не виключала такого розвитку подій, і щоразу менше говорить про інтеграцію з ЕС, а більше про економічну незалежність. Коли тодішній міністр закордонних справ України Володимир Огризко звернув увагу російському послу на недипломатичні коментарі, які той публічно виголошував на адресу українських очільників, представники Партії регіонів за підтримки інших сил усунули пана міністра, прихильника вступу України до ЕС і НАТО, з посади.

З історії ми знаємо, які страшні наслідки принесла для Китаю і для цілого Далекого Сходу поразка прозахідних сил. Які наслідки принесе повернення України під парасолою Росію і, тим самим, відвернення її від Західної Європи? Поглибитися економічний хаос. Здобутки Помаранчевої революції – свобода слова і політичний плюралізм – можуть з часом опинитися під загрозою. Прозахідні демократи у Росії опинилися на маргінесі. Не хочеться, щоби схожа доля спіткала українських лібералів.

Що робити, аби той чорний сценарій не реалізувався?

1. В Угоді про співдружність у преамбулі зазначити перспективу майбутнього членства України в ЕС.

2. Встановити термін запровадження безвізового режиму для українців, а до того часу практикувати надання багаторазових і довготермінових віз, національних віз усім, хто не порушував польського візового і трудового законодавства, і без необхідності пояснення, для чого їм та віза потрібна.

3. Схилити Європейську Комісію до формування інструкції учасникам переговорів, аби вони пропонували повне відкриття європейського ринку для українських товарів, зокрема і сільськогосподарських. Адже ще упродовж багатьох років технічні бар'єри і стандарти будуть захищати європейський ринок від значного сільськогосподарського імпорту з України, але водночас існуватиме уже потужний стимул до інвестування в аграрний сектор і переробку промисловість в Україні.

4. Зберегти умови подальшого надання кредиту МВФ, але відтермінувати виконання певних із них на час після виборів, підтримуючи наразі Україну фінансово. За той період ретельно приготувати запровадження реальних енергетичних тарифів, що вимагає розробки умов захисту для найбільш вразливих на перехідний період, а також програму встановлення лічильників і запровадження можливості регулювання опалення, адже більшість помешкань такої можливості зараз не має.

5. Пенсійна реформа, зокрема, збільшення пенсійного віку – абсолютно необхідна – також вимагає ретельної і термінової підготовки. Борги української держави не є великими і тому кілька місяців, відданих на підготовку реформ,

не загрожують невиплатами у майбутньому. Натомість відкладання реалізації програми МВФ загрожує уже зараз втратою інших надходжень, зокрема, приватних інвестицій, що буде мати набагато гірші наслідки для платоспроможності країни, українських банків і підприємств чи самих громадян, ніж відтермінування на кілька місяців реформ енергетичних тарифів і пенсійної системи.

78

Переклала Ірина Магдши

К И Т А Й

флоран пармант'є

П Р О Я В Л Я Є

І Н Т Е Р Е С

Д О У К Р А Ї Н И

Після Африки і Латинської Америки Китай переводить погляд на периферію Європи. Епоха сфер європейського і російського впливу в Україні, здається, залишилася у минулому. Але чи буде лікувальних китайських позик достатньо, щоб «хворий» пішов на поправку?

Україна дійсно виглядає «хворою». В буквальному розумінні, це найбільш потерпіла від епідемії грипу А країна – число жертв перевищило 300 осіб. Економічне здоров'я України теж залишає бажати кращого. Йдеться про справжній обвал економіки: ВВП країни впав на 18% в результаті зниження промислової активності і скорочення експорту сталі, а також хисткого положення фінансового сектору.

Саме у такій безрадісній обстановці Україні доводиться вибирати нового президента. Якщо попередні вибори у 2004 році відрізнялися національним підйомом під прапором «помаранчевої революції», то зараз серед громадян панують набагато похмуріші настрої. Завданням нового президента буде підйом економіки і пошук засобів, необхідних для того, щоб країна не скотилася до ями кризи ще глибше.

Гучні проросійські, проєвропейські і пронаївські заяви, які довгий час склали основу політичного життя в Україні, сьогодні вже далеко не такі актуальні. Російська влада чітко дає зрозуміти, що вона готова працювати з новою українською адміністрацією незалежно від того, кому дістанеться перемога – Юлії Тимошенко чи Віктору Януковичу.

Економічні стосунки двох країн зазнали серйозних змін після того, як Україна, яка раніше довгий час користувалася російськими енергетичними субсидіями, була вимушена перейти на більш передбачені ринкові стосунки. Що ж до Євросоюзу, його присутність у країні

лише розширилася: реалізація політики «східного партнерства» свідчить про увагу, що приділяється до країн регіону. Проекти угод про створення зони вільної торгівлі і зняття бар'єрів для вільного переміщення людей усередині європейського простору складають два найважливіші інструменти модернізації країни, покликані наблизити її до європейських стандартів. Рух до ЕС, як і раніше, залишається одним з основних завдань української політичної еліти, не дивлячись на те, що її мрії про швидкий вступ виявилися нездійсненими.

Проте, європейські країни зараз просто не в змозі надати істотну допомогу Києву з урахуванням того, що фінансова підтримка, надана навіть членам ЕС, що постраждали від кризи, – Латвії і Литві, – була на ділі мінімальною.

Україна зігнулася під сильною економічною і соціальною кризою, а її традиційні партнери сьогодні просто не в змозі задовольнити її фінансові потреби.

У найближчому майбутньому новим чинником у місцевій геополітичній грі може стати поява Китаю. Про це свідчить зустріч китайського віце-прем'єра Чжан Децзяна (Zhang Dejiang) з Юлією Тимошенко у жовтні минулого року в Києві, а також негайно запропонована Пекіном допомога в боротьбі проти грипу.

Упродовж останнього десятиліття у світі відзначали зростання впливу Китаю в Африці і Латинській Америці, а сьогодні Пекін перевів погляд на периферію Європи – сприятливий регіон для його політики експансії.

Яскравий приклад – випадок затиснутої між Україною і Румунією Молдови. Через деякий час після неспокійних парламентських виборів у квітні 2009 року Китай запропонував молдавській владі кредит на 1 мільярд доларів терміном на 15 років з прийнятною ставкою в 3%

з метою розвитку інвестиційних проектів в рамках китайської держкорпорації Совес. З урахуванням падіння об'ємів молдавської економіки (у 2008 році ВВП країни склав всього 6 мільярдів доларів) і істотно менш вигідних контрпропозицій МВФ, США, Росії та ЕС, стає зрозумілим, наскільки насправді важливим геополітичним чинником є прихід Китаю в даний регіон.

82

Мова тут йде не про видобуток корисних копалин, як в Африці і Латинській Америці, а про експорт навичок і технологій за нижчими цінами. Головними партнерами Китаю є сьогодні Молдова і Сербія, але й інші країни не приховують свого зацікавлення до такої співпраці.

Враховуючи те, що ні Росія, ні США, ні ЕС не в змозі задовольнити гігантські фінансові потреби України, буде цілком розумним передбачити, що новий президент країни підпише незабаром з Китаєм угоду про надання кредиту. Торгівельні стосунки двох країн вже продемонстрували рекордне зростання у 2008 році, і ця тенденція лише посилиться в майбутньому. Вже декілька років поспіль до України приїжджають тисячі китайських студентів. Крім того, якщо ЕС виділяє, загалом, невеликі гроші за умови виконання цілої низки зобов'язань, то Китай готовий дати набагато більше і просить при цьому лише не визнавати незалежності Тайваню. Його, за великим рахунком, не хвилюють ні права людини, ні екологічні і соціальні норми, ні «правильне» держуправління.

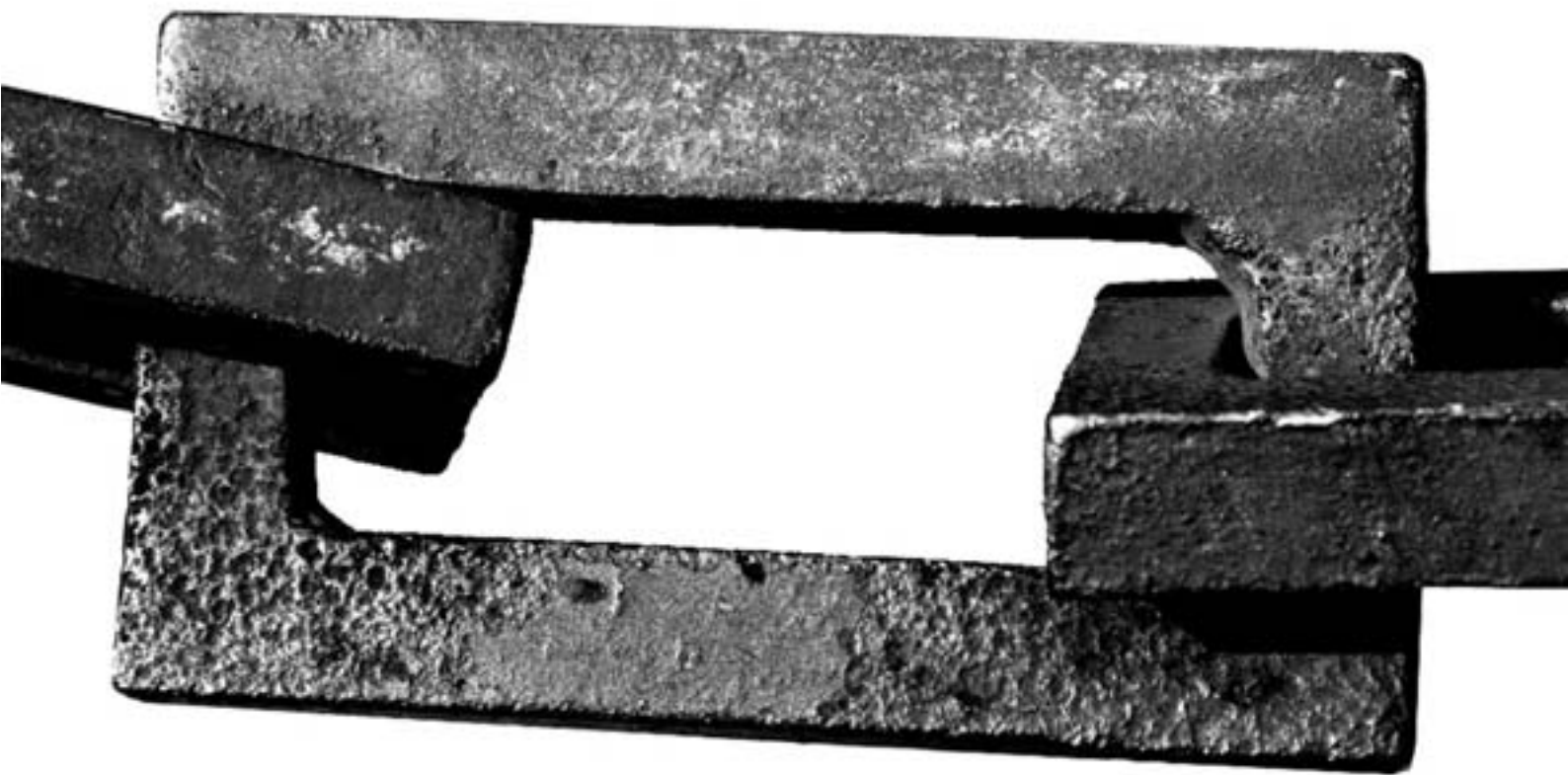
У зв'язку з цим варто задуматися про перспективи розширення китайської присутності в Україні, яка спричинить немало економічних і політичних наслідків. Насправді такий стан справ може привести до ситуації, коли економічні «клани» визначатимуть політичний курс країни з повною зневагою думки громадян.

Приплив не обмеженого якими-небудь умовами капіталу тільки розбещує економічні еліти, у яких залишається все менше причин йти на потенційно шкідливі для бізнесу реформи. У той самий час з урахуванням слабкості інфраструктури (транспорт, устаткування і так далі) сусідніх країн, фінансування проектів в Україні не виглядає чимось дивним і може насправді принести вагомий результат. При цьому підсумки присутності Китаю в Африці виглядають досить суперечливими: диверсифікація партнерів і широкий доступ до фінансових ресурсів урівноважуються соціальними й екологічними ризиками, а також викликаною експортом китайської робочої сили напруженістю. У випадку з Україною ЕС, звичайно, не можна звинуватити в неоколоніалізмі, але поширення досягнень союзна системи цілком може натрапити на перешкоди, що створюються китайською політикою.

Епоха сфер впливу (Росії, США або ЕС), здається, залишилася у минулому, але це зовсім не означає кінець самої політики впливу, а тільки свідчить про зміни правил гри у зв'язку із збільшенням числа учасників. Незабаром ми побачимо, чи зможуть «китайські ліки», складені з вигідних кредитів і амбітної інфраструктурної політики, довести свою ефективність у безпосередній близькості від ЕС, і які будуть «побічні ефекти».

83

РОСІЙСЬКИЙ

марцін качмарскі

РЕВІЗІОНІЗМ

ЩОДО

ЗАХОДУ

Вступ

У лютому 2007 року у промові на 42 Конференції з питань безпеки у Мюнхені тогочасний президент Росії Володимир Путін у різних тонах засумнівався в існуючих тоді стосунках між Росією і Заходом, які, на його думку, склалися після завершення холодної війни (1). Головною провиною Заходу було названо ігнорування Заходом (а головню США) точки зору й інтересів Росії. Предметом критики стали також як загальні тенденції, наприклад, прагнення Америки до створення однополюсного світового міжнародного порядку і небажання контролювати озброєння, так і більш конкретні, скажімо, розширення НАТО і розміщення системи ПРО. Послання, яке Володимир Путін скерував до євроатлантичної аудиторії, зводилося до декларації, що Росія не буде більше погоджуватися з існуючим міжнародним порядком. Виступ Путіна став символом вступу зовнішньої політики Росії у новий етап, який, з огляду на рішуче заперечення існуючої до тепер формули стосунків із Заходом (як у глобальному вимірі, так і в регіональному, особливо щодо країн СНД) можна назвати *ревізіонізмом*.

У цьому тексті ревізіонізм трактується як прагнення до радикальної перебудови політичного, інституціонального і юридичного статусів міжнародного порядку (2). Росія з середини 90-х років критикувала модель стосунків між нею і Заходом, яка існувала з кінця холодної війни. Водночас, Москва пробувала увійти до існуючої глобальної системи, претендуючи на участь у здомінованих західними країнами інституціях і намагаючись підтримувати корисні для себе зміни у цій системі (з цієї точки зору політику Москви щодо Заходу можна назвати політикою *status quo*). Лише на зламі

2006–2007 років Росія почала прагнути до радикальної перебудови існуючої системи стосунків із Заходом і до такого місця на міжнародній арені, яке дало б змогу утримати самостійну позицію і водночас бути на одному рівні із західними державами і іншими центрами сили.

З часу мюнхенського виступу політика Росії щодо Заходу, а також сусідів із країн СНД ставала щораз більш асертивною* з переростанням в агресивну. Її дотеперішнім піком можна назвати війну у Грузії у серпні 2008 року, яка акумулювала у собі усі вищеназвані елементи. Новим чинником виявилася глобальна економічна криза, яка, починаючи від останнього кварталу 2008 року, зачепила і Росію. Вона викликала хвилю спекуляцій щодо того, що етап російського «відродження» і «ревізіонізму» закінчується, бо Москві забракне сил і коштів на реалізацію такої амбітної політики, і вона змушена буде зайняти більш м'яку позицію у міжнародних стосунках, а ревізіонізм 2007–2008 років виявиться тільки коротким епізодом, «запамороченням від нафтових успіхів». Однак рік після початку кризи не додає аргументів на користь того, що зовнішня політика Російської Федерації повинна змінитися. Метою нашого дослідження є пошук відповідей на кілька запитань:

1. Якими є матеріальні і ментальні джерела російського ревізіонізму – чому він з'явився саме на зламі 2006–2007 років?

2. Якою є мета Росії щодо Заходу – як далеко має зайти перебудова стосунків між Росією і Заходом і що конкретно хоче досягнути Москва?

3. Яким чином Москва хоче схилити Захід до прийняття своїх постулатів – які дії вчинить Москва для досягнення своєї мети?

4. Якими є перспективи тривалості такого напрямку російської політики, особливо враховуючи існуючий баланс (зокрема, реакцію Заходу) і зовнішні чинники, зокрема, економічну кризу?

Наше дослідження концентрується, перш за все, на нових елементах у російській політиці щодо Заходу. З цієї точки зору ми упускаємо численні елементи політики Російської Федерації щодо інших країн, які можна спостерігати ще з часів правління Бориса Єльцина.

1. Джерела російського ревізійнізму

Новий етап зовнішньої політики Росії розпочався в результаті наростаючих від середини десятиліття процесів як у матеріальній, так і у ментальній сферах. Найважливішими у цьому поєднанні елементів є суб'єктивні чинники – образ світу, який склався у правлячих російських еліт (він базується на переконанні про створення багатополюсного міжнародного порядку, у якому Захід слабшає, а Росія, натомість, стає одним із «переможців» і повинна посісти належне їй місце) і консенсусу щодо міжнародної ролі Росії.

Матеріальні чинники (такі, як стабільний економічний розвиток, фінансова незалежність і часткове відновлення військового потенціалу) відіграли істотну роль. Однак існуючі зміни у підході російської еліти до зовнішніх стосунків Російської Федерації і визнання ролі Росії на міжнародній арені, а також наступний за цим ріст амбіцій рівною мірою виникають і з суб'єктивних чинників.

1.1. Матеріальні чинники – економічне підґрунтя зовнішньої політики

Російська економіка істотно розвинулася в останні роки, особливо у порівнянні з вихідним пунктом, яким був початок правління В. Путіна. З двадцятої позиції у 2000 році Росія перемістилася на сьому позицію у 2008 році щодо паритету купівельної спроможності. Середній зріст у 1999–2007 роках становив 7% (3). ВВП (обрахований у доларах) виріс із 200 млрд. дол. США у 1999 році до 1,78 білльона дол. США у 2008 році. Реальний зріст ВВП за той же період становив 70% (4). Росія перестала залежати від міжнародних фінансових інституцій. Було сплачено майже увесь державний борг – на кінець 2008 року він становив 40 млрд. дол. США (близько 3,3% ВВП), після того, як у 2006 році Росія завчасно сплатила 22 млрд. дол. США Паризькому клубу (5). Без сумніву, це збільшило можливість маневрування Москви у зовнішній політиці (від початку правління Путіна Росія не брала кредитів у міжнародних фінансових інституціях). Доповненням до цієї фінансової суверенності став регулярний ріст доходів до бюджету. В останні роки (до 2007 року) він регулярно становив 5–10%. Ріст доходів спостерігався також у балансі на рахунку поточних оборотів. У результаті правляча еліта здобула, з одного боку, комфорт в управлінні (різкий зріст соціальних витрат, особливо у згадуваному передвиборчому періоді), а, з іншого боку, могла собі дозволити ріст військових витрат, навіть при спаді ВВП. Лише у 2009 році у бюджеті з'явився дефіцит, оскільки російська влада вирішила не зменшувати витрати на ключові сектори (безпека, соціальні витрати) і використати накопичений раніше фінансовий резерв.

Водночас доволі консервативна бюджетна політика (державні витрати до 2007 року були обмежені і утримувалися на рівні 16,2% ВВП, і тільки у 2008 році вони зросли до 18%) в результаті спричинилися до створення в Росії значного фінансового резерву. Валютні резерви у момент найбільшого накопичення у вересні 2008 року становили майже 600 млрд. дол., зменшившись у середині 2009 року до 400 млрд. дол. (6). Частина цих резервів була нагромаджена у так званому Стабілізаційному фонді (7), який у лютому 2008 року було поділено на: Резервний фонд (у вересні 2009 року – близько 90 млрд. дол.) і Фонд добробуту (85 млрд. дол.) (8).

Від 2006 року у Росії наступив раптовий приплив іноземних інвестицій (показник сягнув річних 3,2% ВВП, як і в інших економіках, що розвиваються). У 2006 році безпосередні іноземні інвестиції сягнули 32 млрд. дол., у 2007 – 52 млрд. дол., у 2008 р. – 73 млрд. дол. (9). У першій половині 2008 року інвестиції становили 30 млрд. дол. Їхнє надходження зменшилося в результаті кризи, але не припинилося (10). Росія стала привабливою для інвесторів, хоча влада проводить політику обмеження доступу закордонних інвестицій у сектори, які вважає стратегічними – інвестори не можуть там отримати контрольний пакет акцій (11). До того ж Москва відмовилася (більш чи менш правомірно) від визнаних не вигідними угод про розподіл продукції, так званих PSA (наприклад, передача Газпрому контрольного пакету акцій західних фірм, які беруть у участь у консорціумі Сахалін-2) (12). Водночас почалася різка експансія російського капіталу за кордон. Російські інвестиції вирости з 10 млрд. дол. США у 2003 році до 52 млрд. у 2008 (13).

Понад 50% тих інвестицій надійшли до країн ЄС. Ця експансія проявилася у закупівлі (часто у кредит, під заставу власних акцій) пакетів західних акцій і інших міжнародних фірм (14). Більше того, Росія спробувала будувати державні концерни на кшталт західних наднаціональних корпорацій, які могли б скуповувати активи в усьому світі (типовою компанією мав би стати Газпром, але з причин кризи капіталізація фірми знизилася).

Команда Путіна зробила експорт енергоносіїв основою відбудови потенціалу Росії. Як програмні документи, так і частина енергетичного питання у цілій зовнішній політиці Росії показують, що Кремль вважає свої позиції у сфері енергетики ключовим козирем у світовій економіці (15). Вона ж робить Росію необхідною для світової економіки. Концепція «енергетичної потуги» була майже відсунута на другий план у реториці Кремля, натомість вона залишається реалізованою на практиці. В умовах усе зростаючого попиту на енергосировину (і відповідного зросту цін на неї) зросла роль Російської Федерації як експортера (16). У 2000 році частка доходів від газу і нафти становила 22% надходжень до бюджету (3,4% ВВП), у 2008 р. вона сягнула 5% надходжень до бюджету (12% ВВП), будучи результатом росту цін і росту оподаткування енергетичних концернів. Подана вище картина зовсім не означає відсутність численних структурних проблем у російській економіці (17), яку все ще розділяє чимала дистанція із найбільшими економіками світу. Російська влада сама визнає, що економіка країни залежна від енергоресурсів і необхідна їй модернізація, що і показала криза (18).

1.2. Матеріальні чинники – зріст військового потенціалу

Відбудова російського військового потенціалу, який опинився у критичній точці наприкінці 90-х років, пришвидшилася від 2006 року (раніші реформи РФ можна окреслити як гальмування занепаду російських збройних сил).

88

Значно збільшилися витрати на військові цілі (19). Регулярно збільшувався військовий бюджет: з рівня 6 млрд. дол. у 2000 році до 43 млрд. дол. у 2008 році (з урахуванням паритету купівельної спроможності складатиме 120 млрд. дол.), залишаючись постійно на рівні близько 3% ВВП (20). Врахувавши інфляцію, реальний ріст можна оцінити як 10-20% річних. Уже є передбачений регулярний зріст потенціалу збройних сил РФ – Державна програма озброєння (на 2007–2015 рр.) передбачає витрати на обладнання і озброєння у розмірі 182,9 млрд. дол., що означає близько 20 млрд. дол. щорічно. Зазначимо, що цей зріст відбувався за рахунок економічного зростання, а не милітаризації бюджету.

Прогресує також модернізація арсеналу збройних сил (21). Змінилася також структура військового бюджету – якщо у 2006 р. на утримання було призначено 60%, а на комплектацію 40%, то у 2008 р. ці пропорції становили відповідно 53% і 47%. Бюджет, передбачений на закупівлю, модернізацію старого обладнання і розвиток, у 2007 р. виріс на 28%, сягаючи 11,6 млрд. дол., у 2008 р. він становив 15 млрд. дол. Тим самим зменшується значення експорту озброєння – від 2005 р. витрати міністерства оборони на закупівлю обладнання перевищують доходи від експорту зброї (які у 2008 р. становили близько 8 млрд. дол.) Технічна модернізація російських збройних сил почалася у 2004 році, однак у перші два роки кількість нового

обладнання була невеликою (кілька десятків штук). Модернізація ширшого масштабу розпочалася у 2006 – нове озброєння для сухопутних сил обраховувалося уже сотнями, для повітряних сил – десятками. Почалося також пришвидшення модернізації військового флоту (22). Особливе місце у модернізації російських збройних сил посідають стратегічні сили (ядерні) (23). Поза тим Росія розбудовує систему протиракетної оборони на своїй території, яка незалежила б її від інфраструктури в інших країнах СНД.

Зросла активність і у сфері військових навчань. У 2008 р. Уперше відбулися навчання стратегічного рівня («Стабільність 2008»), у тому числі і на території Білорусі. У 2009 році відбулися найбільші з часів розвалу СРСР навчання «Запад 2009». Усі навчання концентрувалися на європейському і далекосхідному напрямках.

Наступною зміною у російських збройних силах буде їх професіоналізація. Від 2006 р. істотно поліпшилися соціальні умови військових (зокрема рядових). Від 2009 р. скорочено термін обов'язкової військової служби до 12 місяців, а російська армія передбачає щорічний призов у кількості 400 тисяч військовозобов'язаних. Розпочато також створення єдиної системи резерву, у якій число військових повинно сягнути 800 тисяч осіб.

1.3. Чинник суб'єктивний – еволюція російської картини світу

Водночас із змінами матеріальними, після 2006 року відбулися істотні зміни у свідомості російських правлячих еліт. Утворився консенсус щодо світового порядку і ролі у ньому Росії. І хоча в окремих документах і висловлюваннях

російських політиків розставлені різні акценти, можна все ж побачити спільний погляд (24).

Вихідним пунктом для російської візії сучасного міжнародного ладу є переконання у тому, що він входить у період засадничої трансформації, яка є корисною для Росії і не корисною для Заходу (25). Зміна світового порядку є результатом процесів, з яких трьома найбільш важливими з точки зору Москви є: кінець періоду після холодної війни, поєднаний із фіаско однополюсного світопорядку; утворення нових економічно-політичних центрів і перспектива утворення багатопольного світу і відродження Росії як потуги.

Російські еліти переконані, що наступив кінець повоєнного періоду холодної війни (з його головною рисою – американським домінуванням) і глобальний порядок наближається до моменту, коли безсумнівно з'явиться нова архітектура міжнародних стосунків. Як стверджував Путін у своїй мюнхенській промові у 2007 році, однополюсний світ не став реальністю (26). Подібне не раз стверджував і міністр закордонних справ Росії Сергей Лавров (27). Водночас світ надалі перебуває на перехідному етапі (28). Від середини першої декади XXI ст. російські еліти щораз більше переконані, що відбувається процес послаблення Заходу (29). Джерела такого переконання слід шукати в інтерпретації російськими елітами процесів, що відбуваються. Ослабли провідні позиції США в результаті політики адміністрації Джорджа Буша і політичних поразок в Афганістані й Іраку (часто повторюваною є фраза, що міт про однополюсний світ був зруйнований в Іраку). Наростають розбіжності і у межах Заходу (30). Європейський Союз зазнав поразки у справі поглиблення політичної інтеграції (найбільш очевидним доказом для російських еліт було

несприйняття Конституції для спільної Європи і проблеми із ратифікацією Лісабонської угоди). Окрім того, ЄС має проблеми із пристосуванням до його розширення, що відбулося у 2004 і 2007 роках. Іншим складником існуючого у російському сприйнятті ладу є утворення нових політичних і економічних центрів. Від 2006 року у реториці російських представників регулярно повторюється теза про зміни, що є результатом «з'яви на світовій арені нових сильних економічних гравців»: Китаю, Індії чи Бразилії (31). Названий процес поєднується у розумінні російських еліт із поступовим утворенням багатопольного світопорядку. На їхню думку, відбувається усе більш рівномірний розподіл політичних впливів і економічного розвитку у світі. Посилюється не-західний світ (32). При цьому оприлюднюється думка про формування свого роду «священного союзу наддержав» як неформального глобального лідера (33). Такий союз перейняв би у США роль в «управлінні» міжнародним порядком (34). На думку російських еліт, «складається якісно нова геополітична ситуація. Народжується тенденція пошуку вирішення проблем і врегулювання регіональних кризових ситуацій на регіональній базі, без участі позарегіональних сил» (35). Водночас наслідком процесів, які, на думку російських еліт, відбуваються у світі, є посилення протистоянь між державами, хоча цей процес оцінюється двозначно. Процес утворення багатопольного порядку трактується як повернення до натуральної рівноваги у міжнародних стосунках. Парадигмою сучасних міжнародних стосунків має бути широко тлумачена конкуренція – як у системі цінностей і моделях розвитку, так і за володіння природними ресурсами, але ця конкуренція не означає конфронтації (36).

Третьою складовою картини світу російських еліт є відродження Росії («Росія встала з колін»). Уже у 2006 році Путін декларував, що «Росія значно збільшила свій внутрішній потенціал і міжнародну позицію» (37). Головним посланням, що виходило із Москви, стало «відновлення самостійності» у сфері зовнішньої політики (38). Зріст значення Російської Федерації у міжнародній політиці став одним із елементів її трансформації (39). Росія сприймає існуючий світовий порядок і ті його тренди, які формують його майбутній стан, як корисний для себе. Москва сподівається, що зуміє посісти місце однієї із держав, які приймають рішення про глобальний порядок, а її ключові національні інтереси будуть збережені (40). У Росії вбачають шанс перебудови світопорядку, при якій Захід перестав бути домінуючим актором і буде змушений «поділитися» відповідальністю і міжнародними впливами, зокрема, з Росією і іншими незахідними політичними центрами, такими, як Китай чи Індія, яких Москва трактує як близьких партнерів. Основною ж загрозою російській еліті вважають опір Заходу, який не хоче погодитися із змінами, що надходять, і не хоче прийняти нову Росію, на яку все ще дивляться крізь призму минулого (41). З російського боку регулярно звучать оскарження на адресу Заходу про непристосованість до перемін (42). На думку російських еліт, Захід надалі мислить у категоріях холодної війни, щоразу чинячи більший тиск на Російську Федерацію, і відкидає її пропозиції компромісу. Росія звинувачує Захід у синдромі «перемоги у холодній війні». Уже сама назва програмного тексту Сергея Лаврова від 2009 р. «Як остаточно завершити холодну війну» чимало свідчить про сприйняття сучасності російськими елітами (43). Переконавання у державному відродженні

підсилюється бажанням реваншу за період уже після холодної війни, коли РФ була ігнорованою і маргіналізованою Заходом.

1.4. Оцінка джерел російського ревізйонізму через зовнішні умови

Початок ревізйонізму у російській зовнішній політиці співпав із глибокими перемінами у світовому порядку. Частина із них російська еліта сприймає, хоча, за оцінкою автора, вони не сягають аж такої глибини, як це бачать у Москві. Послаблення Сполучених Штатів дійсно є, але не слід говорити про «післяамериканський світ» (беручи до уваги хоча б витрати на озброєння у США і їхніх суперників). Розбіжності між країнами Заходу не підважують існування трансатлантичної спільноти. Однак, зміни у розкладі сил, які наступили поміж головними акторами у першій декаді ХХІ ст., спростили для Росії умови ведення асертивної зовнішньої політики. Окрім того слід зауважити, що російська політика щодо Заходу залишається відносно автономною стосовно інших напрямків її зовнішньої політики – динамічний ріст Китаю не вплинув наразі на ставлення Москви до США і ЄС. Окрім сприятливих зовнішніх умов і матеріального зросту у самій Росії схоже на те, що головними чинниками для початку фази ревізйонізму у російській зовнішній політиці були чинники суб'єктивні, які активізувалися у 2006–2008 рр. Адже розподіл сил у світі не змінився аж настільки, аби тільки матеріальні чинники відповідали за ті дії, які Росія учинила і про які трохи згодом. Радше то була політична воля, що базувалася на самовпевненості, і переконання у слабкості опонентів спричинилися до того, що Москва вирішила проводити щораз більш асертивну зовнішню політику. Внутрішні проблеми мають для полі-

тики Кремля менше значення, оскільки їхній вплив буде очевидним тільки у середньотерміновій перспективі. Як свідчать висловлювання, а також офіційні документи, влада Росії повірила у стабільність економічного зросту (44). Москва вирішила, що змінилися глобальні економічні тренди, які віддають перевагу російській і іншим незахідним економікам. Звідти концепція BRIC (від англ. Brazil, Russia, India, China – «Бразилія, Росія, Індія, Китай») (45) і її ключової ролі у світовій економіці. Станом на сьогодні Кремль диспонує як фінансовою незалежністю, так і нагромадженими резервами, які дають змогу пережити обмежену у часі кризу і фінансувати дві ключові сфери: соціальні витрати і модернізацію збройних сил (46). Однак об'єктивна оцінка стану російських збройних сил залишається надзвичайно важкою. Складно однозначно оцінити ефекти проведеної модернізації (47), але російська влада вже зараз оцінює збройний потенціал РФ як достатній для підтримки зовнішньої політики. Упевненість в існуванні вигідної для Росії ситуації, у її політичному відродженні і відносній слабкості потенційних конкурентів (особливо Заходу) і є тією рушійною силою асертивності російських еліт і безпосереднім джерелом їх зовнішньої політики.

2. Російські цілі щодо Заходу

Представлені зміни економічного потенціалу РФ і ментальні зміни у середовищі еліт спричинилися до значного зросту амбіцій на міжнародній арені, як у глобальному, так і у регіональному вимірах (особливо щодо Європи і країн СНД, меншою мірою щодо Азії). Велика частина цілей російської зовнішньої політики залишається ще із половини 90-х років (до таких слід зарахувати, наприклад, прагнення до

статусу глобальної держави), однак їх слід розглядати у новому міжнародному контексті. На сучасному етапі пріоритет російської зовнішньої політики узагальнено можна схарактеризувати як зміну існуючої, усталеної після завершення холодної війни моделі стосунків поміж Росією і Заходом (48).

2.1. Глобальний вимір

Москва прагне до самостійної позиції на міжнародній арені як один із центрів багатоплюсного світопорядку, який, на її думку, формується. При цьому Москва не хоче пов'язуватися із Заходом структурно, не будуючи водночас, антизахідної коаліції. Росія декларує, що хоче посісти адекватне до свого потенціалу місце у світі. Москва підкреслює, що визнає свою відповідальність за підтримку безпеки як на глобальному, так і на регіональному рівнях (49). При цьому промується теза про те, що Росія є необхідним елементом глобальної рівноваги (50). Москва позиціонує себе як необхідна країна як для Заходу, Євразії, так і для ісламського світу. Росія декларує бажання співпраці з іншими акторами, але водночас і готовність до самостійних дій (51). Москва визнає необхідною перебудову міжнародних інституцій, успадкованих після холодної війни.

Формулюючи спосіб досягнення своїх цілей на глобальному рівні, російські еліти наражаються на внутрішні суперечності. Росія бачить майбутнє міжнародного порядку у концепції «священного союзу» і побудові нових глобальних інституцій (52). Варіант «священного союзу» міг би мати розширену форму (включно із Китаєм, Індією чи Бразилією) групи G8, можливо, за формулою G20, не обов'язково творячи при цьому правові підстави (53). Таку ідею Росія послідовно просуває (54). Підтримку

багатополюсности, практичним виразом якої був би «священний союз», висловив Дмитрій Медведєв, презентуючи п'ять основ зовнішньої політики (55). Лобіюючи такий спосіб управління міжнародним порядком, Росія, водночас, декларує прив'язку до центральної ролі ООН і Ради Безпеки як головного органу, відповідального за міжнародну безпеку. Москва домагається також змін у глобальних економічних і фінансових інституціях, йдеться про посилення у них ролі РФ. Сама ж криза трактується російською владою як підтвердження слушності її тез про необхідність реформ світової фінансової системи (56).

Чергові внутрішні суперечності у декларованих Росією цілях містяться у її намірах прагнути до створення багатопольярного світу. Москва водночас форсує ідею «обмеженої двополярності» із США і трикутника Росія–США–ЕС. У випадку стосунків із США російський підхід передбачає російсько-американську співпрацю у вирішенні глобальних і регіональних проблем, без надання такій співпраці офіційного чи публічного виміру. Сталим елементом є необхідність продовження роззброєння (Путін 2007), а навіть повторюється теза про необхідність його мультилатентності. На Росії і США надалі лежить відповідальність за збереження стратегічної стабільності (57). Ідеї трикутника Росія–США–ЕС надається глобальний вимір (58). Москва намагається представити потенційну співпрацю із США і ЕС як спосіб до збереження еволюційного міжнародного ладу через широко тлумачену європейську цивілізацію (59).

2.2. *Європейський вимір*

У європейському вимірі (і ширше – євроатлантичному) російські цілі зводяться до визнання західними країнами особливої позиції Росії і поваги до визначених нею інтересів у політиці, економіці і безпеці, незважаючи на неприсутність Росії у ключових інституціях – ЕС і НАТО. Щодо Європи цілі Росії сформульовані більш точно, ніж у випадку цілей глобальних. Вони включають:

- а) створення нової формули співпраці у рамках трикутника Росія–ЕС–США;
- б) перебудову європейської системи безпеки;
- в) створення нової формули стосунків з ЕС;
- г) утримання Центральної Європи як свого роду «перехідного регіону» між Росією і Західною Європою.

Згадувана вище концепція співпраці у трикутнику Росія–ЕС–США має також євроатлантичний вимір. Він регулярно з'являється у російських програмних документах, але надалі залишається доволі таємничим (не зрозуміло, чи Москва пропонує запровадити тристоронні зустрічі на самітах, чи якісь інші форми консультацій) (60). Російська Федерація прагне стратегічної відкритості, включення ЕС в обговорення проблем стратегічної стабільності, яке до цього часу обмежувалося діалогом між Москвою і Вашингтоном. Як і Росія, Європа також хоче стати рівноправним партнером для США – і власне тоді має постати згаданий трикутник (61). На практиці таку мету слід розуміти як прагнення створити на євроатлантичному просторі свого роду тристоронній «священний союз», у якому б Росія, США і ЕС спільно приймали б усі істотні рішення щодо регіонального устрою. Водночас очевидно, що Москва хотіла послабити трансатлантичну співпрацю, а також вважає, що більша самостійність ЕС

може призвести до більшої напруженості у її стосунках із США.

Найбільш виразно Росія окреслила свої цілі щодо європейської системи безпеки (62). Москва прагне до такої перебудови системи європейської безпеки, яка б забезпечила їй роль рівноправного гравця для прийняття рішень разом із США і НАТО на території Європи (при цьому територія СНГ залишається у винятковій компетенції РФ). На практиці російські пропозиції зводяться до передусім «замороження» існуючої ситуації. Москва хоче, передусім, стримати можливе розширення НАТО на територію СНД; отримати надійні гарантії дотримання Заходом зобов'язань з 1997 року (що стосуються нерозміщення на території держав – нових членів НАТО ядерної зброї, військових баз і значних військових сил); запобігти нарощенню американської військової присутності в Європі (у формі нових баз чи системи ПРО) (63). Росія хотіла би отримати свого роду право вето у питаннях європейської безпеки. Щодо стосунків з ЕС, Росія прагне, передусім, до отримання реального впливу на політику ЕС (64). Така модель повинна бути відображена у новій угоді про юридичні основи співпраці Росія–ЕС. Особливу увагу Москва прив'язує до створення нової моделі стосунків у сфері енергоносіїв, яка б дала змогу Росії збільшити свою присутність на європейському ринку і гарантувала б інтереси РФ як поставника енергосировини, наприклад, через укладання нового документу про порозуміння, замість угоди про енергетичну карту (що на практиці означає бажання отримати гарантії збуту) (65). У політичному вимірі Росія очікує права до співприйняття рішень у важливих проблемах ЕС. Москва не приховує, що очікує визнання її ролі як одного із елементів «європейського священного союзу», який

неформально збільшив би вплив Росії на ситуацію в Європі. Очевидним є те, що у рамках вище названих цілей особливе місце надано Центральній Європі. Москва прагне до утримання її як свого роду «буферної зони» або «зони обмеженої присутності Заходу». На практиці це означає намагання мінімізувати військову присутність західних держав і НАТО на цій території. Москва очікує також особливого ставлення до її інтересів у сфері транзитів енергосировини.

2.3. Вимір СНД

Москва прагне до визнання зовнішніми акторами її особливих інтересів на території СНД (необов'язково в офіційній формі, але в очевидний спосіб) і визнання свого роду права вето щодо дій тих зовнішніх акторів (66). Водночас Росія претендує на репрезентацію території СНД на міжнародній арені.

Росія свідомо того, що цілковита ізоляція території СНД від зовнішніх впливів неможлива. Водночас вона намагається здобути право контролювати ці впливи. Москва домагається від Заходу добровільного обмеження політичної і військової доступності, а також «прозорості» у діях західних країн (67). На практиці це означало б відмову від розширення НАТО у країнах СНД, а також обмеження співпраці у військовій сфері. Наступним кроком було б обмеження політичної підтримки державам регіону (зокрема, відмова від риторики демократизації), а також обмеження економічної активності у сфері енергетики (тобто відмову від спорудження таких трубопроводів, які б оминали територію РФ). Водночас Росія тяжіє до утвердження у ролі посередника між країнами СНД і державами Заходу, що мало б означати, що усі істотні багатосторонні ініціативи ЕС

(скажімо, Східне Партнерство) чи НАТО, а також ініціативи окремих країн (скажімо, використання Америкою військових баз у країнах Центральної Азії в афганському конфлікті) повинні консультуватися і погоджуватися із Росією. З цією метою Росія інтенсивно просуває керовані з Москви організації, зокнайперше Організацію договору про колективну безпеку, яку хоче зробити рівноправним партнером НАТО (Росія регулярно наполягає на підписанні документу про порозуміння щодо співпраці між обома організаціями).

94

2.4. Оцінка російських цілей

Російські цілі у глобальному вимірі не є очевидними. З одного боку, Росія декларує підтримку багатополосного світопорядку і у зв'язку з цим обстоює модель «священного союзу ХХІ ст.», а з іншого боку, у російській політиці очевидним є прагнення до набуття рівноправного статусу із США (що передбачало би радше кондомініум, ніж багатополосну модель). В обох випадках базовим пунктом намірів Москви є гарантії, що жодне важливе рішення не буде прийматися без консультацій із Москвою і без врахування її позиції й інтересів у даній проблемі (особливо у таких ключових питаннях, як, скажімо, застосування сили). Аналізуючи російські глобальні цілі, варто зазначити, що значною мірою вони залишаються неточними і загальними, і зводяться до доволі неокресленої форми забезпечення для Росії права співприйняття рішень у ключових глобальних питаннях. Москва водночас промує різні варіанти (священний союз, спеціальна співвідповідальність із США, трикутник Росія–США–ЕС), адресовані як до західних країн, так і до незахідних. Це підтверджує, що метою Росії є визнання за нею права до спільного при-

йняття рішень щодо світопорядку іншим гравцями на міжнародній арені, а вже сама форма є другорядною справою. Поза домаганням права співуправління світопорядком, Москва не представила пропозицій конкретних інституціональних рішень і можна припустити, що її метою є, передусім, домогтися зміни практики (навіть не підтвердженої юридично), згідно із якою Захід, а передусім США, брали б до уваги думку Кремля у кожному важливому питанні. Російські цілі в європейському вимірі, хоча і сформульовані більш точно, ніж глобальні, не є очевидними. У них збережено високий рівень узагальнень. Москва добивається голосу при прийнятті рішень у випадку політичного, економічного і військового устрою в Європі, але водночас не зовсім зрозуміло, як повинно це бути реалізовано практично. Російські ж цілі щодо Співдружності Незалежних Держав сформульовані найбільш точно.

3. Російські способи ведення політики щодо Заходу

Зміни, як відбулися у способі мислення російських еліт щодо зовнішнього світу, і сформульовані у цьому зв'язку цілі відобразилися також в інструментах, які Росія застосовує у політиці щодо Заходу (68).

Дії Москви, спрямовані на ревізію своїх дотеперішніх стосунків із Заходом, можна поділити на дві групи: 1. скеровані на переконання західних держав у необхідності враховувати російські постулати і на зміну політики щодо Росії; 2. односторонні дії, що змінюють існуючий *status quo* на користь Російської Федерації.

3.1. «Переконання» Заходу

Росія вжила цілий ряд політичних, економічних і військових дій, які мали б переконати

Захід рахуватися із російськими постулатами і водночас схилити їх до ревізії існуючої моделі двосторонніх стосунків і міжнародного порядку. Російська сторона намагалася продемонструвати західним державам, що російський потенціал змінився і вимагає корекції існуючого дотепер підходу. Водночас Москва намагалася переконати Захід, що подальше ігнорування її інтересів буде на шкоду самим західним країнам, а співпраця із Росією і врахування її постулатів допоможуть Заходу в реалізації власних інтересів.

3.1.1. Риторика

Однією із найбільш характерних рис російської політики у зазначений період стала зміна риторики на цілковито самовпевнену і асертивну, яка щораз частіше переростає в агресивну. Заклики, звернені до Заходу, щодо перебудови існуючого міжнародного ладу і щодо стримування від дій, які, на думку Росії, загрожують її безпеці, регулярно з'являлися у названих вище виступах представників РФ. Російські очільники неодноразово закликали західні країни до визнання змін у глобальному розкладі сил на користь Росії і поваги до її сфери інтересів, а також до спільного створення нового світопорядку (69).

Починаючи від промови Путніна у Мюнхені у 2007 р., Росія декларувала, що не буде більше миритися із некорисним для неї ладом і готова до політичної конфронтації. Найбільш гостро таку позицію представив Сергей Лавров, запроваджуючи до мови діалогу із Заходом поняття «червоної лінії» (70). Росія декларувала готовність до конфронтації, якби цю лінію було порушено (71). Цей демонстративний тон і відсутність пересторог перед конфронтацією досягнули свого піку після грузинської війни (72).

3.1.2. Демонстрації

Доповнюючи асертивну реторику, Москва чинила дії, які б підтверджували її образ як держави, що відроджується, і повинні були продемонструвати західним країнам російський потенціал впливу (позитивного чи негативного) на їхні інтереси, а також показати можливості до зміни *status quo*. Москва хотіла також показати свою рішучість щодо змін міжнародного порядку.

Росія натякнула на свою рівноправність із США, наслідуючи американський унілатералізм і прагнучи (безуспішно) отримати для своїх дій міжнародне визнання. Спектакулярним прикладом була війна у Грузії. Росія прагнула отримати право в односторонньому порядку застосовувати силу, що повинно було стати відповіддю на дії США в Іраку. Вживання мови пропаганди у ході конфлікту нагадувало західну реторику у конфлікті у Косово 1999 р. У свою чергу, визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії, на думку Москви, було відповіддю на визнання Заходом незалежності Косово (Росія попереджала, що спосіб розв'язання конфлікту у Косово може бути прецедентним). Запровадження санкцій проти Грузії також імітує американський спосіб запровадження санкцій (19 січня 2009 р. Медведєв підписав декрет про заборону для усіх суб'єктів постачати зброю Грузії до 1 грудня 2011 р., не передбачаючи, водночас, запровадження економічних санкцій щодо інших країн, міжнародних організацій, фірм і навіть приватних осіб, які порушують ембарго).

Найбільш очевидним прикладом ведення демонстративної політики є дії Росії щодо Південної Америки. І хоча зацікавлення цим регіоном не є новиною у російській зовнішній політиці, то уже новим явищем була геополі-

тична мотивація такої політики із антиамериканською основою (у попередні роки зацікавленість Росії була більшою мірою мотивована здобуттям нових ринків збуту, зокрема і в енергетичній сфері). Для Москви це була можливість тиску на США і демонстрації, що Росія спроможна нашкодити істотним американським інтересам. Політично-військова присутність Росії у Латинській Америці трактується РФ як безпосередня відповідь на зацікавленість США країнами СНД. Російська присутність у Південній Америці концентрується на країнах, недружніх до США – Венесуелі, Кубі і Болівії. У 2008 і 2009 рр. контакти із латиноамериканськими державами інтенсифікувалися, у них з'явився військовий вимір (російські військові переконали у можливості розміщення баз у Венесуелі і на Кубі. Відбувся візит російських бомбардувальників на Кубу і спільні морські маневри із Венесуелою). Росія декларувала готовність виділення кредитів на закупівлю цими країнами російського озброєння.

96

Подібні елементи демонстрації можна побачити і у ставленні до Ірану. Хоча і не можна усю політику Москви щодо Тегерану вважати мотивованою тільки бажанням протистояння із США (73), але певні її складові служили демонстрації того, що Росія має можливості серйозно зашкодити американським інтересам на Близькому Сході. Для цього Росія послугувалася продажем озброєння до Ірану. Ще у 2008 р. Росія підписала контракт про доставку зенітної ракетної системи середнього радіусу дії С-300, однак не реалізувала його з огляду на свої стосунки із США. Як демонстраційну варто трактувати і підтримку Росією своїх стосунків із Хамасом у рамках включення у близькосхідний мирний процес (представники тієї, визнаної західними країнами як терористичної,

організації не раз бували у Москві із офіційними візитами). Поруч із реальною відбудовою і модернізацією російських збройних сил (див. розділ 1), Москва трактує свої збройні сили як елемент творення образу відновленої державності. 17 серпня 2007 року президент Путін оголосив про повернення Росії до полишеної у 1992 році практики постійних чергувань стратегічних бомбардувальників (польоти бомбардувальників із ядерними крилатими ракетами поновлено у 2008 р.). Відбулося чимало польотів російської авіації поблизу кордонів західних країн, таких як Норвегія, Канада, Велика Британія (хоча і без порушення їх повітряного простору). Таке ж важливе значення має повернення російського військового флоту на Тихий океан. У 2006–2008 рр. виросла частота виходів у море і кількомісячних експедицій російських військових флотилій. До найбільш спектакулярних варто зарахувати спільні навчання із флотом Венесуели у Карибському морі восени 2008 р. чи присутність поблизу Сомалійського півострова для боротьби із піратами. Схожий характер має деклароване Росією бажання відбудувати хоча б частину інфраструктури колишнього СРСР (передбачається створення пунктів базування у Сирії, Лівії і Ємені). Водночас усе частіше випробування модернізованих типів міжконтинентальних ракет (наземного і морського базування) мають, поза практичним виміром, велике пропагандистське значення. Подібне значення мають спільні маневри із КНДР («Мирна місія»), що пройшли у 2007 і 2009 рр. Від 2008 р. у парадах з нагоди річниці перемоги над фашизмом бере участь важка техніка. Російські демонстрації межують із абсурдом, як, наприклад навчання на гірському масиві Ельбрусу у серпні 2007 року, поєднані із стрілецькими навчаннями на висоті

4500 м. Постійно і наполегливо повторювані обіцянки модернізації збройних сил, незважаючи на економічну кризу, формують образ відновленого потенціалу. Попереджувальний характер мають також російські дії щодо створення газового картелю (так званий газовий ОПЕК). У квітні 2007 інтенсифікував свою діяльність Форум країн-експортерів газу (Gas-Exporting Countries' Forum, GECF), який у грудні 2008 р. став організацією із секретаріатом у Дога (Катар). Вона об'єднує найбільших продуцентів газу – Росію, Лівію, Катар і Іран (натомість до неї не належать країни Центральної Азії). Її члени контролюють 62% резервів газу і 80% торгівлі газом. З огляду на специфіку ринку неможливо, аби така організація контролювала торгівлю газом, як ОПЕК контролює видобуток нафти і ціни на неї. Діяльність Росії у рамках GECF зводиться до демонстрації Європі того, що ніби ця організація спроможна поділити ринок між окремими країнами-членами і приймати рішення про шляхи експорту, що обмежувало б маневреність європейських країн у цьому питанні. Варто, однак, підкреслити, що на даний момент така координація видається мало ймовірною. Найбільш «видовищною» демонстрацією російських можливостей і амбіцій на глобальному рівні стала активізація політики щодо Арктики. На зламі липня і серпня 2007 року Росія організувала місію «Африка 2007», у рамках якої батискаф встановив прапор Російської Федерації на дні океану у районі Північного полюсу. Згідно із офіційними деклараціями, експедиція служила збору наукових доказів, які б підтвердили право Москви до включення полярних територій до виняткової економічної зони РФ. Водночас можна припустити, що іншою ціллю такої акції було утвердження образу Росії як відродженої держави.

Від часу експедиції Москва інтенсифікувала дії довкола Арктики, які включали, поміж іншим, патрулювання Арктики кораблями північного флоту (від липня 2008 р.), патрульні польоти стратегічних бомбардувальників над Арктикою, підготовку військ до можливих дій в Арктиці, а також дії, які повинні були обґрунтувати для спеціальної комісії ООН російські претензії на шельф. Більше того, у вересні 2008 р. Рада безпеки РФ прийняла «Основи державної політики Російської Федерації в Арктиці на період до 2020 року і подальшу перспективу». У цьому документі арктичний регіон визначено як ключову стратегічну ресурсну базу Російської Федерації у XXI ст. Тоді ж президент Медведєв наказав активізувати діяльність щодо визначення кордонів Росії в Арктиці.

Прикладом застосування Росією тактики «втручання» щодо країн ЄС був тиск на Естонію і кампанія проти Великої Британії. У випадку Естонії акція розпочалася у 2007 році як відповідь на демонтаж (з метою перенесення) пам'ятника советським солдатам, що загинули у II Світовій війні. Місцева російська молодь організувала низку демонстрацій, які переросли у сутички, а прокремлівські молодіжні організації («Наши») блокували посольство Естонії (74). До цього додалися численні гакерські атаки на естонські сервери, які могли бути організовані російськими спецслужбами. У випадку Великої Британії російські дії були пов'язані із кризою у двосторонніх стосунках, що тривала від липня 2007 р. і була викликана убивством Олександра Литвиненка. Російські влади обмежили діяльність British Council на території РФ, а молодіжка «Наши» намагалася перешкодити послу Великої Британії виконувати службові обов'язки.

3.1.3. Погрози і пропозиції

Апелюючи до ревізії світопорядку, Москва, з одного боку, намагалася застрашити західні країни, а з іншого, пропонувала побачити ті вигоди, які вони могли б отримати у випадку врахування російських постулатів. Погрози зводилися передусім до ризиків і коштів, які були б пов'язані із можливим ігноруванням російських інтересів, і скеровані вони були у першу чергу до Західної Європи. Такий підхід підсилювався спробою звинуватити США (а також окремі країни Центральної Європи) у конфронтації із політикою Росії, розплачувався за яку мала б власне Західна Європа.

Симптоматичними були дії Росії щодо американських планів розміщення систем протиракетної оборони. Москва погрожувала «адекватними кроками», говорилося також про «асиметричну відповідь» (яка мала б полягати у розбудові озброєння, здатного знешкодити американську протиракетну систему). Тодішній міністр оборони Сергій Іванов уточнив погрози у липні 2007 року, говорячи про розміщення у Калінінграді ракет короткого радіусу дії. Офіційно такі наміри підтвердив президент Медведєв у щорічному посланні до Федеральних Зборів РФ у листопаді 2008 р. (75). Вказувалося також на необхідність перегляду стосунків із НАТО, на загрозу нової гонки озброєнь, висувалися погрози атаки на систему ПРО у випадку конфлікту, наведенням ракет на міста (76), виходом із порозуміння щодо контролю над озброєнням, тобто з Угоди про контроль над озброєнням в Європі і Угоди про заборону ракет короткого і середнього радіусу дії. Також у випадку інших спірних питань (особливо таких, як розширення НАТО в Україні і Грузії) (77) Росія провадила політику регулярних погроз (наприклад, на саміті НАТО у Бухаресті

у квітні 2008 р. президент Путін говорив про можливість розпаду України у випадку спроб вступу до НАТО).

Паралельно до погроз Заходу, Москва підтримувала образ готовності до співпраці і висувала вигідні пропозиції, з яких західні країни могли б скористатися у випадку врахування російських інтересів. Російські представники стверджували, що вони лише обстоюють свої національні інтереси і у жодному випадку не прагнуть конфронтації. Москва вказувала і на сфери потенційної співпраці: контроль над озброєнням, непоширення зброї масового ураження, співпраця у вирішенні регіональних конфліктів, співпраця у сфері протиракетної оборони, допомога в операції в Афганістані. У кожному з тих випадків був різний рівень як точности, так і реальности російських пропозицій. Щодо Афганістану, то Москва декларувала готовність дати згоду на транспортування техніки і людей через свою територію (78). У випадку системи ПРО Росія пропонувала використання російських радарів у Габалі (Азербайджан) і у Армавірі (Росія), а також спільну оцінку небезпек і т. под. В інших випадках російські пропозиції співпраці вказували на загальні вигоди у випадку спільного подолання загроз для безпеки як Заходу, так і Росії. До європейських країн передусім була скерована пропозиція енергетичної співпраці.

Ініціатива щодо європейської безпеки з'явилася у травні 2008 року під час візиту президента Медведєва у Берліні, згодом вона була розвинена ним же у Евіані у жовтні 2008 р., а також міністром Лавровим у Відні у травні 2009 року. Москва запропонувала спершу провести загальноєвропейську конференцію, яка була б вступом до розробки нової угоди щодо безпеки в Європі. Російські постулати були

доволі загальними і зводилися до набору гасел, а суттю російської пропозиції була рівноправна безпека. Вона повинна була б базуватися на трьох «не»: не забезпечувати власну безпеку коштом безпеки інших; не чинити дій (у рамках будь-яких військових союзів чи коаліцій), які б послаблювали єдність спільного простору безпеки; не збільшувати роль військових союзів, якщо це буде не на користь безпеці інших учасників договору. На практиці це означало б залежність таких рішень НАТО, як висилання міжнародних сил з мирними місіями, розміщення систем протиракетної оборони, розширення Альянсу чи будь-які зміни в інфраструктурі, від Москви. Після доопрацювання російська ідея складалася із чотирьох «тематичних блоків». Перший із них стосується юридичного підтвердження неподільності європейської безпеки, яка на практиці зводиться до замороження існуючої військової ситуації на континенті і відкриває широке поле до інтерпретації. Друга частина договору повинна була б містити правила контролю над озброєнням і інструментів довіри, поміж іншим, включаючи юридично оформлене зобов'язання не розміщати на території інших країн значних збройних сил. Третя частина стосується правил розв'язання конфліктів, четверта – координації дій між існуючими організаціями (що на практиці означало б підпорядкування Організації Безпеки і Співробітництва в Європі НАТО). Російська пропозиція залишається неточною і занадто загальною, хоча на сучасному етапі вона є черговим чинником, що збурює стосунки на лінії США–Європа і викликає у трансатлантичному співтоваристві поділи у політиці щодо Росії.

У сфері енергетичної співпраці Росія також представила свою пропозицію. У квітні 2009 року Москва подала пропозицію укладення

нового договору, який замінив би Договір енергетичної карти і став би документом під назвою «Концепція нової правової бази міжнародної співпраці у сфері енергетики (цілі і принципи)». Головною метою російської сторони було гарантування прав виробників енергії (велику увагу присвячено, зокрема, праву країни розпоряджатися власними природними ресурсами) і забезпечення сталості попиту. Росія хотіла також забезпечити собі доступ до енергетичного ринку ЄС (визначаючи це як «недискримінаційний доступ до міжнародних енергетичних ринків») (79).

3.2. Дії, що змінюють status quo

Поруч із так званими опосередкованими діями, які мали б показати Заходу нові можливості Росії і схилити його до зміни політики щодо Росії і поступок, Москва чинила односторонні дії, які вели до зміни існуючого стану речей на її користь.

3.2.1. Перегляд юридичних домовленостей

Найбільш виразним прикладом дії, що має на меті порушення існуючих юридично-міжнародних зобов'язань, став фактичний вихід Росії з Договору про звичайні збройні сили в Європі. 13 грудня 2007 року, після 150 днів з часу формальної ратифікації, Росія запровадила мораторій на реалізацію зобов'язань у рамках Договору (сам Договір не передбачає такого розв'язку). Спершу здавалося, що Росія самою лише загрозою виходу із Договору хоче схилити західні країни до поступок у питаннях європейської безпеки і поглибити розбіжності між Європою і США. Однак Москві не вдалося досягнути перегляду існуючого режиму контролю над звичайним озброєнням, як і не вдалося отримати інших поступок від західних країн

(80), але вихід із Договору виявився елементом підготовки до використання збройних сил проти Грузії (свобода у переміщенні збройних сил на власній території).

100

30 липня 2009 року російський уряд видав розпорядження (оприлюднене 6 серпня), згідно із яким упродовж 60 днів від надсилання Розпорядження до депозитарію (уряд Португальської Республіки) Росія перестала бути стороною Договору енергетичної карти (ЕСТ) і протоколу щодо енергоефективності і пов'язаних із тим природоохоронних аспектів. Москва підписала Договір у 1994 р., але так його і не ратифікувала, оскільки вважала, що він шкодить їй як продуценту енергосировини. Таке рішення уряду було насправді тільки підтвердженням фактичного стану справ і показує, що для Росії ключове значення має збереження якнайбільшої автономії у зовнішніх стосунках і демонструє небажання Москви до зобов'язуючих багатосторонніх домовленостей. Найбільші застереження Москви щодо Договору стосувалися транзитного протоколу, що був частиною Карти, і який вимагав доступності власної транспортної інфраструктури. До того часу Москва вибірково застосовувала пункти Договору.

3.2.2. Зміна політичного *status quo*

Дією, яка спричинилася до зміни *status quo*, була війна з Грузією у серпні 2008 р. (81). Однією із головних цілей Росії було загальмувати подальше розширення політичних, економічних і інституціональних контактів Грузії із Заходом. Застосування збройних сил мало показати рішучість Росії в обороні своїх впливів на території СНД, а також продемонструвати слабкість і безсилля Заходу, особливо США, які неспроможні ані стримати Росію, ані реаль-

но допомогти Грузії. Москва передусім хотіла показати, що пострадянський простір фактично залишається сферою її впливів і Кремль не погодиться на надмірне зростання впливів західних. Водночас Росія перейшла певний психологічний бар'єр – відважилася на застосування військової сили щодо сусідньої держави.

Другим кроком, що змінив *status quo*, було визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії, яке відбулося 26 серпня 2009 року. Для російських еліт воно мало символічне значення, бо ставало свого роду «реваншем» і симетричною відповіддю на дії Заходу щодо Косова (вони були визнані російськими елітами піком приниження Росії за час після завершення холодної війни) – як у 1999 р., так і визнання його незалежності у 2008 р. Москва зробила ряд кроків, які гарантували стабільність нової ситуації – у вересні 2008 р. вона підписала з обома визнаними Республіками Договори про співпрацю, які гарантували допомогу у випадку агресії і водночас заблокували подальше перебування міжнародних спостерігачів (у грудні 2008 р. це призвело до згорання місії ОБСЄ у Грузії, а у липні 2009 р. – згорання місії ООН). Газовий конфлікт з Україною у січні 2009 р. (82) призвів до свідомого припинення Росією доставки газу до частини європейських клієнтів (у цьому випадку це стосувалося країн Південно-Східної Європи), і у такому масштабі це трапилося уперше в історії енергетичних стосунків Росії і ЄС. Можливо, що головною метою російських дій було переконати Захід у ненадійності України як транзитної країни і схилити країни ЄС до прийняття російських умов енергетичної співпраці, до яких слід зарахувати передусім підтримку газогонів, що омивають транзитні країни (Північний потік і Південний потік). Москва хоче переконати ЄС

у необхідності вироблення спільного підходу щодо України, який на практиці зробив би Київ об'єктом у енергетичних стосунках (формою такого порозуміння міг би стати російсько-європейсько-український консорціум для управління газогонами в Україні) (83).

4. Результати і перспективи російського ревізійнізму

На зламі 2006–2007 рр. Росія провела корекцію зовнішньої політики у напрямі сильної асертивності і ревізії існуючого міжнародного порядку і свого місця у ньому. Дотепер піком її політики була війна у Грузії у серпні 2008 р. Однак, як реакція Заходу на цей конфлікт, так і економічна криза, яка невдовзі після цього зачепила Росію, не спричинилися до змін у стратегії Москви. Мислення російських еліт про зовнішній світ надалі повниться переконанням про «вікно можливостей» для РФ, а цілі залишаються і надалі такими ж амбітними, як і перед кризою. Інструменти, які Росія застосовує щодо Заходу, у переважній більшості не стосуються безпосередньо західних країн, а служать передусім для переконання керівників Європи і Америки до зміни існуючого підходу до східного сусіда. Баланс цієї політичної офензиви щодо Заходу, яку провадить Москва, починаючи від мюнхенського виступу Путіна, надалі залишається неоднозначним, а часткові російські успіхи дають змогу передбачати, що така політика буде продовжуватися.

4.1. Специфіка російського ревізійнізму

Особливою рисою очевидного у зовнішній політиці Росії ревізійнізму є домінування елементів політичного переконування. Москва не спроможна змінити свою позицію у світопорядку через збільшення ваги у світовій еконо-

міці. Говорячи про імпонуючий зріст (до економічної кризи), варто пам'ятати і про низький пункт старту (після краху у 1998 р.), і про обмежений російський вклад у глобальну економіку (зріст базувався переважно на енергоносіях і стрибку цін на них). Росія не стала ані джерелом технологій, ані капіталу для інших країн – її відносне місце в ієрархії економік підвищалося, але не такою мірою, щоб обґрунтувати російські претензії на зміну міжнародної ролі (84). Росія не спроможна також змінити своє місце *vis-a-vis* Заходу за допомогою військового інструменту – війна у Грузії показала наступальні можливості російських збройних сил, але збройний конфлікт із західними країнами/НАТО є дуже малоімовірним. Юридичні інструменти можуть змінити позицію Росії односторонньо – вихід із визнаних некорисними міжнародних договорів змінює *status quo* в обмежений спосіб (форсування нових правно-міжнародних розв'язків вимагає згоди інших зацікавлених сторін). Росія також не зуміла зібрати навколо себе союзників, які б підтримували її політику щодо Заходу – сучасну ситуацію Російської Федерації можна окреслити як «стратегічну самотність». Кремль намагається реалізувати свої цілі самотужки, через двосторонні стосунки із Заходом, не пробуючи (і водночас не маючи змоги) будувати при цьому свого роду антизахідну коаліцію. Росія намагалася водночас перейняти ініціативу у двох істотних для неї проблемах – європейської безпеки і енергетичної співпраці – і накинути західним країнам своє бачення у тих справах. У тій ситуації головним інструментом Москви щодо західних країн став політичний тиск і спроба переконання західних лідерів у необхідності зміни підходу до Росії і перегляду існуючої моделі стосунків. Це демонструє аналіз тих інстру-

ментів, які Кремль застосував щодо західних країн. Дії Москви поступово поширювалися, що виникало із відсутності реакції Заходу і з розчарування ігноруванням російських постулатів. Водночас конкретні дії були або скеровані до країн СНД, або це були зміни існуючих правових рамок. Більшість застосованих Росією інструментів служила демонстрації відбудованого потенціалу Росії, її спроможності зашкодити важливим інтересам Заходу, а також демонстрації потенційних вигод у випадку поглиблення співпраці із РФ. Москва перейняла політичну ініціативу (створячи образ динамічної ревізійської держави). Однак, для досягнення своєї мети Росія потребує щонайменше негласного погодження Заходу (як, наприклад, у випадку збільшення впливів на просторі СНД), а у багатьох питаннях – заангажованої співпраці (хоча б у випадку виголошеної пропозиції щодо нового договору про європейську безпеку). Слабким елементом такої політики є намагання поділу європейських країн як по лінії США – ЄС, так і по лінії Західна Європа – Центральна Європа. Суперечки, що точаться на Заході щодо реакції на російські амбіції, показують, що тактика Москви має хоча і частковий, але успіх.

102

4.2. Вплив кризи на російську зовнішню політику

У другій половині 2008 року світова економічна криза зачепила Росію. Її найбільш болючим для Москви результатом був спад цін на нафту (85), що потягнуло за собою спад надходжень до російського бюджету. Від вересня істотно знизилася капіталізація російського ринку, а влада не раз заморожувала біржові показники, аби загальмувати темпи падіння курсу акцій. Черговим ефектом став вихід з Росії за-

кордонних інвесторів, які вважали країну ризикованим ринком. Уряд аж надто сильно включився у допомогу російським фірмам, які заборгували на міжнародних ринках. Влада Росії виділила понад 20 млрд. дол. з валютного резерву, щоби стримати знецінення рубля (86). Від 2009 року у російському бюджеті з'явився дефіцит у розмірі близько 85 млрд. дол. (7,5% ВВП), який фінансується із нагромаджених резервів (87).

Усі негативні явища, пов'язані із кризою, не вплинули, однак, на зовнішню політику Росії, тобто не змусили її відмовитися від обраної мети, як не вплинули істотно і на спосіб ведення цієї політики. Навіть навпаки, активність Москви тільки зросла, особливо на постсоветському просторі (Росія, використовуючи економічні проблеми сусідів, запропонувала їм фінансову допомогу за умови створення політичної концесії) (88). Газова війна з Україною, яка безпосередньо стосувалася Заходу, розпочалася у розпал економічної кризи. Інші елементи російської політики також не змінилися. Росія пришвидшує модернізацію збройних сил. «Переконуючі» заходи Москви (включно із реторикою і демонстративними діями) також продовжуються, а кризу Росія подає як приклад помилкової політики західних країн (89).

4.3. Існуючий баланс, або реакція Заходу

Мірою поступового охолодження російсько-західних стосунків починаючи із 2003 року, у трансатлантичному співтоваристві існували розбіжності щодо бачення стосунків із Росією. Головно вони зводилися до двох напрямків: залучати РФ до співпраці (визнаючи економічні вигоди від цього, а також приймаючи потенційні загрози як мінімальні і плекаючи надії на зміну російської політики – найбільш виразним

прикладом такого підходу є Німеччина), або на практиці ігнорувати Росію, концентруючись натомість на постсовєтських державах (таку політику провадили США часів Джорджа Буша, яким бракувало єдиної точки зору на Росію). Більшість західних країн (як на урядовому рівні, так і на рівні експертів чи громадської думки) вагалася поміж двох цих напрямків. Водночас бракувало спільного форуму для ведення політики щодо Росії, адже ані в ЄС, ані в НАТО не було консенсусу.

І тільки наприкінці 2006 року у публічних дебатах, що проходили у західних країнах, почало переважати переконання щодо існуючої загрози політичної конфронтації із Росією. До дебатів увійшло поняття «нової холодної війни» (90). Прихильники такого підходу (наприклад, тодішній віце-президент США Дік Чейні) виступали за прийняття свого роду політики стримування експансіоністичних настроїв Кремля, які ширилися передусім на просторі СНД і проглядалися у намірах Росії узалежнити Європу енергетично. Переломним пунктом стала російсько-грузинська війна 2008 року. Хоча для прихильників тези про «нову холодну війну» вона і стала коронним доказом імперських прагнень Москви, а дебати у експертних середовищах тривали, на практиці ж як у США, так і в Європі прийняли рішення триматися поєднаного політичного курсу. Не визнавши результатів серпневої війни (тобто не визнавши незалежності Абхазії і Південної Осетії) і засудивши політику Росії щодо Грузії, західні держави прийняли рішення повернутися до нормальної співпраці із Росією. ЄС ще у листопаді 2008 р. повернулася до припинених з причини війни перемовин щодо нового договору із Російською Федерацією. Держави НАТО у грудні 2008 року вирішили також відновити нефор-

мальні стосунки із Москвою (формально вони відновилися у червні 2009 р.). США після вступу на посаду Барака Обами представили на початку 2009 р. концепцію стосунків із Росією на новій основі. Були навіть частково враховані російські заперечення і проведені зміни у західній політиці (хоча і без їх вербальної декларації). Західні держави *de facto* призупинили процес розширення НАТО у Грузії і Україні (хоча і декларовано, що таке розширення можливе у майбутньому), а Сполучені Штати відмовилися від розміщення у Центральній Європі системи ПРО і розпочали розмови із Росією про подальше скорочення ядерного озброєння і укладення нового порозуміння, яке б замінило Договір Старт-1, що припинив свою чинність у грудні 2009 р.

І хоча Москва може вважати своїм успіхом уникнення негативних наслідків грузинської війни і затримку певних, негативних з її точки зору, процесів, та все ж і Кремль надалі залишається доволі далеким від реалізації накреслених ним цілей. Москві так і не вдалося переконати Захід переглянути існуючі моделі двосторонніх стосунків і провести істотні зміни у своїй політиці щодо Росії. До російських пропозицій західні країни підходять дуже обережно, помічаючи їх не надто корисний для Заходу характер і пам'ятаючи про обмежені можливості РФ. Щодо російських пропозицій про нову систему європейської безпеки, то спостерігається готовність до дискусії, але немає чіткого бачення, якими б мали бути її результати. У випадку енергетичної співпраці ЄС виразно відкидає російські пропозиції, виражаючи готовність діалогу у рамках Договору про енергетичну карту. Західні країни, попри часткову відкритість до російських постулатів і попри невиразно окреслену готовність до

певних поступок, не надто готові визнати за Росією таке місце у міжнародному порядку, яке б задовольнило російські еліти. У підході до Росії наступив період так званої «стратегічної паузи», або «стратегічного тупика» – західні держави визнали, що міжнародна позиція РФ зазнала змін, але вони не готові визнати російські претензії і не готові погодитися на російський підхід до європейського порядку (включно із простором СНД) і порядку глобального. Водночас «тестується» (особливо у випадку американської адміністрації) радіус готовності самої Росії до співпраці.

104

4.4. Перспективи тривалості періоду ревізійнізму у російській політиці

Як уже говорилося у розділі 1, джерела російського ревізійнізму лежать у змінах, які сталися у сприйнятті і самоусвідомленні російських еліт. Цю тезу підтверджує обмежений вплив економічної кризи на зовнішню політику Росії. Активність і асертивність Росії на міжнародній арені також залишилися сталими, при одночасній розбудові військового потенціалу РФ. Криза розглядається водночас і як загроза, і як шанс, і це стосується як західних країн, так і країн СНД.

Москва використала економічну кризу для політичної і економічної експансії, зокрема для поглиблення стосунків із Німеччиною (придбання у збанкрутілої американської компанії GM заводів-виробників автомобіля Опель, придбання приватними російськими інвесторами збанкрутілих судноремонтних заводів у Ростокі і Вісмарі). Якщо Росія утримає свою фінансову самостійність (з одного боку, Москва хоче у 2010 році повернутися до позичок на міжнародному фінансовому ринку, з іншого – можна очікувати зросту цін на нафту), не варто споді-

ватися на відмову Росії від вище описаної моделі політики. У середовищі російської еліти не видно також розбіжностей, які могли б порушити консенсус як щодо погляду на світ, так і ролі у ньому Росії (91). Водночас повна реалізація російських цілей виглядає малоімовірною. Інструменти безпосередньої дії на країни Заходу залишаються обмеженими (до них можна зарахувати, наприклад, обмеження доставок газу, але застосування такого інструменту може принести самій Росії як позитивні, так і негативні ефекти).

Можна накреслити два сценарії подальших дій Росії на міжнародній арені: зріст активності на просторі СНД або збільшення тиску на Захід. У першому випадку Москва володіє більшою кількістю інструментів безпосередньої дії, починаючи від економічних вигод, які вона може запропонувати країнам, і закінчуючи застосування військової сили проти тих же країн. Концентрація на володінні постсоветським простором насправді означала б обмеження ревізійністських амбіцій щодо європейського ладу (хоча Росія, без сумніву, продовжувала б переконувати Захід у своїй правоті). При другому варіанті – збільшення тиску на Захід – головною проблемою Росії залишається відсутність ефективних інструментів безпосередньої дії на західні країни. Джерелом змін російської політики могли б стати два головних чинники: реалізація частини цілей (тобто фактичне задоволення прагнень Москви щодо її політичної позиції у міжнародному порядку) або серйозна зміна зовнішніх обставин (відновлення некорисних для Заходу тенденцій чи пришвидшений розвиток Китаю). Щодо першого чинника, то незрозуміло, якою мірою російські амбіції можуть бути заспокоєні (наприклад, через фактичне визнання Заходом російського доміну-

вання на просторі СНД), а якою мірою реалізація частини постулатів Кремля спричиниться лише до подальшої ескалації бажань (наприклад, щодо ще більшої ролі в Європі, спеціальних прав у Центральній Європі і т. под.) На даний момент більш ймовірним виглядає другий чинник. Ключовою тут може виявитися зміна моделі двосторонніх російсько-китайських стосунків, яку уже можна спостерігати у деяких сферах (92). Дальше зміщення рівноваги у бік Китаю могло би схилити російські еліти до перегляду існуючого образу світу (у якому Захід вважається найбільшою політичною небезпекою) із наступною істотною зміною зовнішньої політики. Такі зміни могли б наступити упродовж десятиліття, що означає, що упродовж найближчих років слід очікувати збереження ревізйонізму у російській зовнішній політиці.

*Асертивність (англ. *assertion*) – здатність людини відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини. Це здатність оптимально реагувати на критику та вміння рішуче говорити собі та іншим «ні», якщо цього вимагають обставини. Асертивність дає змогу зробити свою поведінку гнучкою та дивергентною.

¹ Владимир Путин, Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, Мюнхен, 10 февраля, 2007, www.kremlin.ru

² «Коли Росії намагаються накинути клеймо «ревізйоністської держави», що виступає проти *status quo*, варто запитатися, про який *status quo* йдеться після звершення холодної війни, у ситуації об'єктивного виникнення багатоцентричної міжнародної системи і наявної глобальної фінансової кризи. Чи наближення військової інфраструктури до

кордонів Росії є [політикою] *status quo*?», Сергей Лавров, Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации, Дипломатический ежегодник, 2008.

«Я не погодився б із тим, що упродовж останніх 20 років існували які-небудь структуровані міжнародні стосунки. Радше був дрейф того, що було [у час холодної війни] і що врешті виявилось неадекватним до нових реалій. Тому розмови про збереження *status quo* виглядають безпредметними і, фактично, обороною минулого», Сергей Лавров, Как окончательно завершить холодную войну? Международная жизнь, № 5 (май) 2009, www.mid.ru

³ У порівнянні із іншими ринками, що розвиваються, Росія посіла друге, після Китаю, місце. У Китаї середньорічний приріст становить 9,2%.

⁴ На російський підхід вплинули також такі факти, як, зокрема, те, що у 2007 році 60% світового ВВП було поза країнами Великої сімки.

⁵ Проблемою залишається борг російських приватних і державних підприємств. Він сягає близько 500 млрд. дол.

⁶ У 2007 році резерви були розміщені таким чином: 50% у доларах, 40% у євро, 9% у фунтах, 1% у єнах.

⁷ Кошти розміщені у валюті (долари, євро, фунти), а деякі кошти можна інвестувати в облігації triple-A країн OECD (Організації економічного співробітництва і розвитку) (Souza, *op.cit.*, s. 52-53).

⁸ Актуальний стан Фонду і валютних резервів доступний на сторінках Міністерства фінансів (www.minfin.ru) і Центрального банку Росії (www.cbr.ru).

⁹ Iwona Wiśniewska, Kontrolowane otwarcie Rosji na zagranicznych inwestorów. Nowa strategia Kremla wobec obcego kapitału, Komentarze OSW, nr 4, 08.05.2008. Дані Центрального банку РФ. Росстат подає нижчі дані, але вони також свідчать про ріст інвестицій на 100% у 2007 р. у порівнянні із 2006.

¹⁰ Наприклад, у травні 2009 р. було відкрито завод фірми Ніссан під Санкт-Петербургом.

¹¹ 2 квітня 2008 року Дума прийняла відповідний закон щодо цього. 42 сектори були визнані стратегічними, і щодо них закордонні інвестори змушені отримувати згоду «уповноваженого». Див.: *Biuletyn OSW*, nr 46, 02.04.2008.

¹² У випадку Сахаліну-2 Газпром змусив інших співвласників (британсько-голандську фірму Royal-Dutch Shell, а також японські Mitsui і Mitsubishi) продати їхню частку, отримавши таким чином 50% акцій. При цьому Газпром покликався на порушення положень про охорону навколишнього середовища, що насправді загрожувало цілковитим позбавленням компаній концесії на експлуатацію родовища Сахалін-2. Російський монополіст діяв у цьому напрямі уже з 2002 року, але тільки у 2005 концерн Shell погодився продати свою частку (контрольний пакет, тобто 25% + 1 акція), але тоді обидві сторони не могли погодити ціну. У вересні 2006 р. Міністерство природних ресурсів і екології РФ анулювало власну екологічну експертизу за 2003 р., а служба екологічного нагляду РФ (Росприроднадзор) виставила до компанії «Сахалін Енерджи» низку претензій щодо порушення екологічного законодавства. Сахалін-2 був унікальною домовленістю типу Production Sharing Agreement (PSA), у якій не брала участі жодна російська компанія. Остаточо у грудні 2006 р. Газпром придбав 50% і одну акцію компанії «Сахалін Енерджи», що є оператором проекту Сахалін-2. Більше див.: Ewa Paszyc, Kazus Sachalinu-2. Kreml kontra obcy inwestorzy, Tydzień na Wschodzie, nr 452, 21.09.2006; Ewa Paszyc, Kapitulacja Sachalinu-2 a «nowa» strategia Moskwy, Tydzień na Wschodzie, nr 463, 14.12.2006. Від 2006 року триває тиск російської влади на спілку ТНК-ВР, прагнучи перейняти контроль над нею (у ТНК-ВР британська і російська сторони мають по 50%; компанія має ліцензію на видобуток нафти на родовищі Ковикта).

¹³ Дані Головного комітету статистики РФ (www.gks.ru) і Центрального банку Росії (www.cbr.ru).

¹⁴ До найбільш відомих прикладів варто зарахувати купівлю державним Внешэкономбанком 6% акцій європейського концерну EADS у 2006 році,

а також купівлю сербського паливного концерну NIS у 2007 році. До найбільших російських інвесторів належать: ЛУКойл, Газпром і Северсталь.

¹⁵ Владімір Путін на засіданні Ради безпеки РФ 22 грудня 2005 р. поставив перед РФ завдання стати «лідером у світовій енергетиці». Перегляд зовнішньої політики, починаючи із 2007 р., підкреслив значення енергетичної дипломатії, посилюючи на значення енергетично-паливного комплексу для економічного розвитку РФ і декларуючи, що Росія не збирається відмовлятися від своєї переваги у цій сфері. На значення цього чинника вказує також вибір проблематики глобальної енергетичної безпеки як однієї із тем головування Росії у G8 у 2006 р.

¹⁶ Росія відповідала за 40% світового зросту видобутку нафти у 2000–2004 рр.

¹⁷ Критики вказують на низку негативних явищ, що супроводжує економічний зріст. Бум виникав з 5-ти кратного росту цін на нафту між 2002 і 2008 роками, який, однак, неможливо підтримувати на далеку перспективу. Почався ріст попиту споживачів, але великою мірою він заспокоювався шляхом імпорту. При цьому з'явилася (в результаті контролю держави над частиною засобів) нова модель державного олігархічного капіталізму. Однак, залишається проблемою інфляція, яку не вдається подолати – у 2007 р. її рівень повернувся до двоцифрового числа, а у 2008 році вона сягнула 13,3%.

¹⁸ Наприклад, 23 жовтня 2008 року президент Медведев окреслив кризу як шанс на модернізацію російської економіки. На зустрічі із представниками бізнесу 15 вересня 2008 р. Медведев закликав до розвитку фінансових інституцій, підтримки розвитку малого і середнього підприємництва, створення умов для надходження іноземних інвестицій. У програмних виступах у лютому 2008 р. як Владімір Путін (8 лютого, у Посланні до Федеральних зборів РФ), так і Дмитрій Медведев (15 лютого, на Економічному форумі у Красноярську) говорили про необхідність модернізації економіки, про відхід від сировинного характеру, про інвестиції у нові технології. (Jadwiga Rogoża, Programowe wystąpienia

Władimira Putina i Dmitrija Miedwediewa, Tydzień na Wschodzie, nr 7 (41), 20.02.2008).

¹⁹ Ця інформація подана за неопублікованим текстом Анджея Вілька.

²⁰ Andrzej Wilk, Miedwediew wytycza kierunek rozwoju rosyjskiej armii, Tydzień na Wschodzie, nr 31 (65), 01.10.2008.

²¹ Ця інформація подана за неопублікованим текстом Анджея Вілька.

²² Під керівництвом Путіна розпочато будівництво 12 з 15 великих надводних і підводних кораблів. Після 2006 року, окрім будівництва нових, розпочато також модернізацію уже існуючих кораблів. *Ibidem.*

²³ Ракетні війська озброєні міжконтинентальними ракетами «Тополь-М» (РС-12М2) – на даний час їх кількість сягає 15 мобільних і 50 стаціонарних (з 1 із 3 можливих боеголовки). На стадії завершення перебуває і робота над створенням нових міжконтинентальних балістичних ракет (Р-30 «Булава», хоча з 10 тестів 5 завершилися невдачею) і наземними (РС-24, що є модифікованою версією ракети «Тополь-М»). *Ibidem.*

²⁴ Основою даного підрозділу є такі програмні документи і виступи представників російської влади: Концепція зовнішньої політики Російської Федерації, утверджена президентом Д. Медведевим, 12 лютого 2008 г., www.mid.ru; Стратегія національної безпеки Російської Федерації от 12 травня 2009 г., www.scrf.gov.ru; Владимир Путин, Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, Мюнхен, 10 февраля 2007, www.kremlin.ru; Обзор внешней политики Российской Федерации, 27 марта 2007 г., www.mid.ru; Внешнеполитическая и дипломатическая деятельность Российской Федерации в 2007 г., Обзор МИД России, Москва, март 2009, www.mid.ru; Сергей Лавров, Выступление министра иностранных дел России С.В. Лаврова на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта 2007 г., www.mid.ru; Дмитрий Медведев, Интервью российским телеканалам «Россия»,

«Первый», НТВ, 31 августа 2008 г., www.kremlin.ru; Сергей Лавров, Выступление министра иностранных дел России С.В. Лаврова в МГИМО по случаю начала нового учебного года, 3 сентября 2007, www.mid.ru; Стенограмма выступления Министра иностранных дел РФ; Сергей Лавров, Настоящее и будущее глобальной политики: взгляд из Москвы, Россия в глобальной политике № 2 (март-апрель) 2007, с. 8-20, www.globalaffairs.ru; Сергей Лавров, Как окончательно завершить холодную войну? Международная жизнь, № 5 (май) 2009, www.mid.ru; Владимир Путин, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ, 27 июня 2006, www.mid.ru; Доклад Владимира Путина в Давосе. Полная версия, 28 января 2009, РИА Новости, <http://www.rian.ru/economy/2009/0129/160410501.html>; Владимир Путин, Выступление на расширенном заседании Государственного Совета «О стратегии развития России до 2020 г.», 8 февраля 2008, www.kremlin.ru; Тезисы выступления Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России, 1 сентября 2009, www.mid.ru.

²⁵ «Кардинальна трансформація міжнародних стосунків, припинення ідеологічної конфронтації і подолання наслідків холодної війни, зміцнення Росії і її міжнародних позицій розширило можливості співпраці на міжнародній арені», Концепція зовнішньої політики Російської Федерації, утверджена президентом Д. Медведевим 12 лютого 2008, www.mid.ru

²⁶ «Чим є однополюсний світ? Це один центр влади, сили, прийняття рішень. Світ одного господаря, одного суверена»; «це не має нічого спільного із демократією, а Росію надалі вчать демократії, хоча самі не хочуть вчитися»; «однополюсність неприйнятна для сучасного світу», для цього забракне засобів – політично-військових і економічних; «однорічні, неправомірні дії не вирішили жодної проблеми»; «ми спостерігаємо гіпертрофічне застосування сили і нехтування засадами міжнародного права», система однієї держави – США – перейшла уже усі межі національних держав». (Владимир

Путин. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, Мюнхен, 10 февраля 2007).

²⁷ «З'ясувалося найважливіше – однополюсний світ не виправдав себе», або, на його (Лаврова) думку, забракло засобів для будівництва імперій в умовах глобалізації. Сергей Лавров, Выступление Министра иностранных дел России С.В. Лаврова, на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта, 2007 г., www.mid.ru

²⁸ «Світ, який звільнився від холодної війни, усе ще не може віднайти рівноваги», Дмитрий Медведев, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ при международных организациях, 15 июля, 2008 г., www.kremlin.ru

²⁹ «Новина полягає у тому, що Захід втрачає монополію у сфері глобалізації» і тому західні держави вбачають небезпеку у цих процесах». Сергей Лавров, Выступление Министра иностранных дел России С.В. Лаврова, на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта, 2007 г., www.mid.ru

³⁰ «Мало хто пробує заперечувати, що НАТО переживає кризу», Сергей Лавров, Как окончательно завершить холодную войну?, Международная жизнь, № 5 (май), 2009, www.mid.ru

³¹ «Спільний ВВП щодо паритету купівельної спроможності (ПКС) Китаю і Індії більший від США. ВВП Бразилії, Росії, Індії, Китаю щодо ПКС більший, ніж у ЕС, і ця різниця буде збільшуватися». Владимир Путин. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, Мюнхен, 10 февраля 2007.

³² «Економічний потенціал нових центрів світового росту буде неухильно відображатися на впливах політичних і зміцнювати багатополісність»; «уперше за останні кільканадцять років створюється реальне конкурентне середовище на ринку ідей світопорядку [...] нові глобальні центри впливу і зростання, більш рівномірний розподіл ресурсів і контроль над ними створюють матеріальну основу багатополісного світопорядку», Владимир Путин.

Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, Мюнхен, 10 февраля 2007.

³³ «Неформальне об'єднане лідерство провідних держав світу дає можливість розв'язати проблему управління сучасним світом», Сергей Лавров, Выступление Министра иностранных дел России С.В. Лаврова, на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта, 2007 г., www.mid.ru

³⁴ «Америка повинна визнати реальність «постамериканського» світу і почати до нього адаптуватися. [...] Спроба існування у власному, однополюсному світі триває – і це небезпечний для усіх стан справ». Стенограмма выступления Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

³⁵ Стратегия национальной безопасности России, www.scrf.gov.ru

³⁶ Росія особливо підкреслює таку різномірність моделей розвитку. При загальному визнанні базового значення демократії і вільного ринку як основ суспільного і економічного розвитку, їхня реалізація набуває різних форм, в залежності від історії і т. под.

³⁷ Владимир Путин, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ, 27 июня 2006 г., www.mid.ru

³⁸ «Росія повернулася на міжнародну арену як відповідальна держава, яка спроможна захистити своїх громадян», Стенограмма выступления Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

³⁹ «Невизначеність щодо майбутнього світопорядку була пов'язана із послабленням Росії після розпаду СРСР», в результаті чого складалося враження, що Росія є матеріалом для чергового поділу світу. Росія почала діяти і відновила самостійність. Сергей Лавров, Выступление Министра иностранных дел России С.В. Лаврова, на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта, 2007 г., www.mid.ru

⁴⁰ «Разом із закінченням холодної війни стали можливими справді спільні рішення, які неможливо собі уявити без рівноправної участі Росії», Стенограмма выступления Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁴¹ «Не усі були готові до того, що Росія буде так швидко відновлювати свій статус на міжнародній арені», Владимир Путин, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ, 27 июня 2006 г., www.mid.ru

⁴² «Реакція на перспективу втрати історичним Заходом монополії на процеси глобалізації міститься у політично-психологічній інерції стримування Росії, включно із використанням вибіркового підходу до історії, особливо історії II Світової війни і післявоєнного періоду», Концепция внешней политики РФ, www.mid.ru

⁴³ Сергей Лавров, Как окончательно завершить холодную войну? Международная жизнь, № 5, (май), 2009, www.mid.ru

⁴⁴ У лютому 2007 року Путін у Мюнхені сказав: «Російська економіка має щоразу більші можливості. Таку динаміку об'єктивно визнають експерти і наші закордонні партнери». На зустрічі Клубу Валдай 14 вересня 2007 р. Путін стверджував, що незалежно від кризи Росії «вдасться зберегти стабільність і забезпечити розвиток». 23 січня 2008 року міністр фінансів РФ Алексей Кудрін визнав, що Росія, як острів стабільності, надалі буде привабливою для інвесторів. 28 січня 2008 року міністр економічного розвитку Ельвіра Набіулїна стверджувала, що російські ринки будуть стійкими до фінансової кризи з огляду на сильні фундаментальні чинники російського зросту. 25 березня 2008 р. в інтерв'ю для *Financial Times* президент Д. Медведєв визнав російський фінансовий ринок «острівом стабільності в океані фінансових штормів». Коммерсант, 27.08.2008.

⁴⁵ BRIC означає Бразилія, Росія, Індія і Китай. Група найбільших за площею та населенням країн,

що розвиваються, термін, що часто використовується в економіці. Цей акронім був запропонований банком Goldman Sachs в 2001 році. Через швидкий розвиток та великі розміри цих країн, вони, за оцінками, разом можуть досягти об'єданого обсягу економіки сучасних розвинених країн вже в 2050 році.

⁴⁶ Статті бюджету на 2009 рік свідчать про пріоритетний характер соціальних і оборонних витрат. Див.: Tydzień na Wschodzie, nr 16 (91), 20.04.2009. Натомість у випадку тривалості кризи Росія змушена буде шукати кредитів на міжнародних фінансових ринках.

⁴⁷ Можна послатися на широку дискусію у літературі і на сторінках щоденної і спеціалізованої преси. Війна у Грузії тільки поглибила різницю в оцінці реального стану російських збройних сил.

⁴⁸ Цей розділ не стосується оцінки реальності російських цілей і шансів їх досягнення, а тільки спроба представити, в який спосіб презентують себе назовні російські еліти. Щодо перспектив реалізації цілей див. розділ 4.

⁴⁹ «Росія насправді зміцніла і спроможна прийняти на себе більшу відповідальність за розв'язання регіональних і глобальних проблем», Владимир Путин, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ, 27 июня 2006 г., www.mid.ru

⁵⁰ «Росія уже 300 років бере на себе чималу частину тягаря підтримки рівноваги у європейській і світовій політиці»; коли вона такої ролі не відіграла – після Кримської війни і між Світовими війнами – результатом ставала «нездорова європейська політика»; Росія буде виконувати цю роль і не візьме участі у жодних «священних союзах», Стенограмма выступления Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵¹ «Якщо партнери не будуть готові до спільних дій, Росія задля захисту своїх національних інтересів буде змушена діяти самостійно, але завжди на основі міжнародного права» (Концепция... 2008)

⁵² Стенограма виступлення Міністра іностранных дел РФ С. В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵³ «Росія не бачить розумної альтернативи для створення у глобальному світі об'єданого лідерства провідних країн, яке було б реперезентативним у географічному і цивілізаційному вимірах. Велика вісімка могла би стати важливим елементом такого оркестру», Стенограма виступлення Міністра іностранных дел РФ С. В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵⁴ «Умови свободи диктують необхідність колективного лідерства провідних країн світу. Це можна назвати «священним союзом ХХІ століття»; «необхідні нові форми об'єданого лідерства, що опираються на взаємному визнанні інтересів і відповідальності за долю світу», Стенограма виступлення Міністра іностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵⁵ «Світ повинен бути багатополосним. Однополюсність неприйнятна. Домінування недопустиме. Ми не можемо прийняти такий світопорядок, у якому усі рішення приймає одна країна, навіть така серйозна і авторитетна як США. Такий світ хисткий і загрожує конфліктами», Сергей Лавров, Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации, Дипломатический ежегодник, 2008.

⁵⁶ «Надмірна залежність від однієї резервної валюти небезпечна для світової економіки. [...] Метою слід визнати сприяння процесу появи у майбутньому кількох сильних регіональних валют. Сергей Лавров, Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации, Дипломатический ежегодник, 2008.

⁵⁷ «Нормалізація наших стосунків із США можлива тільки на підставі рівноправності, визнання інтересів іншої сторони, взаємної вигоди і відмови від ідеології і месіанізму як інструментів зовнішньої

політики», Стенограма виступлення Міністра іностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵⁸ «Тій частині світу, яку прийнято називати євроатлантичним регіоном, не зашкодило б тристороннє взаємне порозуміння – між США, Росією і ЄС. Така «трійка» могла би «керувати світовий човен на спокійні води», Стенограма виступлення Міністра іностранных дел РФ С.В. Лаврова в МГИМО МИД России по случаю начала нового учебного года. 1 сентября 2008 г., www.mid.ru

⁵⁹ «Така співпраця у трикутнику могла би змінити геостратегічну ситуацію у світі (спільна місія нашого регіону у сучасному світі) [...] «Регулювання рівноправної співдії Росії, ЄС і США було б найбільшим вкладом європейської цивілізації у створення об'єданого лідерства провідних країн світу», Сергей Лавров, Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации, Дипломатический ежегодник, 2008.

⁶⁰ «Розв'язання проблеми євроатлантичного регіону могло б наступити у тристоронньому форматі – Росія, ЄС, США – і це уже реалізується на практиці», Сергей Лавров, Выступление министра иностранных дел России С.В. Лаврова на XV Ассамблее Совета по внешней и оборонной политике, 17 марта 2007 г., www.mid.ru

⁶¹ Сергей Лавров, Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации, Дипломатический ежегодник, 2008.

⁶² Ширше щодо цієї теми див.: Marcin Kaczmarek, Rosyjska propozycja nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego, Komentarze OSW, nr 11, 16.10.2008.

⁶³ Виступлення міністра іностранных дел России С.В. Лаврова на открытой ежегодной конференции ОБСЕ по обзору проблем в области безопасности. 23 июня 2009 г., www.mid.ru.

⁶⁴ «Опорою ширшої Європи без роздільних ліній могло би стати стратегічне партнерство між Росією і ЄС, елементом якого було би інтенсивне економічне взаємне проникнення на підставі погоджених

«правил гри», Дмитрий Медведев, Выступление на совещании с послами и постоянными представителями РФ при международных организациях, 15 июля, 2008 г., www.kremlin.ru

⁶⁵ Москва запропонувала уже такой договір – див. п. 3.1.3.

⁶⁶ «Росія, як і інші країни світу, має регіони, в яких вбачає свої привілейовані інтереси. У тих регіонах є держави, з якими традиційно нас пов'язують дружні, сердечні, історичні особливі стосунки. Ми будемо уважно працювати у тих регіонах і розвивати дружні стосунки з тими державами, з нашими близькими сусідами». Дмитрий Медведев, Интервью российским телеканалам «Россия», «Первый», НТВ, 31 августа 2008 г.

⁶⁷ Пор.: Виступ міністра оборони Сергея Іванова у Раді з міжнародних стосунків (Council on Foreign Relations) 13 січня 2005 р. (http://www.cfr.org/publication/7611/world_in_the_21st_century.html), в якому він підкреслював, що держави СНД і Росія залишаються пов'язаними історичними і культурними узами, і в якому стверджував, що Росія не має монополії на цей регіон, але буде опиратися експорту революцій із західних країн.

⁶⁸ Метою цього розділу не є систематичний аналіз усіх дій Росії у зовнішній політиці, а тільки тих, які мали б змусити Захід змінити існуючу модель стосунків.

⁶⁹ Відкрито говорили про це Путін (11 вересня 2008) і Медведев (12 вересня) на зустрічі у рамках т. зв. Валдайського клубу, який об'єднує російських і закордонних дослідників і аналітиків.

⁷⁰ «Повинно бути зрозуміло також, що при усій неконфронтаційності зовнішньої політики Росії, для нас існують «червоні лінії»: тоді, коли виникає реальна загроза для нашої національної безпеки або для існуючого міжнародно-правового порядку. У такому випадку ми не можемо не реагувати і не захищати своїх позицій до кінця. До таких випадків слід віднести плани розміщення баз глобальної системи ПРО США в Європі і врегулювання у Косово. Росія не торгується – і це повинні зрозуміти наші міжна-

родні партнери». Сергей Лавров, Выступление министра иностранных дел России С.В. Лаврова в МГИМО по случаю начала нового учебного года, 3 сентября 2007, www.mid.ru

⁷¹ «Росія не боїться політики стримування щодо себе. Ми уміємо на неї відповісти, хоча це і не наш вибір»; «розуміємо, що певні політичні кола на Заході не були готові до такого розвитку подій [зріст Росії як однієї із провідних держав світу. – М.К.] і не мають варіантів подальших дій», Сергей Лавров, Выступление министра иностранных дел России С.В. Лаврова в МГИМО по случаю начала нового учебного года, 3 сентября 2007, www.mid.ru

⁷² «Ми нічого не боїмося, зокрема і перспективи холодної війни. Але ми її, ясна річ, не хочемо. У цій ситуації усе залежить від позиції наших партнерів у міжнародній спільноті, наших партнерів на Заході. Якщо вони хочуть зберегти добрі стосунки із Росією, то зрозуміють причини нашого рішення і ситуація буде спокійною. Якщо ж вони все ж виберуть конфронтаційний сценарій – ну що ж, ми жили у різних умовах, переживемо і такі». Дмитрий Медведев, Интервью телекомпании Russia Today 26 августа 2008 г., http://www.kremlin.ru/appears/2008/08/26/2018_type63379type63380_205773.shtm.

⁷³ Marcin Kaczmarek, Miejsce Iranu w rosyjskiej polityce zagranicznej a relacje rosyjsko-amerykańskie, Komentarze OSW, nr 24, 15.04.2009.

⁷⁴ Це був другий, окрім переслідування британського посла, приклад використання російською владою «праведного народного гніву».

⁷⁵ Це було 5 листопада – день оголошення результатів президентських виборів у США.

⁷⁶ Висловлювання Владіміра Путіна від 1 червня 2007 р.

⁷⁷ Розширення НАТО слід трактувати ширше, аніж тільки дослівно – спротив проти нього був фактично спротивом щодо західної (особливо американської) військової присутності на просторі країн СНД.

⁷⁸ Див. нижче.

⁷⁹ Ewa Paszyc, Odpowiedź Moskwy na Kartę Energetyczną, Tydzień na Wschodzie, nr 16, 29.04.2009.

⁸⁰ Щодо Договору про звичайні збройні сили в Європі, то завданням мінімум Росії є ратифікація країнами-членами НАТО порозуміння про адаптацію Договору з 1999 р. і відмова Заходу від залежності згоди на ратифікація від виходом військ Росії з Молдавії і Грузії. Тим самим Росія прагне до фактичного санкціонування своєї військової присутності у регіонах не врегульованих конфліктів у тих країнах. Завданням же максимум є черговий перегляд Договору згідно із положеннями, які Росія представила на конференції у Відні у червні 2009 р. Ревізії мали б підлягати, зокрема, положення про приєднання до Договору балтійських країн, зниження порогу озброєння для нових членів НАТО, ліквідації т. зв. флангових обмежень для Росії.

⁸¹ Щодо перебігу і наслідків конфлікту див.: Tydzień na Wschodzie, nr 26 (60), 20.08.2008; Krzysztof Strachota, Kaukaz Południowy i Azja Centralna po wojnie rosyjsko-gruzińskiej – konsekwencje geopolityczne, Komentarze OSW, nr 10, 25.09.2008; Marcin Kaczmarek, współpraca: Agata Łoskot-Strachota, Marek Menkiszak, Jadwiga Rogoża, Andrzej Wilk, Iwona Wiśniewska, Konsekwencje wojny Rosji z Gruzją, Tydzień na Wschodzie, nr 27 (61), 27.08.2008.

⁸² 1 січня Росія припинила поставки газу до України, 7 січня повністю припинила доставку газу для європейських споживачів, порозуміння було підписано 19 січня.

⁸³ Пор.: Anna Górka, Wojciech Konończuk, Rosyjsko-ukraińska wojna gazowa, Tydzień na Wschodzie, nr 1 (76), 07.01.2009; Wojciech Konończuk, Marek Menkiszak, Eskalacja rosyjsko-ukraińskiego konfliktu gazowego, Tydzień na Wschodzie, nr 2 (77), 14.01.2009; Anna Górka, Wojciech Konończuk, Koniec rosyjsko-ukraińskiego konfliktu gazowego, Tydzień na Wschodzie, nr 3 (78), 21.01.2009.

⁸⁴ Варто порівняти зріст у Росії і Китаї а також зміну значення Китаю для світової економіки.

⁸⁵ На початку 2009 р. ціна нафти становила 40 дол., а у середині 2009 р. була на рівні 60-70 дол. США.

⁸⁶ Iwona Wiśniewska, Coraz poważniejsze skutki kryzysu gospodarczego w Rosji, Tydzień na Wschodzie, nr 2 (77), 14.01.2009.

⁸⁷ Iwona Wiśniewska, Rząd Rosji zaproponował korektę budżetu na rok 2009, Tydzień na Wschodzie, nr 12 (87), 25.03.2009.

⁸⁸ Wojciech Konończuk, współpraca: Wojciech Górecki, Iwona Wiśniewska, Rosja wykorzystuje kryzys dla zwiększenia wpływów w państwach СНД, Tydzień na Wschodzie, nr 6 (81), 11.02.2009.

⁸⁹ «Кавказьку і фінансово-економічну кризу поєднує те, що вони ставлять крапку на 20-річному періоді від падіння Берлінської стіни і розпаду СРСР» і окреслюють межі політики інерції, що існувала до тепер (і яка, на думку Москви, є результатом холодної війни), що акцентувалася на «стримуванні Росії», Сергей Лавров, Как окончательно завершить холодную войну?, Международная жизнь, № 5 (май) 2009, www.mid.ru

⁹⁰ Найбільш популярною цю фразу зробив Едвард Лукас у книжці «New Cold War», уперше опублікованій у 2007 р., але популярність цей вислів почав здобувати ще наприкінці 2006 р., після смерті у Лондоні Олександра Литвиненка, у якій підозрюються російські спецслужби.

⁹¹ Єдиним прикладом таких суперечок, що були оприлюднені у 2007–2009 рр., можуть бути висловлювання очільника РосНано Анатолія Чубайса у січні 2008 р., коли він обережно скритикував асертивну політику Росії.

⁹² Marcin Kaczmarek, Wojciech Konończuk, Rosja-Chiny: umowa o ropociągu do Daqing jako przejaw nowego kształtu stosunków dwustronnych, Tydzień na Wschodzie, nr 35 (69), 30.10.2009.

Переклала Ірина Магдши

113

Р О З Ш И Р Е Н А

януш бугайскі

Е В Р О П А

М Є Д В Є Д Є В А

Хоча в столицях країн Евросоюзу йдуть розмови про світле майбутнє європейсько-російських стосунків у зв'язку з приходом до влади президента Дмитрія Медведєва, на горизонті вже збираються темні хмари. Москва, відчуваючи потужне підживлення від своїх нафтових доходів і підкріплюючи його заявами про занепад американського лідерства, кидає все нові виклики надійності, монолітності і ефективності Європи і її союзів.

Під час свого недавнього візиту до Берліна Медведєв запропонував укласти загальноєвропейський договір про безпеку, який здатний потіснити НАТО і підірвати американський вплив в Європі. Медведєв стверджував, що «атлантизм як єдиний принцип історично пережив себе», а «НАТО теж ніяк не може знайти новий сенс свого існування».

Насправді, пережив себе не атлантизм, а епоха після закінчення «холодної війни», оскільки Захід і Росія вступили в нову стратегічну конфронтацію. Росія відновлює свій світовий вплив, виступаючи проти подальшого розширення євроатлантичної зони і відкидаючи глобальну роль США. Кремль вважає, що Сполучені Штати минули zenіт своєї могутності як світова держава, і концепція «Pax Americana» терпить сьогодні крах. А це дає неоціниму можливість для Росії, що відроджується, розповсюдити сферу своїх інтересів на сусідні регіони, зокрема, на всю розширену Європу.

Європейські амбіції Росії були сформульовані під час перебування на посту президента Владіміра Путіна, а Медведєв продовжує їх укріплювати. Ці устремління націлені на розширення «євразійської» зони, в якій Росія є домінуючим політичним гравцем. «Євразійство» включає дві взаємозв'язані стратегії: перетво-

рення Європи на придаток російської сфери впливу і ослаблення атлантизму шляхом підірвання зв'язків Європи із Сполученими Штатами.

Москва задіює цілий арсенал засобів, щоб ослабити і роззброїти Захід, роблячи дипломатичні зусилля, що вносять розкол, використовуючи політичні диверсії, інформаційну війну і маніпулюючи органами влади і різними організаціями. Але головна зброя – це енергетичне оточення, в рамках якого Росія прагне стати монополістом на європейському ринку постачання енергоресурсів і перетворює енергетичну залежність на все потужніший важіль впливу на іноземні держави.

ЕС належить головне місце у цій стратегії Росії, оскільки він здатний або підсилити, або ослабити позиції Кремля. Єдина і узгоджена з Вашингтоном зовнішня політика ЕС, яка підтримує устремління Росії, розглядається в Москві як джерело небезпеки, яке необхідно нейтралізувати.

Наприклад, заклики ЕС до демократизації вважаються в Росії за злісну змову, направлену на послаблення російської політики підтримки поступливих урядів на пострадянському просторі. Крім того, стандарти ЕС у сфері підзвітності влади, прозорості бізнесу, ринкової конкуренції і захисту навколишнього середовища загрожують російському економічному проникненню, яке в основі своїй спирається на непрозору практику ведення бізнесу і на особисті зв'язки.

Проте, інститути ЕС в деяких країнах-членах також служать опорою для довгострокової стратегії Росії. Це стає очевидним, коли такі європейські столиці, як Берлін, Париж і Рим намагаються переконати себе, що «спільні інтереси» приведуть до взаємозалежності. При цьому вони не задаються питанням про дійсні цілі

пропонованих Росією «стратегічних партнерств». Відсутність у Євросоюзу спільної і реалістичної стратегії відносно Росії матиме лаву негативних наслідків.

116

По-перше, вона дасть Москві можливість створювати тріщини в єдності ЄС шляхом налагодження двосторонніх стосунків з країнами-членами і надання їм національного забарвлення. Надаючи певні дипломатичні й економічні стимули одним країнам, і чинячи тиск на інші, Москва вносить розкол. Вона пропонує вигідні контракти німецькому і французькому бізнесу, одночасно вводячи ембарго і застосовуючи енергетичний шантаж проти Польщі, країн Балтії та інших держав, що критикують її політику.

По-друге, Москва підсилюватиме суперечки в лавах ЄС з приводу стосунків окремих країн з Росією. А це послабить процес вироблення спільних позицій з ширшого кола проблем зовнішньої і оборонної політики, таких, як розгортання військ і об'єктів НАТО і роль США. Лісабонський договір, серйозно потерпілий в результаті голосування в Ірландії, буде похований – точно так само, як і конституція Євросоюзу.

По-третє, відсутність єдності перешкодить подальшому просуванню ЄС і НАТО на схід в результаті спроб досягнення компромісу з Москвою. Це зруйнує надії на реформування у країнах Східної Європи і чорноморського басейну, що прагнуть до приєднання до цих альянсів, таких, як Україна і Грузія.

І по-четверте, внутрішній розкол в ЄС і поступливість по відношенню до Москви завдасть шкоди стосункам із Сполученими Штатами. А це перешкодить реалізації спільної стратегії Заходу, коли новий американський президент спробує укріпити і оздоровити північноатлантичний альянс.

Для реалізації ефективної і узгодженої довгострокової стратегії відносно Росії необхідне поєднання «практичної взаємодії» і «стратегічної наполегливості». «Практична взаємодія» передбачає налагодження стосунків співпраці у тих галузях, де інтереси Заходу і Росії збігаються. Це стосується боротьби з міжнародним тероризмом і поширення зброї масового знищення.

«Стратегічна наполегливість» є значущим додатковим елементом, і вона повинна фокусувати свою увагу на життєво важливих і довготривалих інтересах Заходу у сфері безпеки, де негативним діям Росії повинні ефективно протистояти ЄС і НАТО, що працюють в тандемі над зміцненням трансатлантичної єдності.

Країни альянсу повинні виходити з основоположного принципу: не піддавати небезпеці його корінні інтереси укладанням угод з Росією, які приносять в жертву пріоритети західної безпеки і дають Москві додаткову підтримку в іншій галузі. Наприклад, процес розширення НАТО на схід не можна обмінювати на обіцянки Росії сприяти в стосунках з Іраном і Північною Кореєю. Це не лише підриває зобов'язання Європи з розширення зони безпеки і демократії, але і дає можливість Росії втілювати в життя свою євразійську програму.

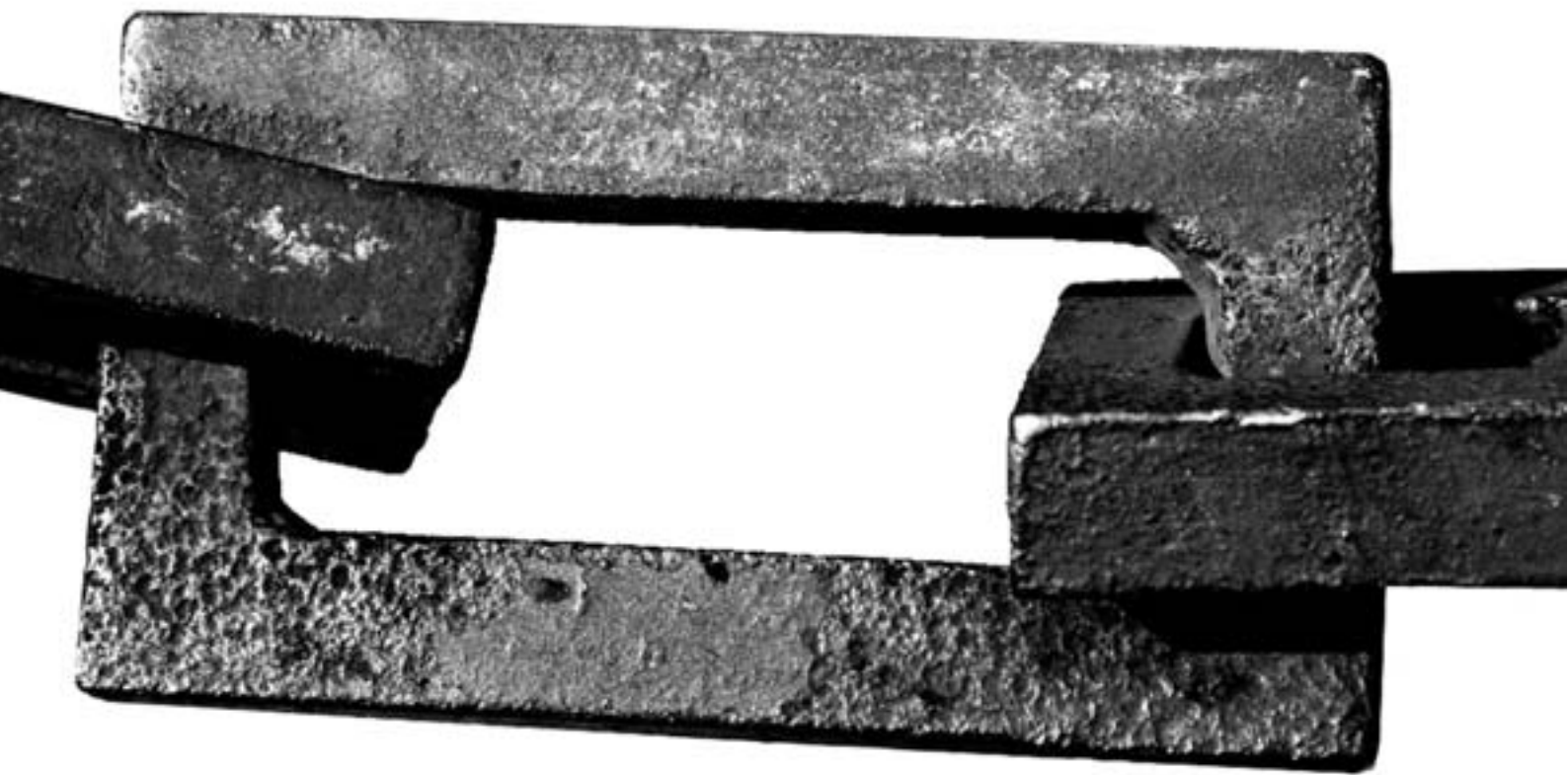
117

Н І М Е Ц Ь К Е

джордж фрідман

П И Т А Н Н Я

Німецький канцлер Ангела Меркель минулого тижня відвідала Санкт-Петербург, де зустрілася з президентом Росії Дмитром Медведевим. Центральним питанням зустрічі була позиція Німеччини щодо розширення НАТО і включення до альянсу України і Грузії. На спільній прес-конференції Меркель ясно дала зрозуміти, що Німеччина заперечуватиме проти членства в НАТО обидвох країн, і навіть проти надання їм Плану дій щодо членства в альянсі (ПДЧ). Оскільки рішення в НАТО ухвалюються на основі консенсусу, будь-який член може заблокувати надання кандидатурі членства в НАТО.

Те, що Меркель і Німеччина вибрали даний шлях, має величезне значення. Меркель чудово знає позицію США з цього питання і готова чинити опір будь-якому американському тиску. Слід пам'ятати, що Меркель, ймовірно, найбільш проамериканський політик у Німеччині і, можливо, найбільш проамериканський канцлер за всі минулі роки. Більш того, походючи зі Східної Німеччини, вона відчуває значний дискомфорт відносно росіян. Реальність, проте, пересилила її особисті схильності. Більшою мірою, ніж інші країни, Німеччина не хотіла б відштовхнути від себе Америку, але вона готова до американського тиску, якщо він буде.

Енергозалежність і оборонні витрати

З одного боку, причини для такої позиції Меркель дуже прості. Німеччина значною мірою залежить від постачань російського природного газу. В разі припинення постачань, ситуація в Німеччині була б практично безнадійною. Можливо, Росія визнає, що вона не може дозволити собі зупинити експорт газу, але Меркель доводиться враховувати фундаментальні інте-

реси Німеччини, і ризикувати ними заради членства в НАТО України або Грузії вона не готова.

Вона не може покластися на обережність Росії в такій справі, особливо коли настрої Росії достатньо імпульсивно змінюються. Звичайно, Німеччина шукає альтернативні джерела енергії, і через п'ять років залежність від Росії може бути менш значною. Але п'ять років – це не той термін, який Німеччина може пережити, зупинивши дихання.

Проте вчинок Німеччини пояснюється не лише газом. Німеччина розглядає одержимість США розширенням НАТО як таку, що не відповідає інтересам Німеччини.

По-перше, розширення гарантій НАТО на Україну і Грузію просто безглузде. НАТО і Сполучені Штати не мають військових сил для того, щоб захистити Україну або Грузію, і включення їх до альянсу не збільшить європейську безпеку. З військової точки зору, членство в НАТО для двох колишніх радянських республік буде порожнім жестом. Тоді як з політичної точки зору Берлін розглядає це як безглуздий подразник для росіян.

Потім, якби НАТО було готове виступити на захист України і Грузії, то всім країнам НАТО, включаючи Німеччину, довелося б значно збільшити свої оборонні витрати. Це зовсім не те, що Німеччині і решті членів НАТО хотілося б робити.

І, нарешті, що, можливо, найважливіше, в 1945–1992 роках Німеччина потенційно була основним полем битви «холодної війни». У період з 1992-го по 2008-ий ситуація змінилася. Німеччина явно віддає перевагу нинішній ситуації, і ні за яких обставин не дозволить бути втягнутою в нову «холодну війну». Це має важ-

ливе значення для майбутнього НАТО і американо-німецьких стосунків.

Німеччина, перебуваючи, таким чином, у центрі стратегічної кризи, повинна ухвалити певні фундаментальні рішення. Щоб зрозуміти, які рішення належить зробити Німеччині, нам слід зрозуміти геополітичну проблему країни і рішення, які вона приймала у минулому.

Німецька геополітична проблема

До 1871 року Німеччина була розділена на дюжину невеликих держав – королівств, герцогств, принципатів, і тому подібне, – що склали осколки Священної Римської Імперії. Німецькомовний світ був розірваний на частини внутрішніми суперечностями і постійними маніпуляціями іноземних держав.

Південно-східна частина німецькомовного світу, Австрія, була центром багатонаціональної Імперії Габсбургів. Це була римо-католицька країна, що постійно втручалася в переважно католицькі зони решти Німеччини, особливо у справі Баварії. Франція постійно вторгалася в Рейнську область і маніпулювала розставленням сил серед німецьких держав. Росія завжди маячила на сході, де вона межувала з головною протестантською силою Німеччини – Пруссією (Польща в цей час була розділена між Пруссією, Росією і Австро-Угорщиною). Німеччина постійно була жертвою великих держав, цей стан Пруссія намагалася виправити впродовж половини століття, починаючи з Ватерлоо і закінчуючи об'єднанням Німеччини.

Щоб об'єднати Німеччину, Пруссія повинна була зробити більше, ніж просто домінувати над німцями. Вона повинна була битися в двох війнах. Перша війна – у 1866 році з Імперією Габсбургів, яку Німеччина перемогла за сім тижнів, що поклало край впливу Габсбургів

у Німеччині і згодом перетворило Австро-Угорщину на молодшого німецького партнера. Друга війна була в 1870-1871 роках, коли Пруссія очолювала коаліцію німецьких держав, що завдали поразки Франції. Ця поразка завершила період французького впливу в Рейнській області і надала Пруссії можливість для створення сучасної об'єднаної Німеччини. Росія, яка була задоволена поразками Австро-Угорщини і Франції і розглядала Німеччину як буфер проти французького вторгнення, об'єднанню Німеччини не перешкождала.

Німецьке об'єднання змінило динаміку розвитку Європи. По-перше, воно створило велику націю в серці Європи між Францією і Росією. Єдина Німеччина була економічно динамічнішою і перевершила по зростанню Францію і Великобританію. Більш того, вона стала значною морською силою, розвиваючи флот, який на певному етапі міг би кинути виклик британській військово-морській могутності. Вона стала одним з найбільших експортерів, вторгаючись на ринки, що раніше належали Франції і Британії. Оцінюючи простір для маневру довкола себе, Німеччина почала дивитися на схід, на Росію. Коротше кажучи, Німеччина була більш, ніж просто нація, це була геополітична проблема.

Стратегічною проблемою Німеччини була можливість спільної атаки Франції і Росії, одночасно з блокадою портів Британією. Це привело б до поразки і повернення до хаосу, що існував до 1871 року. Враховуючи, що Франція, Росія і Британія були зацікавлені в руйнуванні Німеччини, Німеччина повинна була передбачити, що така атака наступить. Тому, з причини того, що німці не змогли воювати на два фронти одночасно, їм було потрібно почати попереджувальну війну, атакуючи спочатку Фран-

цію або Росію, завдати поразки одній стороні, а після цього обернути всю свою потужність на іншу – і все це перш, ніж морська блокада Британії почне заподіювати шкоду. Єдиною надією Німеччини був двоступеневий напад, незвичайно складний і потенційно катастрофічний у разі невдачі.

У Першу світову війну, виконуючи план Шліффена, німці атакували Францію, одночасно спробувавши блокувати росіян. План передбачав окупацію узбережжя протоки Ла-Манш і Парижа до того, як Британія вступить в гру, і до того, як Росія здійснить мобілізацію. Після цього слід було зайнятися росіянами. План зазнав невдачі у 1914 році після першої Марнської битви, і замість блискавичної перемоги Німеччина отримала окопну війну на декілька фронтів, яка коштувала мільйони життів і розтягнулася на декілька років. Хоча Німеччина майже виграла війну на виснаження, що змусило Сполучені Штати втрутитися і позбавити Берлін перемоги.

У Другій світовій війні німці врахували цей урок, тому замість спроби блокувати Росію вони уклали договір з Советами. Розділ Польщі з Радянським Союзом забезпечив тил Німеччини. СРСР погодився на договір, розраховуючи, що Гітлер загрузне у війні з Францією, як це вже було у Першу світову. Після того, як війна знекровила б Європу, Совети вторглися б на Захід. Німці уразили росіян, перемігши Францію за шість тижнів, і після цього повернули на СРСР. Російський фронт перетворився на безконечне кровопролиття, і знову американська участь допомогла поставити остаточну крапку.

Наслідком війни стало розділення Німеччини на три частини – незалежна Австрія, окупована союзниками Західна Німеччина і окупована Советами Східна Німеччина. Західна Німеч-

чина знову опинилася перед російською проблемою. Її східна частина була зайнята, і Західна Німеччина не могла самостійно захистити себе. Вона була інтегрована до альянсу, який був створений для протистояння Советам, і де домінувала Америка – в НАТО. Західна і Східна Німеччини стали б основним полем бою при будь-якому радянському нападі, полем бою з радянськими військами, що протистоять військам США військово-повітряними силами і тактичною ядерною зброєю. Для німців «холодна війна», ймовірно, була небезпечнішою, ніж будь-яка з попередніх воєн. Незалежно від результату, Німеччина, в разі її початку, могла просто зникнути.

З іншого боку, «холодна війна» усунула франко-німецькі суперечності, які складали половину Німецької стратегічної проблеми. Дійсно, одним з побічних результатів «холодної війни», стало виникнення Європейського Співтовариства, яке згодом стало Європейським Союзом. Це привело до економічного союзу й інтеграції з Францією, що разом з військовою інтеграцією НАТО гарантувало економічне зростання і кінець будь-якій військовій загрози Німеччині із заходу. Вперше за багато століть Рейну нічого не загрожувало. Німецький південь був у безпеці, а після падіння Радянського Союзу зникла і загроза зі сходу.

Нарешті єдина і безпечна?

Вперше за століття Німеччина стала єдиною і захищеною.

Але в глибині душі німці зберегли свій історичний страх бути затиснутими між Францією і Росією. Берлін розуміє, що сьогоднішній стан далекий від цього, і в даний час це питання є не більш, ніж теоретичною проблемою. Але німці також розуміють, як швидко все може змінюва-

тися. На одному рівні, проблема може виглядати, як лише економічні стосунки Євросоюзу з Росією. Але на глибшому рівні, Німеччина, як завжди, виявляється затиснутою між потенційно протилежними вимогами Росії і Заходу. Навіть якщо проблема є незначною зараз, то немає гарантій, що вона не виросте.

122

Саме у цьому сенсі Німеччина розглядала російсько-грузинську війну в серпні. Берлін побачив, що не тільки Сполучені Штати рухаються до ворожих стосунків з Росією, але також Великобританія і Франція йдуть тим же курсом.

Президент Франції Ніколя Саркозі, будучи у цей момент і головою ЄС, від імені Євросоюзу вирушив до Москви для ведення переговорів про припинення вогню. Коли росіяни продемонстрували небажання виконувати досягнуті домовленості, Франція відреагувала різко, і навіть схилилася до підтримки деяких санкцій на саміті ЄС по Грузії. При тому, що Британія займає ще більш непримиренну позицію, Німеччина побачила, що на горизонті замаячив гірший сценарій розвитку подій. Вона зрозуміла, що спокійний і безпечний період після «холодної війни» добігає кінця, і потрібно виробляти нову національну стратегію.

З точки зору Німеччини, відродженню російського впливу на території колишнього СРСР можна було б запобігти в 90-х, але до 2008 року воно стало неминучим. Німці побачили, що економічні стосунки в колишньому Радянському Союзі – і не лише в питаннях енергії – створили компліментарні стосунки між Росією і частинами її колишньої імперії. При існуючих природних зв'язках і російській потужності, російська сфера впливу, нехай навіть не як офіційна структура, була неминуча. Це знову стало реальністю, яку не можна повернути назад.

Франція має Польщу і Німеччину між собою і Росією. Британія має те ж плюс протоку Ла-Манш, а Сполучені Штати мають все це плюс Атлантичний океан. Чим далі ти перебуваєш від Росії, тим зручніше вступати з Москвою в суперечки. Але для Німеччини лише Польща є буфером. Для будь-якої нації, налаштованої серйозно на опір російській силі, першим питанням постає: як забезпечити безпеку Балтійських країн, протяжного і уразливого регіону на північ від Польщі. Відповіддю буде розміщення сил НАТО у Прибалтиці і Польщі, і Берлін розуміє, що Німеччина у такому разі буде і опорною базою, і вірогідним джерелом військ. У Німеччини, звісно, відсутнє бажання посилати війська до Польщі і Прибалтики. Це не той курс, який Німеччина має намір узяти.

Осмишлюючи німецьку історію

Ми підозрюємо, що Меркель знає дещо ще; всі ці зручні припущення про можливість або неможливість того, що росіяни не посміють напасти на Прибалтику – у край сумнівні. Нічого в німецькій історії не переконало б будь-якого розумного німця в тому, що військові засоби для досягнення національних інтересів є неприйнятними. Так само німці не готові відкинути і військову потужність Росії, що відроджується. Економіка і армія Німеччини були зруйновані в 1932 році. До 1938-го Німеччина стала сильною державою Європи. До тих пір, поки її офіцерський корпус і технологічна база зберігалися, регенерація могла відбуватися нестримно.

Радянський Союз розпався в 1991-му, і його військова потужність розсипалася. Але, як і у Веймарській Німеччині, російський офіцерський корпус залишився майже неушкодженим, і КДБ, серце Радянської держави, залишилося

тим самим, лише перейменованим. Те ж можна сказати і про технологічну базу, яка і була основою радянської глобальної потужності. Як і Німеччина після двох світових воєн, Росія перебувала в хаосі, але зберегла свої частини, очікуючи реконструкції. Німці не збираються заперечувати здатність Росії до відродження – для цього вони дуже добре знають власну історію.

Якби Німеччина приєдналася до тих, хто закликає до розширення НАТО, це стало б першим кроком до конфронтації з Росією. Другим кроком були б гарантії безпеки Прибалтиці і Польщі. Америка виголошувала б промови, а німці укомплектовували б особовим складом фронт. Витративши значну частину минулого століття на війну або підготовку до війни з росіянами, німці, глянувши на стан своїх союзників довкола, вирішили не брати участі у цій справі.

Німеччина розглядає свої економічні зобов'язання перед Європейським Союзом як первинні. Це пов'язує її з Францією, і цей зв'язок вона не може і не хоче рвати. Але ЕС не має ні політичних, ні військових сил проти Росії. Виключаючи економіку, це просто дискусійний клуб. НАТО, як організація, створена для протистояння Росії, перебуває в стані значного занепаду. Щоб воскресити НАТО, Німеччині доведеться заплатити високу економічну ціну. І якщо вона її заплатить, то нестиме і основний стратегічний ризик.

Отже, залишаючись вірною своїм економічним зв'язкам із Заходом, Німеччина не збирається брати на себе військові зобов'язання проти Росії. Якщо американці хочуть послати війська для захисту Прибалтики і Польщі, вони вільні робити це. Німеччина не має ніяких заперечень – вона не заперечує і проти французької або британської присутності там. Дійсно, як

тільки ці сили будуть виділені, Німеччина може переглянути свою позицію. Але з причини того, що розміщення значних військових сил маловірогідне в недалекому майбутньому, Німеччина розглядає гучні заяви США про розширення НАТО як порожню браваду Вашингтона, який готовий тільки на невеликий ризик.

НАТО після зміни позиції Німеччини

Тому Меркель вирушила до Санкт-Петербурга і заявила росіянам, що Німеччина не підтримує розширення НАТО. Більше того, німці дали зрозуміти росіянам, що ті мають повну свободу дій на території колишнього Радянського Союзу. Завірення, яке не коштувало Берліну нічого, з причини того, що росіяни і так там вільно діють. Але що ще важливіше, Меркель послала сигнал і росіянам, і Заходу, що Німеччина не збирається знову бути затиснутою в пастці між амбіціями Заходу і російською потужністю. Вона не хоче відтворення ситуації двох світових воєн або «холодної війни», тому Берлін економічно залишиться близьким до Франції, а також пристосується до Росії.

Німці, таким чином, заблокують амбіції НАТО, що є драматичним зрушенням в Західному альянсі. Це зрушення відбувалося упродовж досить довгого проміжку часу, але для того, щоб показати цю зміну, була необхідна російсько-грузинська війна.

НАТО не має ніякої реальної військової сили на східному напрямі, і така сила не може бути створена без вирішальної участі Німеччини, якої не передбачається. Зміна німецької політики залишає прибалтійські країни беззахисними і, закономірно, украй стривоженими. Це також ставить поляків у їх традиційну ситуацію, коли їм доводиться розраховувати на далекі країни для забезпечення власної національної безпеки.

У 1939 році Варшава розраховувала на англійців і французів, а сьогодні сподівається на Сполучені Штати. Як і в 1939-му, ці гарантії досить хисткі, але це все, що мають поляки.

124

Сполучені Штати мають варіант створення ядерної парасольки над Прибалтикою і Східною Європою, яка гарантувала б ядерний удар по Росії в разі нападу. Проте, хоча така гарантія раніше була надана Західній Європі в епоху «холодної війни», малоймовірно, що Сполучені Штати готові почати глобальну термоядерну війну заради Естонії. Такі гарантії США для Прибалтики і Східної Європи просто не викликали б довіри.

Іншим варіантом для США може бути масштабне введення американських військ або морем через Данію, або через французькі і німецькі порти і залізниці, передбачаючи, що Франція або Німеччина дозволять використовувати свою інфраструктуру для цього. Але це не більше, ніж теоретичний варіант зараз. Сполучені Штати змогли б виділити тільки символічні сили, навіть якщо б захотіли. НАТО також є організацією, яка публікує звернення, а не реально функціонуючим військовим альянсом, не дивлячись на участь в (а можливо, з причини) операції в Афганістані.

Все у німецькій історії підводило до цього моменту. Країна об'єднана і хоче бути в безпеці. Вона не готова знову виконувати роль, відведену їй у «холодній війні», і не гратиме в геополітичний покер, як вона робила це в Першу і Другу світові війни. І це означає, що НАТО назавжди і остаточно зламане. Німецьке питання примушує нас тепер звернутися до російського питання: якщо Німеччина вийшла з гри, що робити з Росією?

125

Р О М А Н

юлій квіцінській

З Н І М Е Ч Ч И Н О Ю

З А В И Щ Е Н І

Н А Д І І

Подяка, яка не тривала дуже довго

Росія ось уже 15 років має справу з об'єднаною Німеччиною. За цей час там правили і чорні, і рожево-зелені, причому особливої різниці в тому для Росії не було. Німеччина зберігає союз з англосакськими державами, в якому, як і раніше, грає підлеглу роль, і союз з Францією, де видає себе за скромного веденого, хоча насправді є таким, що веде. Якихось справжніх «особливих» стосунків у неї з Росією немає, всупереч усім запевненням, що робилися напередодні возз'єднання, про вічно вдячний німецький народ і настання нової епохи у німецько-російській співпраці. Феномен цей досить відомий. Після першого об'єднання Німеччини у 1871 році кайзер теж писав російському імператорові, що пам'ятає про позицію Росії відносно Німеччини визначатиме його політику відносно Росії, «що б не трапилося», щоб через пару років, як ні в чому не бувало, роз'яснювати легковірній Москві, що «німецька вдячність не може заходити так далеко, щоб назавжди підпорядковувати німецьку політику політиці російській».

Під час розгляду Верховною Радою ССРСР у березні 1991 року договорів про «Остаточне врегулювання відносно Німеччини», про «добросусідство, партнерство і співпрацю», про розвиток широкомасштабної співпраці в області економіки, промисловості, науки і техніки і так далі хтось з депутатів поставив питання, наскільки життєздатними будуть ці договори, чи не відійде Німеччина від виконання взятих нею зобов'язань. Пам'ятаю, я відповів тоді, що всякий договір є описом співвідношення сил сторін на момент його укладання. Цей пакет німецьких врегулювань, проте, обіцяє бути міцним, оскільки німці добровільно беруть всі

зобов'язання. Це не Версаль і не Потсдам. Отже, питання в тому, чи збереже Советський Союз свою силу, чи залишиться він для німців поважним партнером. Якщо хтось вирішить розвалити ССРСР (а подібні розмови були вже тоді), то ніякі договори з Німеччиною нам не допоможуть. Німеччина діятиме за обставинами. Але тоді сама думка про розвал ССРСР більшості присутніх представлялася безглуздою. Хто ж міг уявити собі таке! Пакет німецьких врегулювань 4 березня був ратифікований переважною більшістю голосів.

Проте Советський Союз був зруйнований. Єльцин, Кравчук, Шушкевич з торжеством божевільних оповістили світові, що ССРСР припинив своє існування як суб'єкт міжнародного права, а його територія і багатства будуть поділені між першими секретарями республіканських КПРС, частина яких встигла перейменуватися на президентів, і стануть вони правити союзними республіками, як своїми питомими князівствами або вотчинами. Якщо в головах німецьких політиків до Біловезької пущі Советський Союз і вимальовувався як потенційний партнер в крупній політичній грі за відродження минулої ролі Німеччини в Європі і світі, то після неї він міг представлятися тільки як об'єкт освоєння і використання в своїх інтересах.

Коли Росія сама над собою вчинила другий Брест-Литовськ або Версаль, то і ставитися до неї тепер німці могли тільки відповідно. Правда, розвернутися їм повною мірою заважали США та інші їхні союзники, що претендували на лівову частку при розділі «советського пирога». Але в розділі його і німці поспішили взяти найактивнішу участь, прагнучи схопити все, що могли, і в Прибалтиці, і на Україні, і на Кавказі, і в Середній Азії. При цьому використовувалася як алібі то вівіска НАТО, то вівіска ЕС.

Ми самі по собі дуже хороші німці і Росію любимо, приказували вони, але як члени вказаних союзів не можемо не брати участі в їх колективних діях з розширення сфер впливу і володінь на Сході. Отже, не осудіть.

128

Знехотя керівництво ФРН влаштувало лицемірне шоу з проводами советських військ, що достроково виводилися з НДР, за участі геть п'яного російського президента. Там щось ще мовилося про німецьку подяку і партнерство з Росією. Через пару днів у Західному Берліні той же канцлер влаштував друге, вже справжнє свято з приводу відходу союзницьких військ. Там проголошувалася перемога ФРН і трьох держав над спільним ворогом – Советським Союзом у «холодній війні». Двоєдушність німецького керівництва змусила в ті дні збентежено кривитися багатьох чесних німців, які чудово розуміли, що Німеччині, яка отримала свою єдність з рук Советського Союзу, не пристало плювати услід своїм добродійникам. Не розуміла, або не бажала розуміти, що відбувалося, мабуть, тільки російська «демшиза», яка вважала, що плювки летять в обличчя не Росії, а ненависним «комунякам» і Советському Союзу, а дружба їхня – російських демократів – з Німеччиною віднині розцвіте найпишнішим цвітом. Проте розчарування не змусили себе довго чекати.

Об'єднана Німеччина не любить згадувати про договори, що привели до її єдності. Вона явно хотіла б поводитися так, ніби ніяких умов і обмовок, пов'язаних з її існуванням в нинішньому вигляді, не було і немає. Немає ні зобов'язання, що з її території повинен надалі виходити тільки мир, немає обмежень на розміри армії, немає заборони на зброю масового знищення, одним словом, немає нічого такого, що було б заборонене Німеччині порівняно

з іншими державами. Яких-небудь згадок про ці зобов'язання ви не знайдете ні в промовах німецьких політиків, ні в творчості політологів, істориків, громадських діячів. Мовчання це достатньо багатозначне. Зате є міркування про те, що Німеччина не може бути зв'язаною зобов'язаннями згідно договорів зі «зниклою державою» – ССРСР.

Німеччина начисто забула і про ті положення, які лягли в основу «Великого договору». Ніяких консультацій з Росією з приводу численних міжнародних криз, що сталися після 1991 року, вона не вела і спільних кроків з їх подолання з Москвою не виробляла. Агресивним діям третіх держав, наприклад, бомбардуванням Югославії, не тільки не перешкождала, але і активно їх підтримувала. Досить пригадати тріумфуючі заголовки німецьких газет: «Німецька люфтваффе знов над Белградом!» З близькосхідного процесу мирного врегулювання Росію, скориставшись її слабкістю, ФРН вимагала викинути, замінивши її німецькими представниками. Якщо і не ініціювала, то в усякому разі найактивнішим чином підтримувала всі рішення про розширення НАТО і ЄС, цементуючи тим самим результати витіснення Росії з Європи і розпаду Советського Союзу і прагнучи повернутися під прапором НАТО і Європи в регіони традиційного впливу рейху в Східній і Південно-Східній Європі. Вона веде разом зі США та іншими країнами НАТО активне подальше проникнення в колишні республіки ССРСР, перш за все в Україну і на Закавказзя, підтримує політику створення антиросійського санітарного кордону на наших колишніх землях. Продовжує в рамках ЄС політику дискримінації російського експорту. У господарських зв'язках з Росією виявляє виразну зацікавленість в отриманні доступу до її

енергетичних, мінеральних ресурсів та інших природних багатств, намагаючись у той же час всіляко гальмувати відновлення і розвиток галузей переробної промисловості, пов'язаних з сучасними технологіями.

У цій політиці Німеччини відносно Росії, на жаль, немає нічого для нас нового, а, отже, непередбаченого і тим більше обнадійливого. Все це ми бачили і переживали багато разів раніше, сподіваючись, що на наступного разу все буде інакше. Не буде! Не буде до тих пір, поки Росія не знайде силу і не змусить німців дивитися на себе іншими очима. Ми не раз примушували їх робити це. І в цьому теж немає і не буде нічого нового. Просто пора перестати ідеалізувати і демонізувати Німеччину і німців. Вони роблять кожного разу те, що вважають для себе найбільш доцільним в тій або іншій конкретній ситуації. І не більш того, скільки б ми не чекали від них романтичних подвигів і чудес заради «особливих» стосунків з Росією. Не чекаємо ж ми чого-небудь подібного від інших народів. Ось і не треба чекати цього від німців. Справедливо те, що говорив Олександр III: немає в Росії інших відданих друзів, окрім армії і флоту. Дуже схоже на правду, але з поправкою на 1991 рік, коли і наші військові кинули свою державу напризволяще.

Зараз у Росії знову затівається роман з Німеччиною. Боязкий і невпевнений, але такий, що вже породжує у одних – завишені надії, а в інших – надмірні страхи і побоювання. Німеччина разом з Францією відмовляється йти за США і Англією в їхній іракській авантурі, заперечує проти подібних авантур в Кореї та в Ірані. Вона хотіла б реформувати НАТО, перетворивши його на союз США з рівноправною Європою, яка перебувала б, проте, не під американським, а під німецько-французьким керів-

ництвом. Щоб додати ваги своїм діям, німці разом з французами узяли за моду для годиться радитися з Росією, із задоволенням спостерігаючи за колами, які розходяться після цього на поверхні міжнародного болота при одній згадці про можливість укладання якогось російсько-французько-німецького «трикутника» на противагу засиллю на цьому болоті англосаксів, що неабияк набридли всім.

Проте не слід впадати в ілюзії. Союз зі США і збереження НАТО, нехай з деяким корегуванням балансу сил усередині нього, залишаються наріжними каменями політики Німеччини. Проти іракської, корейської, іранської авантюри вона заперечує не просто з любові до світу і не з відчуття ображеної справедливості, а тому, що вважає це відверненням сил на вирішення непотрібних німцям завдань. Їхня Африка з часів Бісмарка – це, повторюю, Європа. Вони не бачать ніякої вигоди для себе в тому, щоб лізти в гори і піски Іраку або затівати війну з аятолами і Кім Чен Іром. Поки Росія слабка і крок за кроком задкує назад до Уралу, намагається відкупуватися від тих, що на неї наступують, новими економічними і політичними поступками, Німеччина буде за те, щоб рухатися далі на Схід в союзі з США і під прапорами НАТО і Європи, забирати без воєн і конфліктів все те, що ніяк не могла дістати ні силоміць, ні хитрістю багато століть. Це воістину захоплююча перспектива для традиційної німецької політики.

Зупиниться цей рух, упреться в глуху стіну опору – німецький погляд на користь подальшого союзу з США може змінитися. Зміниться і відношення Німеччини до Росії, як це вже не раз бувало в нашій історії. Якщо цього не станеться, німці з чималим задоволенням візьмуть участь в подальшому і остаточному розділі

«російського пирога». Раніше вони думали зробити це самі, тепер згодні бути членом колективної команди і допустити до поділу інших. Адже іншого їм не дано. З цього виходить, що ключ до вирішення наших проблем на зовнішній арені, насамперед у стосунках з Німеччиною, лежить не де-небудь, а всередині Росії. Нам потрібне якнайшвидше відновлення Росії як великої держави – у військовому, політичному, економічному й інформаційно-культурному плані. Тільки воно дозволить заново розставити крапки над «і» і запобігти гіршому. Проведення всякої зовнішньої політики має сенс лише для того, щоб створювати сприятливі умови для зростання добробуту і потужності країни, виграшу часу для досягнення цієї мети. Якщо внутрішня політика не спрямована на це, зовнішня політика зводиться до порожньої метушні, танців на дипломатичному паркеті і кривляння перед телекамерами. Слабкість нашої нинішньої зовнішньої політики не в помилках зовнішньополітичних служб, хоча вони, звичайно, теж роблять помилки, а у відсутності бажання і уміння сконцентрувати сили і засоби на тому, щоб піднятися з колін і вилізти з тієї ями, в яку провалилася Росія в 1991 році.

Що далі?

Озираючись назад, на події майже півтора століть наших стосунків з Німеччиною після створення єдиної німецької держави Бісмарком у 1870–71 рр., можна по-різному їх інтерпретувати. Можна креслити лінію від однієї кульмінації (у позитивному сенсі цього слова) до іншої, вважаючи збої і кризи лише прикрими епізодами, відхиленнями від спільної тенденції розвитку по висхідній. У такого оптимістичного погляду є чимало прихильників.

Проте можна прокреслювати і лінію від однієї чорної події в нашій спільній з німцями

історії до іншої – ще чорнішої, вважаючи просвіти лише відхиленням від загального правила. Такий погляд теж має право на існування. Є багато фактів, що говорять на його користь.

Як правило, в добрі часи переважають оптимістичні оцінки, а у важкі – песимістичні. При всіх тім очевидне одне: стосунки Німеччини з Росією ніколи не носили стабільно поступального характеру. Відбувалися то злети, то падіння, іноді здавалося, що вони лише обертаються в зачарованому колі. Фатальна віра в те, що ми приречені долею бути або друзями, або ворогами, проте, навряд чи доречна. Вона не може бути компасом для нинішнього і майбутнього поколінь. Треба виходити з того, що не було і не буде в російсько-німецьких стосунках чогось непорушного, застиглого, остаточного. Повороти, причому в різні боки, можливі у будь-який час. Наївні зачарування і захоплені погляди на німців і Німеччину, властиві інтелігенції, як і ворожий нігілізм («фашистами вони були і залишаться!») простого люду досить далекі від дійсності.

Немає німців просто хороших, як і немає німців просто поганих. Треба бачити і приймати їх такими, які вони є. А вони такі і такі – відразу. Все залежить від того, хто стоїть на чолі цієї сильної, згуртованої, динамічної нації, що вирізняється, проте, не лише працьовитістю, талантом і дисциплінованістю, але і глибоким консерватизмом, сильним національним інстинктом, міцними забобонами, схильністю переоцінювати свої сили і переконаністю у незмінній своїй перевазі над іншими і своїй правоті.

Через це в наших справах з Німеччиною була завжди потрібна велика добра воля, ангажованість, але і тверезість у поєднанні з обережністю, розуміння необхідності систематич-

но вирівнювати раз у раз виникаючі крени і перекуси. На жаль, це не завжди було так. Частіше виходило інакше. Проте іншого рецепту ведення справ між Росією і Німеччиною, мабуть, не існує, поки ми спільно присутні на картах Європи і світу. Втім, вживання цього рецепту, як і всяких інших рецептів, не обов'язково завжди веде до успіху. Все врешті-решт залежить від часу і випадку, від того, кому і як пощастить. Людина сподівається, а Бог розпоряджається, що до речі, цілком відповідає і німецькому: «Der Mensch denkt und der Gott lenkt». Але триматися цієї лінії і прагнути здійснювати її все ж треба і нам, і німцям, причому кожному в своїх власних інтересах. Вони частіше сходяться, ніж розходяться, особливо якщо їх правильно розуміють.

Коли відбувається яка-небудь подія, то прийнято говорити, що це випадок. Коли подія повторюється, тоді доречно говорити про тенденцію. Якщо вона повторюється багато разів, тоді можна вбачати вже певну закономірність. Не претендуватимемо на те, щоб виводити якісь закономірності у стосунках Росії з Німеччиною. Але повторюваність багатьох ситуацій і явищ, безумовно, існує. Є і деякі безперечні підсумки і факти півторавікової спільної історії. На те і на інше буде недаремним звернути увагу. Особливо тих, хто займається Німеччиною або готує себе до цього.

1. Німеччина завжди прагнула зайняти домінуючі позиції в Європі і грати свою самостійну роль у міжнародних справах. Для цього вона невпинно створювала і продовжує створювати всілякі союзи і вибудовує міжнародні комбінації, діючи при цьому рішуче і швидко, постійно міняючи партнерів. Ця лінія не припинилася і після Другої світової війни. Вона, як і раніше, живе, лише з тією різницею, що зараз її уміло

виряджають в одяг колективного інтересу НАТО, ЕС та інших міжнародних організацій.

2. Росія, Советський Союз, а зараз і Російська Федерація з деякими історичними нюансами і відхиленнями традиційно схильні бачити в Німеччині один з головних, якщо не найголовніший напрям своєї зовнішньої політики. І в цьому є резон. Знову і знову оголошуючи це, ми щоразу сподіваємося зайняти особливе місце в серці Німеччини, розраховуємо на її вдячність, вірність і любов. Але Німеччина – перший пріоритет і для багатьох інших держав, перш за все, своїх сусідів. Німці прекрасно знають, що можуть вибирати серед готових полюбити їх наречених і, кинувши одну, тут же зайнятися іншою. Єдине, що серйозно впливає на таку їхню поведінку – це сила і рішучість партнера, тобто побоювання бути покараними за непостійність і обман.

3. Для Німеччини більш вартим уваги партнером з часів Бісмарка була Англія (тепер США). Росія – це другий, пріоритетний вибір. Він робиться, якщо не спрацьовує перший, і часто тільки для того, щоб знову натиснути на англосаксів. При такому підході Німеччина зазвичай відчуває себе господарем у німецько-російських стосунках, поводить, як той наречений, який хоч і йде під вінець, але з твердим наміром втекти, як тільки трапиться випадок і вигода. Надії на те, що його від цього кроку утримають докори сумління або відчуття вдячності, майже ніколи не виправдовуються, і їх необхідно нарешті позбавлятися. З Німеччиною можливі тільки шлюби з розрахунку і на умовах, які залишали б нам достатню свободу руху і можливості серйозного впливу на німецького партнера.

4. Німеччина не «абсолютизує» своїх довірливих зобов'язань. Вона з легкістю відмовля-

ється від них або саботує їх виконання, якщо це не вигідно і якщо вона може очікувати, що інша сторона не зуміє наполягти на їх виконанні. Надмірна віра в букву і дух договорів з німцями, особливо в разі серйозної зміни обставин, що привели до їх укладання, наївна, небезпечна і вже не раз ставила нашу країну в складне становище.

132

5. Відчувши слабке місце у позиції противника або партнера, Німеччина тут же кидає всі сили і можливості на те, щоб розширити пролом, діючи при цьому обачливо, напористо і безцеремонно. Проте вона при цьому часто втрачає відчуття реальності і міри. Зупинити цей натиск за допомогою звичайних політичних і дипломатичних засобів, як правило, не виходить, потрібні інші, м'якші засоби впливу. Чим раніше і рішучіше вони застосовуються, тим меншими бувають втрати від таких криз і непорозумінь у стосунках обох країн.

6. Вважається, що різкі повороти в стосунках Німеччини з Росією, як правило, здійснюють праві консервативні і націоналістичні сили. Соціал-демократи ж і ліберали до таких поворотів здатні у меншій мірі, схильні до половинчатості і нерішучості. Погляд, ніби тільки праві відомі своєю готовністю домовлятися з Росією, є, проте, не зовсім виправданим. Не треба забувати, що вони були і винуватцями двох воєн з нами, і архітекторами переходу Німеччини на роль молодшого партнера англосаксів у ворожих союзах проти Росії після Другої світової війни. Справедливо, проте, як і раніше, що в критичних, гострих ситуаціях, що вимагають спільних дій, з правими взаємодіяти легше, ніж з іншими політичними силами в Німеччині. Тільки треба завжди бути насторожі.

7. Враховуючи непередбачуваність, що не раз виявлялася в історії, у поведінці Німеччи-

ни, її «своєрідне» ставлення до договорів і союзів, схильність до переоцінки власних сил і недооцінки сил інших, а також спонтанність ухвалених рішень, не слід особливо покладатися на особисту дружбу, довірчі контакти і всякі спеціальні канали зв'язку з німецьким керівництвом. Німці, як правило, охоче йдуть на все це, використовуючи можливості, що відкриваються перед ними, не лише для узгодження якихось спільних кроків і позицій, але набагато частіше для прощовхування своїх інтересів в обхід інстанцій і фахівців, які їм заважають, дезінформації і обману іншої сторони щодо своїх дійсних планів і намірів. У справах з Німеччиною завжди важливо відстежувати і аналізувати весь комплекс того, що відбувається в цій країні, докопуватися до сенсу її намірів, судити не за словами, а за практичними діями. Діяльності дипломатії і розвідки на німецькому напрямі з урахуванням уроків минулого завжди повинна приділятися першорядна увага.

8. Надії на перетворення Німеччини на якийсь самостійний силовий полюс у світовій політиці (у тій або іншій комбінації з іншими країнами ЄС) зараз радше передчасні. Поглинена поїданням останків Російської Імперії (СРСР), вона не бажає відволікатися і упускати свою частку здобичі. Загострення ж суперечностей з США і, можливо, іншими країнами НАТО через надмірне зближення з Росією було б обтяжене для німців серйозними витратами і, крім того, не диктується поки що жорсткою необхідністю. Набагато вигідніше і прибутковіше просуватися на Схід в спільному натовпі західних хрестоносців.

9. Розуміючи небезпеку посилення Німеччини і стривожені першими ознаками розбіжностей між США і Європою, західні союзники

ФРН за своєю старою звичкою намагаються каналізувати зростаючу потужність німців, направляючи її на схід і південний схід Європи. По суті справи, єдність західного союзу оплачується за рахунок спільного відтиснення Росії на Схід і розкриття її природних комор для освоєння і експлуатації Заходом. Поки ця лінія буде успішною, сподіватися на диференціацію між Німеччиною і її нинішніми союзниками, між Європою і США не доводиться.

10. Цілі східної політики Німеччини отримали своє найбільш повне і цинічне віддзеркалення у 1918 році в Брестському договорі і «Додатковому договорі» до нього, а потім в 1941 році в плані «Барбароса» і «Генеральному плані «Ост». Після колапсу Советського Союзу об'єднаній Німеччині, вдалося реалізувати ці цілі в об'ємі Брестського договору (або навіть в дещо більшому об'ємі) з позицій молодшого партнера США і не вдаючись цього разу до війни і застосування сили. Її генеральна лінія відносно Росії полягає в тому, щоб за підтримки США та інших західних союзників закріпитися на нових позиціях, зацементувати і зробити незворотними зміни, що сталися.

11. Найважливішим чинником, що полегшує Німеччині вирішення цих завдань, є прихід в Росії до влади сил, які відмовляються від боротьби за відновлення позицій Російської Імперії і Советського Союзу як великих держав, змирилися з крахом і розчленуванням нашого народу і тисячолітньої держави, і, по суті, проводять політику сприяння закріпленню цих невігідних і принизливих для Росії зрушень. Німеччина разом зі своїми союзниками зацікавлена в підтримці цих сил і як держава, що традиційно орієнтується на експансію у східному напрямі і зміцнення свого потенціалу і потужності за рахунок наших ресурсів, надає особ-

ливе значення розвитку дружніх зв'язків саме з нинішнім новим керівництвом Росії і його підтримці.

12. Такий стан, проте, має тимчасовий і нестійкий характер. Німці, що пройшли гірку школу Версала і Потсдама, не можуть у глибині душі не усвідомлювати цього. Проте вони, швидше за все, чинитимуть опір неминучим з часом змінам. Німеччина може виявитися істотним гальмом виходу Росії з нинішнього «післябрестського» періоду її історії, з чим необхідно рахуватися при побудові стосунків з нею.

13. Східна політика Німеччини, а в ширшому сенсі і її зовнішня політика в цілому, завжди залежала від сили чи слабкості Росії. До сильної Росії Німеччина пристосовувалася й інколи діяла з нею заодно, на слабку Росію вона напала і грабувала її. Немає ніяких підстав вважати, що в майбутньому це буде інакше. Тому вирішення питань наших стосунків з Німеччиною лежить, перш за все, на шляхах вирішення наших внутрішніх проблем. Якщо встанемо з колін, то буде один малюнок гри, не встанемо – так буде інший і ні в якому разі для нас не радісний.

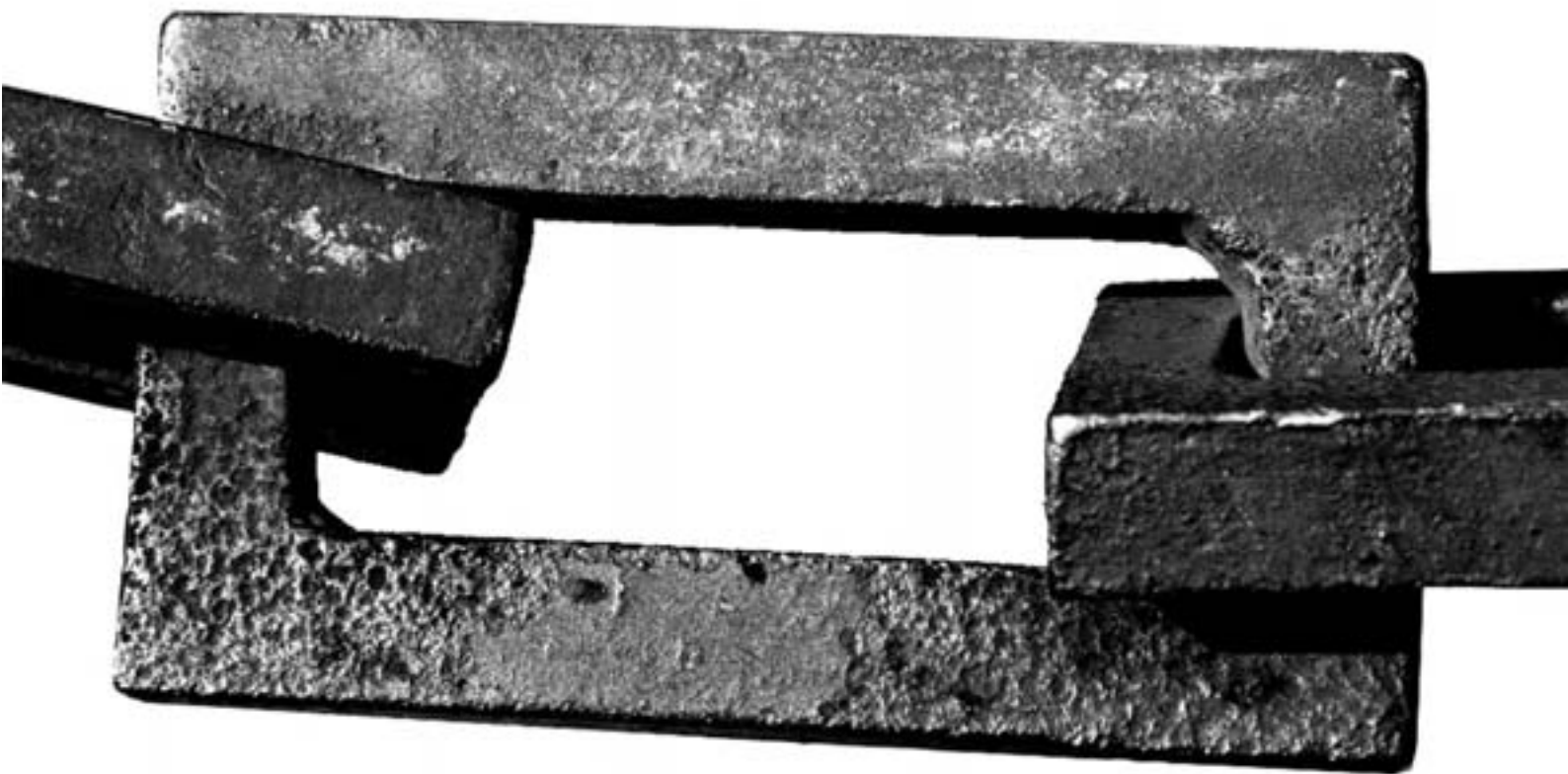
14. З'ясування стосунків із Німеччиною і боротьба за Німеччину і далі залишатимуться одним з найважливіших напрямів російської зовнішньої політики. Німеччина через об'єктивні причини буде для нас бажаним партнером, але в той же час і постійною латентною загрозою для наших інтересів. Сенс російської політики відносно Німеччини, за великим рахунком, повинен полягати в тому, щоб мати таку Німеччину, яка була б досить сильною, щоб створювати противагу іншим державам Заходу, і досить слабкою, щоб не представляти

прямої загрози для Росії і залежати в досягненні своїх цілей від Росії і її підтримки.

До речі, це могло б бути стрижнем російської політики і відносно всього ЄС. Такий підхід відповідає ставці на укладання багатополярного миру, був би продовженням політики, заповіданої нам князем Горчаковим, який знав, як обходитися з Німеччиною і Бісмарком.

135

Н І М Е Ч Ч И Н А

юргіта лауріненайте

П І С Л Я В И Б О Р І В

К О А Л І Ц І Я Н О В А

П Р А В И Л А Г Р И

З Р О С І Є Ю

С Т А Р І

Парламентські вибори в Німеччині принесли перемогу блоку християнських партій – ХДС (на чолі з діючим федеральним канцлером Ангелою Меркель) і ХСС (лідер – Хорст Зеехофер). Правда, разом було «відвойовано» менше голосів, ніж чотири роки тому. Проте успіх Вільної демократичної партії ліберального штибу (ВДП) дозволив силам правого центру сформувати нову правлячу коаліцію.

Відсунення в опозицію соціал-демократів – заявка на реформи. У зв'язку з цим говориться в основному про внутрішню політику Німеччини.

Для Литви найбільш актуальним є напрям розвитку стосунків Німеччини з Росією і східноєвропейськими країнами. У цій зовнішньополітичній області експерти не розраховують на серйозні зміни. Та можна передбачити, що Німеччина проявить більше вимогливості в оцінці рівня демократії, свободи ЗМІ і прав людини. Голова СВДП Гідо Вестервелле вже заявляв, що зверне увагу на ці гострі для Росії проблеми. Проте на практиці він, швидше за все, піде слідом канцлера А. Меркель, яка, спершу погрозивши пальчиком, у результаті підходила до ситуації прагматично: мовляв, з Росією вигідно дружити, а не сваритися.

Щоб охарактеризувати, наскільки Німеччина і Росія одна одну потребують, досить згадати дві назви – «Nord Stream» і «Opel».

Вигода «Nord Stream» для Німеччини величезна. По-перше, пам'ятаючи про те, що імпорт природного газу з Росії складає порядку 30%, трубопровід, прокладений по дну Балтійського моря, дозволить країні забезпечити себе блакитним паливом. По-друге, Німеччина – не просто учасник проекту, а транзитер газу до Європи з особливим, винятковим статусом серед європейських країн.

Викуп 55 відсотків акцій компанії «Opel» у «General Motors», що потерпає від краху, – ще одна точка зіткнення Росії і Німеччини. Адже справі порятунку машинобудування, збереження для німців робочих місць сприяв і російський капітал (канадський концерн «Magna» придбав контрольний пакет «Opel» спільно з російським Ощадбанком). На черзі аналогічна акція порятунку іншої промислової галузі – суднобудування. Не секрет, що влада Німеччини не вважала російські інвестиції найліпшим варіантом, не була в захопленні від нього. Проте обумовлені операції зобов'язали зберігати лояльність до Кремля...

Очевидно, що дружба з Росією збережеться і за відсутності соціал-демократів у правлячій коаліції Німеччини, з приходом до неї лібералів. Хто ж буде критикувати недемократичність Росії, коли відкриваються можливості розвивати проекти, що обіцяють великі прибутки?

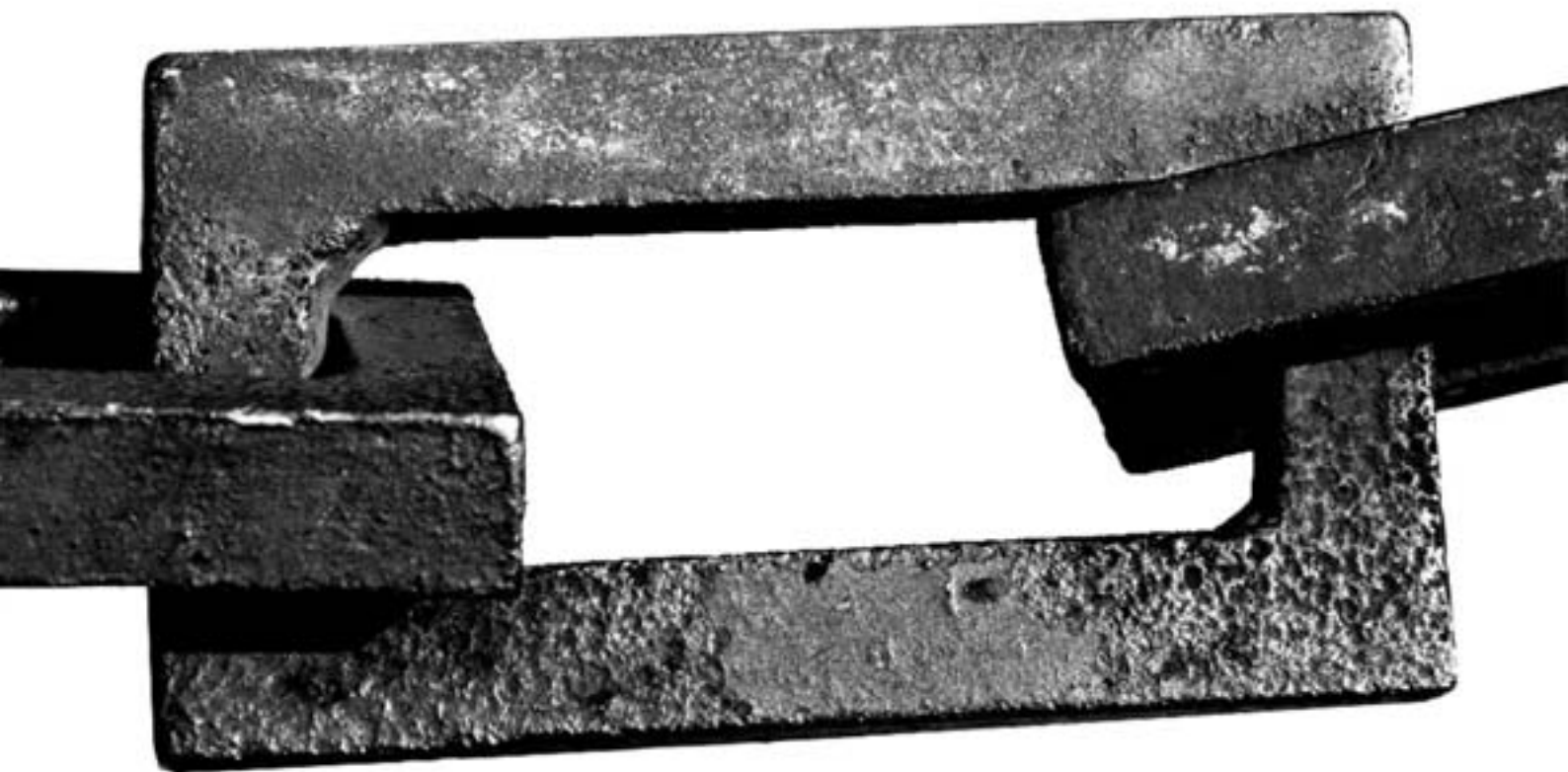
Доведеться дружити з російськими політиками. Схоже, це буде нескладно. І вигідно, особливо якщо заручитися ще і дружбою з американцями. Так, Р. Вестервелле, вітаючи рішення США відмовитися від розміщення ПРО в Чехії і Польщі, продемонстрував одночасно і проамериканський, і проросійський настрій. Ось тільки не вдалося догодити Центральній і Східній Європі, але котре лихо менше – те і вибирають.

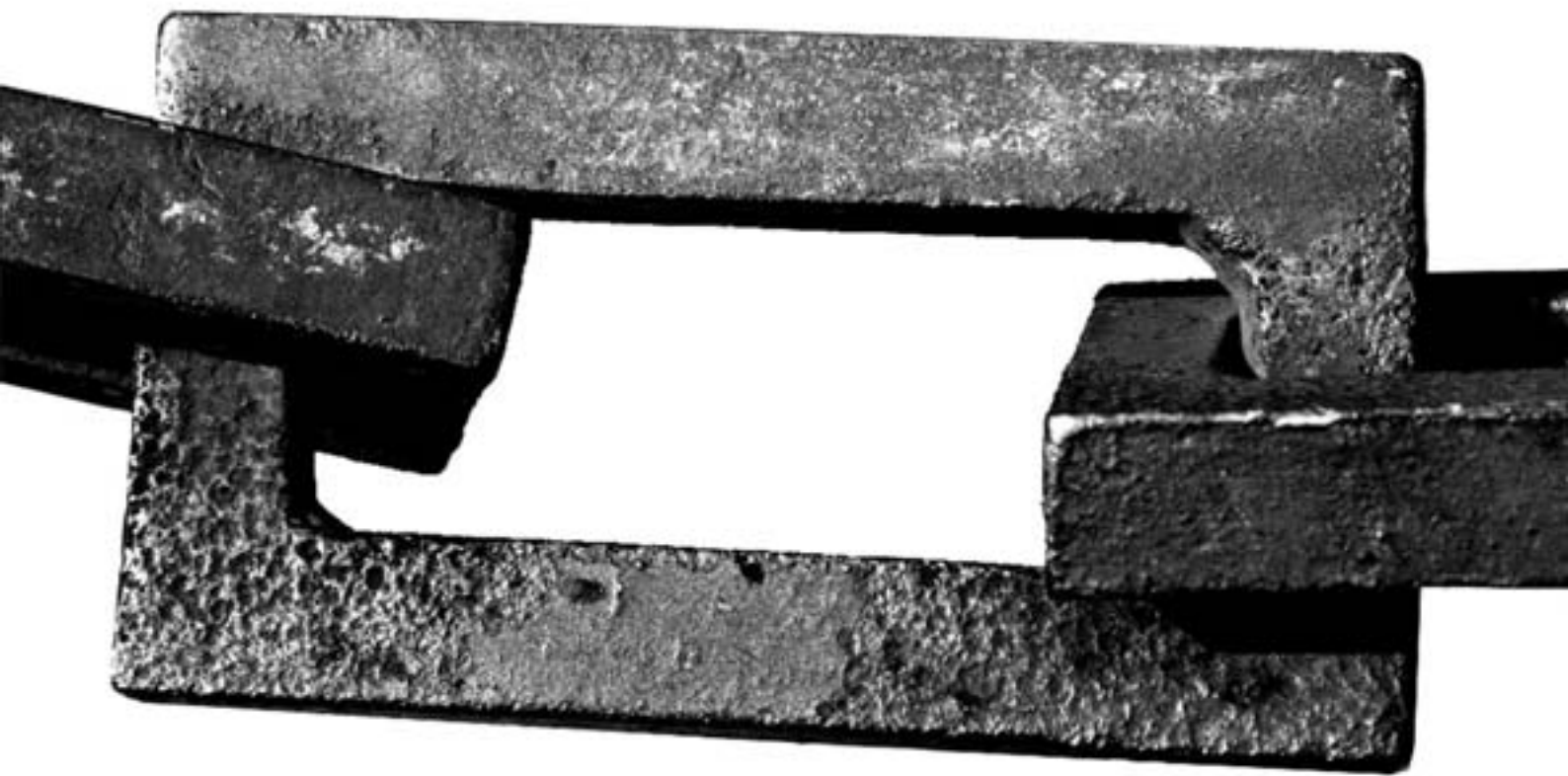
Мабуть, у майбутнього глави зовнішньополітичного відомства Німеччини не виникне труднощів при здійсненні політики, заснованої на національних інтересах. Р. Вестервелле, скажімо, мав можливість повчитися хитрощам Realpolitik у Сочі, де в серпні А. Меркель зустрічалася з Д. Медведевим. Російський керівник не скупився на докори на адресу української

влади, з якою, мовляв, неможливо налагодити нормальні відносини. А пані федеральний канцлер, схоже, пропускала ті докори повз вуха.

Отже, треба бути готовими до того, що з прагматизмом «старого нового» німецького канцлера нам доведеться жити і миритися ще чотири роки.

138

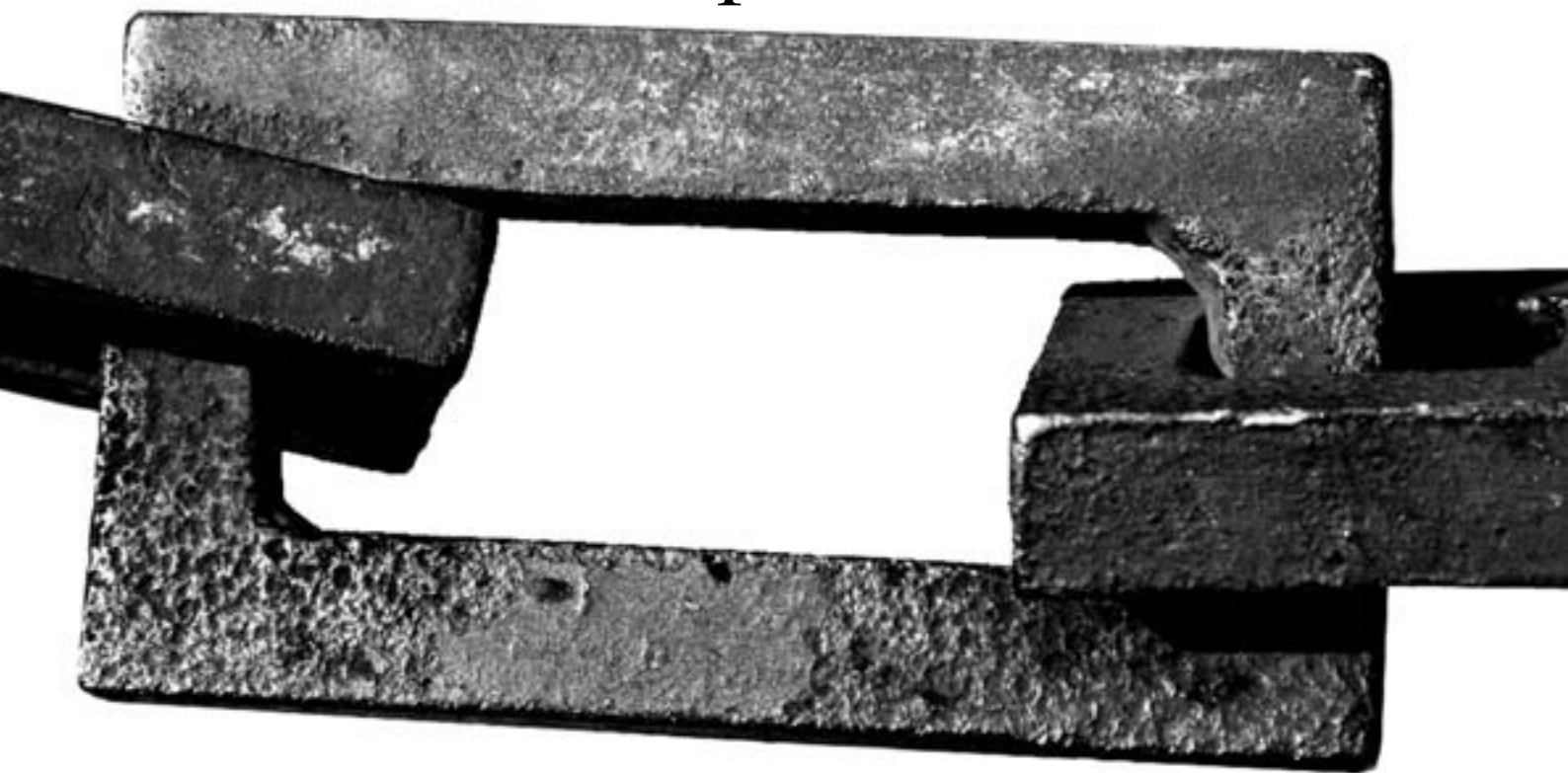

Н О В А

оуен метьюз

О S T P O L I T I K

штефан тайль

Вони – найдивніша парочка Європи. Тоді як більшість країн континенту намагаються виробити стратегії, щоб стримати, уникнути і покарати Росію, що піднімається, Німеччина здійснює свої плани зі створення найважливішого і найдивнішого європейського альянсу часів «після холодної війни». В минулому непримиренні вороги, сьогодні Німеччина і Росія укладають великі ділові угоди, чисю метою є все, починаючи від спільного відродження на світовому ринку атомної енергетики до отримання контролю над великим шматком європейської імперії General Motors. Німецькі технології будуть використані для модернізації величезної залізничної мережі Росії – і тоді як велика частина Європи прагне позбавитися енергетичної залежності від Росії, німецька фірма E.On купує російські газові родовища.

Потік угод відображає глибину найпотужнішого нового партнерства Європи. Базуючись на історії тісних зв'язків, зростанні об'ємів торгівлі й інвестицій, що продовжується ціле десятиліття, великих об'ємах імпорту російського газу, Німеччина перетворилася не лише на найважливішого торговельного партнера Росії, але і на її головного адвоката на Заході. Німеччина наклала вето на загальноєвропейський енергетичний ринок, який міг би зменшити залежність Європи від російських поставок, і з прохолодою поставилася до американських планів протиракетної оборони. Міхаїл Маргелов, глава комітету із зовнішньої політики верхньої палати російського парламенту, говорить, що Німеччина стала «найважливішим помічником» Росії в успішній спробі заблокувати розширення НАТО на схід.

Їхня дружба пережила війни і кризи, від блокування російських газових постачань

в Східну Європу до окупації Грузії, що продовжується. Вона навіть витримала перекалібрування стосунків, зроблене канцлером Ангелою Меркель після дещо зловісної русофільії її попередника Герхарда Шредера, що перетворився на лобіста Кремля і проштовхнув будівництво спірного трубопроводу, який збільшить залежність Німеччини від державної російської компанії «Газпром». Меркель говорить російською і скептичніше налаштована по відношенню до Росії завдяки своєму східнонімецькому походженню, зустрічається з російськими дисидентами і культивує ближчі стосунки зі східноєвропейськими сусідами Німеччини, яких ігнорував Шредер. Вона також видалила із зовнішньополітичного лексикону Німеччини вісь Париж–Берлін–Москва, яку просував Шредер. Але оскільки стосунки Росії з рештою Європи сильно зіпсувалися з часів українських газових воєн і конфлікту з Грузією, можна стверджувати, що, в порівнянні з рештою європейських країн, сьогодні стосунки Німеччини з Росією ближчі, ніж вони були при Шредері. Меркель переглянула тон і зміст стосунків, але, як і раніше, залишається одним з найбільш проросійських лідерів Європи.

Для Німеччини ці стосунки означають значно більше, ніж просто гроші. Згідно з дипломатичним лексиконом міністерства закордонних справ Німеччини, політика «зближення через взаємозалежність», що проводиться Берліном, є спробою прив'язати Росію до європейського ладу за допомогою щільної павутини економічних, політичних і суспільних зв'язків. Ця точка зору на історичну місію Німеччини далеко стоїть від позиції проросійських соціал-демократів, подібних до Шредера. «У нас, німців, з Росією ближчі стосунки, ніж у будь-якої іншої країни, і ми відчуваємо до неї велику при-

хильність, – говорить Андреас Шокенхофф (Andreas Schockenhoff), заступник лідера парламентської більшості в Бундестазі, що представляє консервативну партію християнських демократів, до якої належить Меркель. – Ми можемо побудувати міст між Заходом і Росією і покінчити з ізоляцією Росії».

142

Особливі стосунки Німеччини і Росії тривають вже десятиліття, якщо не століття. Деякі відслідковують їх від приїзду німецьких поселенців, що колонізували в 17-му столітті величезні землі приволзьської рівнини. Інші вказують на «Східну політику» 1970-х років, яка ставила собі за мету тісніші відносини з Радянським Союзом, включаючи фінансування і будівництво першого російсько-німецького газопроводу всупереч лютим запереченням Вашингтону. У своїй складній і болісній історії Німеччина, як і Росія, схилилася то у бік Заходу, то у бік Сходу в політичному, культурному й інтелектуальному сенсі. Можливо, ця історична спорідненість пояснює, чому до сьогодні існує широко розповсюджена думка, що виражається в таких заявах, зроблених Шокенхоффом, що у німців є особливий зв'язок з російською «душею».

Останнім часом рушійною силою цих стосунків була торгівля, об'єм якої виріс за останнє десятиліття в чотири рази, з 15 мільярдів євро в 1998 році до 68 мільярдів євро торік (хоча цього року об'єм торгівлі впав на 30 відсотків через падіння цін на енергоресурси і відміни замовлень на німецьке устаткування). Хоча Німеччина торгує з Росією менше, ніж з Бельгією або Швейцарією, бізнес сконцентрований в декількох стратегічних галузях, і для компаній, що працюють в цих галузях, Росія є найбільш швидкозростаючим і потенційно найбільш прибутковим ринком. У цьому сенсі

Росія важливіша за Китай для таких німецьких компаній, як E.On, Siemens і Dresdner Bank. Наприклад, в той час, як компанії Royal Dutch Shell і British Petroleum були витіснені з прибуткових проектів з розробки російських нафтових родовищ, E.On, пов'язаний з «Газпромом» мережею взаємозв'язаних підприємств, виграв у червні 25-процентну частку в розробці Південноросійського газового родовища, що є одним з найбільших у світі.

Швидкість, з якою в цьому році укладаються резонансні ділові операції, приголомшує. У березні мюнхенський технологічний гігант Siemens оголосив, що відмовиться від свого спільного підприємства з французькою компанією Ageva, і укладе партнерську угоду з російським «Росатомом», щоб зайнятися будівництвом АЕС у цілому світі. Компанії розраховують отримати до 20 відсотків всіх замовлень. У травні Берлін вибрав консорціум, що включає контрольований Кремлем «Ощадбанк» і виробника автомобілів ГАЗ, щоб узяти на себе управління слабим європейським підрозділом General Motors, погодившись виділити в рамках операції 4,5 мільярдів євро податкових надходжень, покликаних допомогти відродити Opel. На переповненому саміті, що минув у липні в баварському замку Шляйсгайм (Schleissheim Palace), Меркель і російський президент Дмитрій Медведєв оголосили про цілу низку свіжих угод, включаючи створення російсько-німецького агентства з енергетики і пакету термінового фінансування 500 мільйонами євро, покликаних допомогти німецькому експорту вирушати на схід. На сьогоднішній день близько 5000 німецьких компаній відкрили свою справу в Росії – поставляючи споживчі товари, обладнуючи заводи і будуючи інфраструктуру. Для цих компаній бізнес в Росії

є «питанням життя і смерті», говорить керівник німецько-російської торгової палати Міхель Хармс (Michael Harms).

У цих ділових зв'язках є очевидні політичні наслідки. «Коли ви керуєте економікою, залежною від експорту, як це доводиться робити Ангелі Меркель, ваша зовнішня політика залежить від двох речей: доступу до ресурсів і пошуку ринків для товарів, виготовлених Німеччиною», – говорить Томаш Валасек (Tomas Valasek) з лондонського Центру європейських реформ. Але поки залишається неясним, чи принесла стратегія «м'якої сили», що проводиться Німеччиною, хоч якісь плоди. Меркель підтримала торішню операцію, яка змусила Росію вивести свої війська з областей Грузії і дотримуватися принципів угоди про припинення вогню, але ця операція була здійснена за публічним посередництвом французького президента Ніколя Саркозі, а не Берліна. У минулому листопаді Медведєв відмовився від своєї риторики з приводу розміщення ракет в Калінін-

граді після того, як Німеччина висловила своє несхвалення, але Фьодор Лукін, редактор провідного російського політичного журналу, говорить, що це була не реальна дипломатична перемога, а політичний еквівалент стратегії «заманити і підмінити» – коли спочатку створюється проблема, а потім сторона, що її створила, вимагає похвали за позбавлення від неї. «Ніхто ніколи серйозно не збирався розміщувати ракети в Калінінграді, – говорить він. – Це була чиста риторика».

Крім того, немає ніяких ознак того, що німецька політика взаємодії зменшила рівень російського брязкання зброєю у бік Грузії або її спроб побудувати імперію на уламках Радянського Союзу. Російський прем'єр-міністр Владімір Путін «чудово знає, як на нас впливати, – говорить Ян Техау (Jan Techau) з німецької Ради з міжнародних відносин. – Він знає наші рефлексії і наш природжений пацифізм». І справді, швидше росіяни розуміють німецьку душу, ніж навпаки.

Р О С І Я

чарльз купчан

М А Є П Р А В О

Н А С Ф Е Р И

В П Л И В У

Марцін Босацкі: Чи нова політика США щодо Європи і Грузії буде сильно відрізнятись від політики Буша, чи це буде тільки зміна акцентів?

Чарльз Купчан: Радше друге. Пригадуєте, що попри високу і часом агресивну реторику команда Буша була у своїй євроазійській стратегії дуже прагматична, особливо у другій каденції президента. Пропагування розширення НАТО на Схід, більш тісного союзу із Грузією і протиракетної оборони призвели до напруження у стосунках між Москвою і Вашингтоном. Однак все ж, команда Буша і Кондолізі Райс серйозно намагалася співпрацювати із Росією у важливих справах.

Новий уряд Обама підтримує такий курс. США потребує Росії на багатьох важливих фронтах, особливо у справі війни в Афганістані і ядерної програми Ірану.

Водночас Америка не відступить від певних принципів, навіть якщо вони не дуже подобаються Росії. Америка і надалі декларуватиме свою підтримку меншим народам у їхньому праві на незалежність і обрання союзників. Отож, хоча ще наразі нічого офіційно не задекларовано, сподіваємося, що Обама підтримає вступ України і Грузії до НАТО.

Чи це буде тільки формальна декларація, чи справді спроба це реалізувати? У Європі мало хто вірить, що Грузія чи Україна можуть насправді увійти до альянсу у найближчі роки.

– Опір кількох членів НАТО із Західної Європи призводить до того, що дилема Обама є чисто теоретичною. Як і на найближчому саміті НАТО, так і у найближчі кілька років позиція щодо подальшого розширення НАТО буде такою: ми підтверджуємо, як і рік тому, що

обидві держави колись будуть членами НАТО. Однак, за цим не буде конкретних обіцянок, чи розписаного на місяці і роки плану.

Ми будемо підтримувати амбіції Тбілісі і Києва, але не зробимо нічого такого, що б роздратувало Москву. І вовки ситі, і вівці цілі.

У Варшаві, Празі і Вільнюсі чути голоси, що уряд Обама буде більш проросійським, аніж уряд Буша.

– Очевидно, що у певних сферах нова команда буде схильна більше брати до уваги занепокоєння Москви, скажімо, у справі протиракетної оборони. За моєю інформацією, уряд Обама буде продовжувати цю програму, виділить кошти на дослідження і буде проводити консультації у справі розміщення радару у Чехії і ракет у Польщі. Однак, він буде проводити ті консультації інакше, ніж проводив їх Буш. Президент спробує провести багатосторонні перемовини – з НАТО, Європою і Росією. Це для того, щоби Москва перестала сприймати ПРО як загрозу.

Але ж команда Буша робила це упродовж минулих двох років! У квітні 2008 р. на саміті у Бухаресті систему протиракетної оборони «благословило» НАТО. Чергові посланники їздили до Москви, аби її переконати, тоді навіть запропонували росіянам постійну можливість спостерігати за установкою за допомогою камер. Що ж іще можна додати?

– Передусім колишня очільниця дипломатичної служби Кондолізі Райс і міністр оборони Роберт Гейтс поїхали до Москви записно. Виглядало так, ніби Вашингтон уже домовився із Чехією і Польщею, а тоді пригадав собі про Росію.

Тепер ми повинні повернутися на два кроки і сказати, що предметом перемовин є усі

елементи цієї конструкції. Тоді, можливо, ми відновимо довіру росіян. Не існує причини, чому б Москва не вважала ПРО у Європі необхідною і для неї. Адже Росія набагато ближча до Ірану, аніж США і Західна Європа. Однак, можливо, це не вдасться і раціональні аргументи не переконають росіян. Можливо, у Росії накопичилося уже багато злості на Захід. Але пробувати варто!

146

Не треба думати, що влада Росії ніколи не буде зацікавлена у співпраці з нами.

Чи Росія насправді має аж стільки пропозицій для Америки, скажімо, у справі Ірану? Чимало експертів у Вашингтоні вважають, що не має і що ключ до без'ядерного Ірану лежить у Тегерані, а не у Москві.

– Москва не володіє золотим ключиком ані до Ірану, ані до Афганістану, але може або спростити, або ускладнити наші намагання в обох цих країнах – дипломатичні в Ірані і військові в Афганістані. Росія може ускладнити нам життя або ж наблизити успіх. Поза тим існують ще двосторонні стосунки США–Росія: угоди про ядерне і загальне роззброєння. Ми справді потребуємо співпраці із Москвою. Найбільшою помилкою США – як часів Клінтона, так і часів Буша – було ігнорування Росії. Тоді на неї не зважали. Росія тепер, звісно, слабша, аніж була за часів СРСР, але це надалі велика держава і регіональна потуга.

Чи з того, що Росія є великою країною, має впливати її право до «сфер впливів», як це відкрито декларують російські політики?

– Залежить, що ми розуміємо під сферами впливу. Якщо це м'яка сфера впливу – то так, Росія має таке право. Якщо йдеться про вплив агресивний, антагоністичний – то ні.

Я бачу, що Ви жажнулися, але прошу зрозуміти, що такими є реалії міжнародних сто-

сунків. Якщо твоя країна сусідить із великою державою, то та велика держава намагатиметься розширити свої впливи у твоїй країні. Можна сказати, що Канада і Мексика є у сфері впливів США.

Але ж ви не маніпулюєте, як це робить Росія, виборами у сусідів і не пробуєте змінювати їхні уряди.

– Саме так, наші стосунки із сусідами можна назвати співпрацею, чого не можна, на жаль, сказати про стосунки Росії із її сусідами.

У цьому і полягає різниця між м'якою і агресивною сферою впливів. Москва також стоїть перед вибором. Чи буде вона мати у найближчому майбутньому вплив на країни на південь і на захід від свого кордону? Схоже, що так. Однак, ми повинні намагатися і сподіватися, що той вплив буде м'яким і повним поваги, а не опертим на військову силу.

Поговорімо конкретніше. Якою повинна бути політика США і усього Заходу щодо Києва? Україна є нестабільною і поділеною політично. Щораз більше загрожують їй геополітичні амбіції Москви – і економічні, і політичні. Захід повинен просто чекати?

– Підтримка, яку надають США слабшим країнам, є слушною. Як із моральної, так і з практичної точки зору. Адже демократичні країни зазвичай більш стабільні і ліпше розвиваються, аніж диктатури. Але робити це треба дуже делікатно.

Візьмімо для прикладу Грузію. Передусім там повинна бути правова держава, повинна бути проведена приватизація і повинна бути стабільна економіка. А вже потім Тбілісі повинно думати про вступ до НАТО чи ЄС. Тимчасом в Грузії, за допомогою США, усе поставлено з ніг на голову. Говорилося відкрито, що Росія є ворогом, а головна вулиця Тбілісі

названа вулицею Джорджа Буша. Ліпше б Саакашвілі, замість того, щоб кричати Москві в очі «Bye, bye!», тихо працював над інтеграцією із західною моделлю. Тому я вважаю – особливо, якщо йдеться про Україну, – першочерговою зараз повинна бути співпраця цієї держави не із НАТО чи США, а із Європейським Союзом. ЄС спроможний консулювати в економічних справах, у справах реформи судочинства чи боротьби із корупцією.

Найважливішим є створення ліпшої атмосфери, вихід на вищий рівень у стосунках США з Росією і Європи з Росією. Тоді суперечки про Україну і Грузію будуть проходити у більш м'якому контексті. І це буде корисним для усіх. У серпні у Грузії не йшлося про те, що Саакашвілі і Путін не люблять один одного. Йшлося про те, як упродовж останніх кількох років Захід сприймав Росію, ображаючи її. Росіянам же у серпні йшлося про розширення НАТО й ігнорування спротиву Росії щодо визнання незалежності Косова, йшлося також про плани розміщення ПРО. Йшлося про те, що Захід легко важить Думою Росії і її інтересами. Якщо ми зможемо ліпше зрозуміти росіян і їм це показати, буде ліпше для усіх.

Ви говорите, що то все психологія, що ображена Росія поводить ся агресивно, бо Захід її зневажав. Це неправда. Росія хоче економічно і політично підпорядкувати собі Україну, бо так вона визначила свої інтереси. Навіть якби Обама усіма силами намагався задовольнити російське его, це нічого б не змінило.

– Я тільки кажу: існують тривалі, нерозв'язані конфлікти інтересів поміж Росією, США і Заходом, які стосуються України, цілого регіону Чорного моря, Грузії і Кавказу, щодо доступу до покладів нафти і газу у Середній Азії. У тому

сенсі та Велика гра, яка точилася у XIX і XX століттях, буде тривати і у XXI. Якщо ж, однак, ми підійдемо мудріше до тих конфліктів і інтересів і будемо налаштовані на співпрацю з Росією, то, можливо, ми знайдемо інший розв'язок, ніж у серпні в Грузії.

Польща й інші країни Центральної Європи можуть багато у цій справі зробити. Наразі ж, вважаю, ви ще залишаєтеся доволі невротичними у ставленні до Росії. Я розумію, чому так є, якби я був поляком, то, можливо, поведився би так само. Але постійна пропаганда ворожості щодо Росії у багатьох столицях Центральної Європи насправді не допомагає Заходу налагодити ліпші стосунки із Росією.

Ви постулюєте заміну чогось, що тривало кільканадцять років – і за часів Клінтона, і за Буша – офіційну доктрину Америки щодо Східної Європи, тобто щодо поширення демократії – на доктрину реальної політики і політику домовленостей із Росією?

– Не знаю, що зробить Обама, наразі ми спекулюємо, його новий уряд сам не знає відповіді на багато запитань. Припускаю, що доктрина промоції демократії надалі буде одним із фундаментів зовнішньої політики США, але вона буде трохи інакше реалізовуватися. І не з огляду на Росію, а з огляду на помилки Буша. Сьогодні у світі промоція демократії асоціюється з Іраком і в'язницею Абу Грейб. Команда Обама повинна пам'ятати, що Америка повинна учити власним прикладом. Сподіваюся, що ми не будемо провадити воєн в ім'я демократії, а будемо радше допомагати запроваджувати верховенство права в Україні чи підтримувати підприємництво у Молдавії. Америка повинна бути більш толерантною у справі поширення демократії, більш відкритою до інших культур. Сьогодні у Вашингтоні, як і 10, і 20 років тому,

домінує мислення: можливо, США і увесь Захід і втрачають економічне і військове домінування, але наша модель ліберальної демократії безумовно є найліпшою для світу, універсальною. Я дуже скептично налаштований до такої точки зору, я не вірю у перемогу західної моделі, принаймні у найближче десятиліття. Тому я радив Обамі облишити жорстку реторику Буша щодо багатьох країн світу: якщо ви є ліберальною демократією, то ви з нами, а якщо ні – то до побачення. Я великий противник створення Світової ліги демократії, що підтримував перед нашими виборами кандидат від республіканців Мак Кейн. [Ліга повинна стати чимось більшим, аніж НАТО, і певною мірою замінити ООН як головний інструмент політичної координації у світі.] Ні, США повинні також домогтися із країнами, які не є демократіями!

148

Сьогодні твердження, що США і Захід втрачають домінуючі позиції у світі, стало банальністю. Однак ще сім років тому Ви написали книжку «Кінець ери Америки». Ви передбачали, що роль США як супердержави номер один у світі перейде сильний і об'єднаний ЄС. Так все-таки не сталося.

– Якщо б я писав оновлену версію «Кінця ери Америки», то власне найбільше змінив би у розділі про Європу. У книжці я передбачав, що Європа зараз є на такій стадії, як США наприкінці XIX ст. – з вільного союзу держав (штатів) постає об'єднана сила. У 80-х і 90-х роках XIX ст. у США, скажімо, Державний департамент, тобто центр дипломатичної служби, розрісся із двох кімнаток до кількох сот осіб, а військовий флот перемістився із 17 місця у п'ятірку найпотужніших у світі. Вісім років тому я очікував, що щось подібне станеться із зовнішньою політикою Європи. Я помилявся. Європа не виправдала сподівань, зокрема моїх,

що вона швидко стане єдиною державою. В останні роки Європа проходить радше процес повторної націоналізації, ніж зміцнення центру.

У цьому винна – як твердять чимало французів і німців – нова Європа?

– Ні. Винні і старі, і нові члени. Країни нової Європи просто захлинулися здобутою після падіння комунізму незалежністю і не захотіли одразу віддавати велику її частину об'єднаній Європі. Не сприяли розв'язанню проблеми і країни Західної Європи, які часом зверхньо дивилися на схід, вказуючи Польщі чи Чехії, як ті мають поводитися. Еліти старої Європи некомфортно чулися із елітами новими, не змогли вони віднайти ліпших, ширших механізмів прийняття рішень. У свою чергу, суспільства бояться викликів, які перед соціальною державою ставить процес глобалізації. Європі забракло візії детермінації, аби стати гравцем на глобальному рівні.

Буш під час своїх восьми років правління змінював свій підхід до Європи. Якою буде європейська політика Обами?

– Хотів би ще більше повернутися назад. Уже під час правління Біла Клінтона, і навіть раніше, майже з часів Другої світової війни, у Вашингтоні панувала європейська шизофренія. Ми хотіли Європи сильної, але не хотіли Європи надто сильної. Ми говорили європейцям: незалежні європейські збройні сили і дипломатії – нехай будуть, але не послабляйте НАТО, не розхитуйте човна, у якому усі ми сидимо.

Згодом, уже за каденції Джорджа Буша, багато політиків і експертів у Вашингтоні визнали, що європейський проект де факто є ворожим Америці. Так вважали під час війни в Іраку неоконсерватори, але не тільки. Тоді Америка підтримувала поділ на нову і стару Європу,

намагалася винагороджувати таких союзників, як Іспанія Азнара і Велика Британія Блера, водночас показуючи розгніване обличчя Німеччині і Франції. На початку другої каденції Буша його команда опритомніла і почала визнавати, що ми маємо великі клопоти в Іраку, Афганістані, у стосунках з Іраном і Північною Кореєю, і загалом уже ніхто нас не любить. Ми потребуємо допомоги. Хто може її нам надати? Тільки Європа. Отож останні роки Буша – то уже зовсім інша риторика і політика щодо тих, кого раніше називали старою Європою.

Барак Обама, на мою думку, найбільше із усіх президентів підтримає проєкт сильної, об'єднаної Європи. Бо ми, американці, потребуємо такої Європи для допомоги у підтриманні світової стабільності.

Чи готова Європа взяти на себе більшу відповідальність? Чи захоче вона вислати більше військ до Афганістану або виділити більше коштів на стабілізацію Палестини, Іраку, Пакистану?

– У цьому і полягає трагічна іронія ситуації. У Вашингтоні зараз найбільш проєвропейський президент в історії. Натомість Європа, яка так бунтувала п'ять і десять років тому проти того, аби Америка її пригнічувала і розділяла, сьогодні не спроможна використати великого історичного шансу. Торговельний протекціонізм, відсутність європейських збройних сил, ірландське «ні» для конституції ЄС – усе це спричиняється до того, що європейські країни сконцентровані винятково на справах внутрішніх. Сьогодні, коли Америка кричить: «Ми хочемо розділити відповідальність і впливи у світі!», Європа майже позбулася таких амбіцій.

Кілька років тому у країнах Азії, Африки, Латинської Америки часто говорили: давай-

те створювати сильні регіональні організації, наслідуймо модель ЄС. Це уже закінчилося?

– Я надалі залишаюся єврооптимістом – на довшу перспективу. Погоджуюся, що європейський проєкт зупинився, можливо, він навіть здасть назад. Однак, та енергія все ж повернеться, може, тільки через кільканадцять років, але повернеться. Гадаю, що близько 2020 року Європа буде мати сильного президента, якому підлягатимуть збройні сили – якщо не спільні, то принаймні скоординовані.

Водночас зараз, після тих семи років не вірю, що Європа замінить США у ролі єдиної світової супердержави. Радше вона буде однією із глобальних потуг, поруч із Америкою, Китаєм, Індією, Росією. І ще одне. Європа буде державою, близькою до Америки. Це, можливо, найбільш дивовижне спостереження останніх років – як швидко після Іраку відновилася співпраця США і Європи. У 2003 році, на піку суперечок про Ірак, можна було серйозно подумати, що це кінець Євроатлантичного союзу. Назавжди. Через п'ять років видно, що ми існуємо, Європа і Америка разом. Ентузіазм європейців щодо Обама тільки увінчав цей процес. Дуже багато, більше, ніж я припускав, було виправлено у другій каденції Буша. Захід, я і у тому певний, залишиться і буде важливим для світу. Але у 2100 не буде уже тим, чим був в останні століття – найважливішим політичним якорем світу. Ліберально-демократичний Захід буде представляти тільки одну із версій розвитку людства.

Переклала Ірина Магдич

Н О В А

віктор борщевський

П А Р А Д И Г М А

Е В Р О П Е Й С Ь К О Ї

І Н Т Е Г Р А Ц І Ї

У К Р А Ї Н И

Сьогодні Україна перебуває на досить цікавій стадії розвитку. Минув період по-дитячому наївних сподівань на те, що молоду державу, вирвану з пазурів тоталітарного радянського режиму, радісно кинуться приймати у свої обійми розвинені демократії Старого та Нового світів. Позаду залишився час «підліткових» пост-помаранчевих амбіцій та «юнацького» максималізму, пов'язаного з прагненням якнайшвидшого приєднання до «розширеної Європи». У найближчій перспективі – гіркота усвідомлення всієї повноти прогавлених шансів та нездобутих перемог. А ще – час протверезіння і спокутування старих гріхів новою важкою, кропіткою та щоденною працею. Саме у цьому руслі упродовж найближчих років формуватиметься нова система орієнтирів економічного розвитку нашої держави, а одночасно і парадигма її європейської інтеграції.

Євроінтеграція: політика, економіка, психологія...

Чим є для пересічного українця європейська інтеграція? Якщо спиратись на результати існуючих вибіркового спостережень, експертних оцінок та наукових узагальнень, то можна зробити цікавий висновок: євроінтеграція для України – це процес її наближення до Європи. Саме так, власне до Європи, а не до ЄС (як би гордо не заявляли наші «професійні патріоти» про те, що Україна розміщена у самому центрі Європи), і власне наближення, а не входження чи приєднання. Тобто, суспільна психологія українців, яка позбавлена догматичних політичних нашарувань і пропагандистської упередженості, чітко ідентифікує Україну як територію, що перебуває поза межами не лише ЄС, але і Європи в її культурно-політичному, ментально-

психологічному та суспільно-економічному вимірах.

Якщо проаналізувати тенденції формування та розвитку взаємовідносин провідних європейських держав з Україною після здобуття нею незалежності, то приблизно такий самий висновок можна зробити і щодо сприйняття європейцями місця нашої держави на політичній та економічній мапі континенту. Для них Україна зазвичай асоціюється з ефемерним державним утворенням поза межами європейського культурного дискурсу, яке належить до числа економічно відсталих анклавів Європи, що «експортує» на західноєвропейський ринок, як правило, нелегальних трудових мігрантів, повій і злочинців. І це в кращому разі. У гіршому – Україна взагалі не ідентифікується як окрема держава, ототожнюючись або з провінцією Російської Федерації, або з історичною назвою якоїсь місцевості на сході континенту (на кшталт Бессарабії чи Трансільванії).

Як це не прикро, зокрема і автору цих рядків, але такими є реалії. Тобто, не зі сторінок преси чи наукових публікацій, або політичних дискусій чи міжнародних конференцій, а на прозаїчному, побутовому рівні, у свідомості мільйонів пересічних громадян. І якби не сумнозвісна європейська політкоректність, яка дедалі частіше піддається гострим (і зазвичай справедливим) нападкам з боку нової хвилі східноєвропейських політиків, то Україна сьогодні цілком реально могла би опинитись в числі вигнанців з кола претендентів на цивілізовані стосунки з ЄС.

Наскільки об'єктивною є така ситуація? Судячи з її майже тотального сприйняття з обох боків кордону – достатньо об'єктивною. Адже сучасна Європа пройшла складний повоєнний шлях від розрізненості і конфронтаційності до

інтегрованості і взаємопов'язаності. І не важливо, хто правий: єврооптимісти чи євроскептики щодо майбутніх перспектив розвитку ЄС, очевидним є одне: нинішня Європа є цілісною системою, яка функціонує на спільних політичних, економічних та суспільно-психологічних засадах.

152

На жаль, Україна не відповідає цим засадам у жодному з трьох окреслених вимірів.

Політична система нашої держави, як і в часи СРСР, є «найкращою в Європі», проте лише на папері. У нас найдемократичніша конституція, проте її ніхто не виконує (на чолі з Президентом і прем'єром, та і взагалі мало хто її знає), у нас чудові закони, але вони «не працюють» і підміняються рішеннями податкових органів та відомчими інструкціями, у нас багато політичних партій, але фактично жодної – ідеологічної, у нас багато політичних дискусій, але і надалі домінує політичний авторитаризм.

Економічно ми перебуваємо у стані пост-советського анабіозу, керуючись економічними доктринами та їх псевдомодифікованими варіантами, від яких наші найближчі західні сусіди відмовились ще років з 10–15 тому, а західно-європейські держави так по-серйозному і не дослухались. Як наслідок, візитною карткою української економіки є кланово-корпоративний ринок, усі характеристики і вади якого вже давно описані в науковій літературі, добре відомій закордонним вченим-економістам, але мало знаній вітчизняними «професорами» від економіки та їхніми колегами-науковцями, що здобули свої дипломи і титули, перебуваючи у Верховній Раді чи ховаючись за міністерські портфелі. Тому не дивно, що реформи у нас «не йдуть», а економічна політика і надалі формується методом спроб і помилок.

Суспільна психологія українців – це взагалі окрема величезна тема. Останні президентські вибори – яскраве цьому підтвердження. Скільки не мусувалася в засобах масової інформації тема неспроможности нинішньої владної еліти навести в Україні лад і вдихнути життя у доведену до краю вітчизняну економіку, підсумки виборів засвідчили невмирущу жагу українців до соціального популізму, політичного марнослів'я, дешевих короткотермінових ефектів, а також нездоланне прагнення «сильної руки» та патологічне небажання вірити у власні сили.

У контексті всього вище сказаного, найбільш вражає те, з якою настирливістю вітчизняні «євроактивісти», які невпинно і аргументовано доводять, що Україна і Росія є різнорідними за своєю сутністю суспільно-економічними організаціями, не помічають такої ж, нехай і тимчасової, але від цього не менш різкої різнорідності між Україною та ЄС.

На відміну від нашої держави, ЄС пройшов складний і тернистий шлях багаторічної еволюції, що привела його до сучасного стану соціального комфорту, економічного достатку та політичної стабільності. На цьому шляху були різні віхи. Так, перші кроки європейської інтеграції однозначно зумовлювались економічними чинниками. Адже у повоєнній, ослабленій внутрішніми протистояннями континентальній Європі особливо гостро відчувалась проблема економічної конкуренції з головними індустріальними центрами тогочасного світу: США, СРСР, Великою Британією. Тому створення в 1952 р. Європейського співтовариства з вугілля та сталі (ЄСВС) за участю країн Бенілюксу, Італії, Німеччини та Франції, якому передувало утворення митного союзу між країнами Бенілюксу в 1948 р., стало практичним засобом реалізації політики підвищення конкуренто-

спроможности цих країн у новій Європі та в новому світі. Ключова сфера докладання інтеграційних зусиль була обрана не випадково, адже в той час саме важка індустрія визначала перспективу економічного зростання та ринкової еволюції розвинених держав. Тобто, зародження процесу європейської інтеграції здійснювалось у руслі об'єднання зусиль країн, що втратили велику частину свого економічного потенціалу під час II Світової війни, але все ж претендували на збереження довоєнної ролі світових індустріальних центрів. Один з натхненників європейської інтеграції на зорі її виникнення, тогочасний міністр закордонних справ Франції Р. Шуман характеризував цей процес таким чином: «Об'єднання виробництва вугілля та сталі – як перший етап на шляху до європейської федерації – відразу ж закладе спільну основу для економічного розвитку і змінить традиційну орієнтацію тих територій, які упродовж тривалого часу зосереджувались на виробництві зброї, і самі ж найбільше потерпали від цього»¹.

Таким чином, перші євроінтеграційні ініціативи зумовлювалися посиленням глобальної конкуренції, тобто концентрувалися в економічній площині. У 1948 р. відбулось створення Організації Європейського Економічного Співробітництва (в подальшому – Організація Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР)), яка займалася розподілом допомоги, наданої західноєвропейським країнам згідно з планом Маршала, де-факто виступаючи інструментом глобального впливу США на європейському континенті.

Однак вже з 1949 р. почала діяти Рада Європи, яка об'єднала 40 європейських країн і спрямувала свою діяльність на освітньо-культурне співробітництво між ними (а по суті, – на куль-

турну інтеграцію націй, що згодом стала одним із головних каталізаторів розвитку ЕС). Відтак, починаючи з 50-х років XX століття, євроінтеграційний вектор поступово зміщується в суспільно-психологічну площину.

Упродовж 50-х років XX ст. інтеграційні процеси в Європі відбувалися під знаком формування нової європейської самоідентифікації, шляхом заміни ідеології націоналізму, що був характерним для багатьох держав континенту з початку століття і приніс їм численні невдачі, на ідею Сполучених Штатів Європи (вже сама назва говорить про прагнення гідно протистояти економічній експансії США в глобальній конкуренції). З цією метою на щит підносяться нові цінності: свобода пересування громадян (підсилена повоєнними міжнаціональними асиміляціями), створення спільного ринку ресурсів, товарів і послуг (пришвидшене створення європейської соціалістичної системи), гармонізація системи нормативно-правового регулювання економіки, яка мала сприяти відстоюванню позицій Західної Європи перед обличчям формування нового світогосподарського порядку за правилами, що визначались у той час СССР і США (частково Великою Британією).

У 1965 році відбулося підписання договору про злиття виконавчих органів ЕСВС, ЕВРО-АТОМУ та ЕЕС, який набув чинності в 1967 році і привів до створення єдиних органів управління всіма трьома об'єднаннями та виникнення Єдиного Європейського Співтовариства (ЄЕС). Таким чином, основні акценти в євроінтеграційному процесі почали зміщуватися у політичну площину. У 1969 році на саміті в Гаазі було прийнято рішення про розширення співтовариств та поглиблення інтеграції. Серйозність цих намірів засвідчили розпочати

вже в 1970 році переговори про приєднання з Великою Британією, Данією та Ірландією.

У 70-х роках розпочався процес інституційного наповнення ЄС відповідно до тих змін, що відбулися у світі. Зокрема, в 1974 р. було створено Європейську Раду, як орган, покликаний формулювати, контролювати та видозмінювати економічні пріоритети ЄС в залежності від тенденцій розвитку світового господарства та внутрішніх проблем співтовариства. У 1975 р. починає функціонувати Європейська Рахункова Палата, виникнення якої стає свідченням посилення ролі бюджетної політики ЄС, а також оптимізації його організаційної структурованості. А в 1979 р. уперше шляхом прямих виборів було обрано Європарламент, що засвідчило факт надання євроінтеграційним процесам суспільного імпульсу. Відтоді функціонування ЄС перестало бути виключно справою політиків. До нього залучилися суспільства країн-учасниць, що підвищило соціальну легітимність, інституційну ефективність і глобальну значимість ЄС.

У 1992 р. в Маастрихті було підписано договір про створення Європейського Союзу (ЄС) і запроваджено єдину для всіх держав-учасниць зовнішню політику та політику в сфері безпеки. Цей договір набув чинності в 1993 р. і означав перетворення ЄС на найбільше і найефективніше міжнародне об'єднання глобального характеру. Він засвідчив не лише успішність євроінтеграційних прагнень країн-учасниць, але і їх світову вагу та реальну спроможність виступати одним з головних центрів глобального впливу.

Упродовж 2002–2004 років ЄС значно посилив свій політичний вплив у світі, а його економічна потужність зросла внаслідок приєднання нових країн-учасниць, більшість яких були

вихідцями з колишнього соціалістичного блоку. І хоча з економічної точки зору, а також в контексті неоднозначного суспільного сприйняття процесу розширення ЄС на Схід населенням західноєвропейських держав, що перебували на той час у складі Євросоюзу, доцільність прийняття до складу цього об'єднання низки постсоціалістичних держав є дещо дискусійною, політичні мотиви, які при цьому домінували, виявились більш вагомими.

Для України це означає лише одне – для того, щоб процес європейської інтеграції нашої держави успішно продовжувався (а в цьому зацікавлені усі без винятку політичні сили, що представлені на українському владному олімпі), необхідно в руслі нової парадигми євроінтеграції знайти вагомі політичні аргументи, спрямовані на переконування західноєвропейських країн у тому, що подальше наближення України до ЄС є вигідним для них: політично, економічно, соціально...

Нова парадигма євроінтеграції: реалістичність, послідовність, раціоналізм

Після останніх президентських виборів Україна неминує зіткнеться з синдромом «чисто го аркуша» щодо стосунків з ЄС, а також в контексті євроінтеграції загалом. Це зумовлено цілою низкою чинників. Насамперед, нереалізованими сподіваннями наших європейських партнерів на українську пост-помаранчеву владу і завищеними сподіваннями щодо наявності в нашій державі елементів самодостатнього громадянського суспільства. Виявилось, що Майдан був лише епізодом протестної поведінки мас, а не конструктивною громадянською позицією більшості населення з метою системного впливу на владу; «демократична влада», при більш детальному ознайомленні,

продемонструвала всі ознаки авторитарності і цілковите невміння домовлятися і чути голос власного народу, а щиро роздані обіцянки та декларації щодо курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію насправді були не чим іншим, як спробою скористатися моментом, нічого не змінюючи в державі.

Як наслідок, обдуреними виявилися всі, насамперед українські політики з «демократичного табору».

Новий президент нашої держави і його політична сила, при всій своїй зацікавленості продовженням курсу України на європейську інтеграцію (нехай читача не вводять в оману щедрі передвиборні обіцянки, роздані «регіоналами» простодушному східноукраїнському електорату і прямолінійним російським покровителям), в самому ЕС із традиційними європейськими цінностями відверто не асоціюються.

Звичайно, ніхто не кине новому керманічу нашої держави, наприклад, під час чергового самміту Україна – ЕС, про те, що він був двічі судженим за кримінальні (а не політичні, або навіть економічні) злочини. Однак усі про це знатимуть, і насамперед – він сам. Усі також знатимуть, з якими політичними гаслами прийшла нова політична команда до влади і як вона прагнула здобути владу у славнозвісному 2004-му. Усе це свідчить про одне: стосунки ЕС із Україною сьогодні просто приречені формуватимуться по-новому.

Це означає, що логіка взаємовідносин України з ЕС, вироблена упродовж попередніх років, не може зберігатися незмінною і в нинішніх політичних умовах. Вона повинна позбутися притаманних попереднім рокам романтизму і прихованої маніпулятивності, перейшовши в русло притаманних європейській політичній культурі раціоналізму і прагматизму. Якщо ж

українська влада спробує продовжувати стару советську гру: говоримо одне, думаємо друге, а робимо третє, то дуже швидко всі ми відчемо, як ЕС вибудовує справжню (а не умовну, як це робиться сьогодні) «залізну завісу» на кордоні з нашою державою, відводячи Україні роль російської вотчини.

Таким чином, новим гаслом європейської інтеграції України має стати: «хочеш бути європейцем – будь ним!». Насамперед, це стосується економічної політики держави. Якщо українська влада не позбудеться згубної звички «рулити економікою», послуговуючись при цьому немислимими для Європи технологіями визискування підприємців, включаючи вишуканий «бюджетний рекет», то вона не тільки остаточно втратить українську євроінтеграційну перспективу, але й цілковито загубить економічну самостійність нашої держави.

Що потрібно для того, аби українська економіка почала процес принаймні уявного наближення до європейської? Насамперед, змінити той тип економічного порядку (тобто логіку взаємовідносин між владою, бізнесом і домашніми господарствами), який сформувався в Україні упродовж советського і постсоветського періодів. Адже сьогодні на всіх рівнях ми продовжуємо відтворювати ті стереотипи, які наполегливо втовкмачувались у наші голови ідеологами комуністичного режиму та їхніми послідовниками з числа «урядовців-реформаторів» після розвалу СССР.

Підприємці сприймають владу як окупанта, від якого слід чимдалі ховати усе зароблене і при першій же нагоді – дурити. Влада вважає бізнес «дійною короною», зобов'язаною ділитися своїми статками за надання їй бодай якоїсь можливості заробляти у цій державі гроші. Пересічні громадяни і тих, і других ототожнюють

з грабіжниками, які мало чим відрізняються. Як наслідок, основними «стовпами» вітчизняного ринку є закритість, картелізація, егалітаризм, кругова порука та іллегальність, а жоден серйозний іноземний підприємець не може працювати на ньому без проблем або патронажу з боку чи то президента, чи то прем'єра.

156

Яким далеким цей економічний порядок є від європейського, де основними цінностями є свобода, конкуренція, індивідуалізм та солідарність, які, будучи об'єднані в струнку системі господарських взаємовідносин між владою, бізнесом і громадянським суспільством, створюють ефективну модель балансів та противаг, ґрунтовану на стабільному та прозорому політичному фундаменті.

З погляду здорового глузду, найбільш дієвими інструментами трансформації вітчизняного економічного порядку в напрямі його «європеїзації», є запровадження тих ринкових механізмів, які забезпечать рух української економіки в напрямі конкурентної економіки. Насамперед, до них слід віднести:

1. Зменшення фіскального навантаження на економіку та створення умов для розвитку малого підприємництва, самозайнятості населення, активізації інвестицій у нові перспективні галузі та сфери діяльності.

2. Лібералізація дозвільної системи, полегшення виходу на ринок нових підприємств, відмова від преференцій великим старопромисловим і низькотехнологічним гігантам металургійної та хемічної промисловости, посилення позицій приватного бізнесу в медичній, освітній та інших сферах економіки.

3. Запровадження жорсткої бюджетно-фінансової дисципліни та суворої антиінфляційної політики. Законодавча заборона «інфляційного» стимулювання економіки та використан-

ня бюджетних ресурсів для підтримки окремих підприємств і галузей.

4. Зменшення частки бюджетного перерозподілу ВВП, децентралізація влади, проведення адміністративної та бюджетної реформ з метою наповнити реальним змістом місцеве самоврядування.

5. Обмеження маніпулятивного впливу НБУ на діяльність і вибіркочну підтримку комерційних банків. Створення чітких і стабільних правил регулювання банківської діяльності, які б нівелювали роль суб'єктивного чинника у регулюванні банківської системи України.

Чи вірить автор цієї статті в реалістичність такого курсу, особливо з огляду на останні політичні події? Звичайно – ні! Якими ж тоді є справжні євроінтеграційні перспективи України? Відповідь доволі проста та очевидна – примарними.

Якби ця стаття була суто науковою (в українському трактуванні категорії «наука»), то закінчуватись вона мала би набором рекомендацій, аргументованих низкою цитат і підтверджених складними математичними розрахунками, квінтесенцією яких став би висновок про нові шанси в нових політичних умовах. Однак, враховуючи право на суб'єктивний характер авторських оцінок, не зайвим буде внести нотку легкого, спрямованого на протверезіння, скепсису щодо нашої європерспективності. Аргументи, на яких він ґрунтується, є доволі суб'єктивними, але від цього не менш реалістичними, оскільки взяті з нашого повсякденного життя.

Наш колега сідає напідпитку за кермо, вчиняє ДТП, а потім ми всім миром допомагаємо йому «відмазатись», кожен, хто як може, кляну-чи і продажну автоінспекцію, і владу, і державу

загалом. Наша дитина вступає до ВНЗ і ми для «гарантії» шукаємо, де і кому дати хабара, щоб він «100-відсотково» вступив, а потім робимо це упродовж всіх років навчання, щоб був не гіршим за інших, а далі платимо при влаштуванні на роботу, не задумуючись, що завтра він буде змушений робити хірургічну операцію, захищати людей в суді, проектувати будинки чи керувати державою. А потім – знову нарікаємо на владу, на хабарництво, на неприйняття нас Європою. Ми стаємо свідками злочину або просто бачимо, що комусь стало погано на вулиці – і лише один зі ста викличе міліцію чи швидку. Зате потім усі ми жваво засуджуємо європейські порядки, за якими кожна домогосподарка «стукає» в поліцію на своїх сусідів, якщо зауважить бодай натяк на порушення ними закону.

Як тут не згадати Наполеона. І на яку ж владу ми, за його визначенням, заслуговуємо? І чи здатна ця влада привести нас до Європи? Відповіді на ці запитання є риторичними.

Що ж чекає на нас найближчим часом?

Насамперед, поглиблення роздратованості через те, що ЄС нас і надалі ігноруватиме, а Росія – відверто використовуватиме. Це супроводжуватиметься посиленням зневіри населення та інтелігенції у можливість цивілізованої євроінтеграції і взагалі у спроможність незалежної української ідеї. Через масову еміграцію і нелегальну трудову міграцію ми продовжуватимемо втрачати десятки тисяч найбільш обдарованих, ерудованих і працьовитих наших співвітчизників. У кращому разі Україна потихеньку ставатиме економічним придатком Європи, у гіршому – Росії.

Якщо ці тенденції не викличуть хвилі обурення на заході держави і він не спроможеться висунути потужну альтернативу нинішньому

політичному режиму (не чергового демагога-балакуна, романтичного патріота, або хитро-мудрого галицького хохла, а дієву фігуру, здатну стратегічно мислити та ефективно конкурувати з численним вітчизняним олігархічним лобі, заручившись підтримкою Заходу), то наша держава потихеньку відкотиться в русло «постсоветского пространства», і її європейська інтеграція полягатиме лише в одному: гарантуванні ЄС так потрібної йому стабільності при постачанні енергетичних ресурсів з Росії та Сходу.

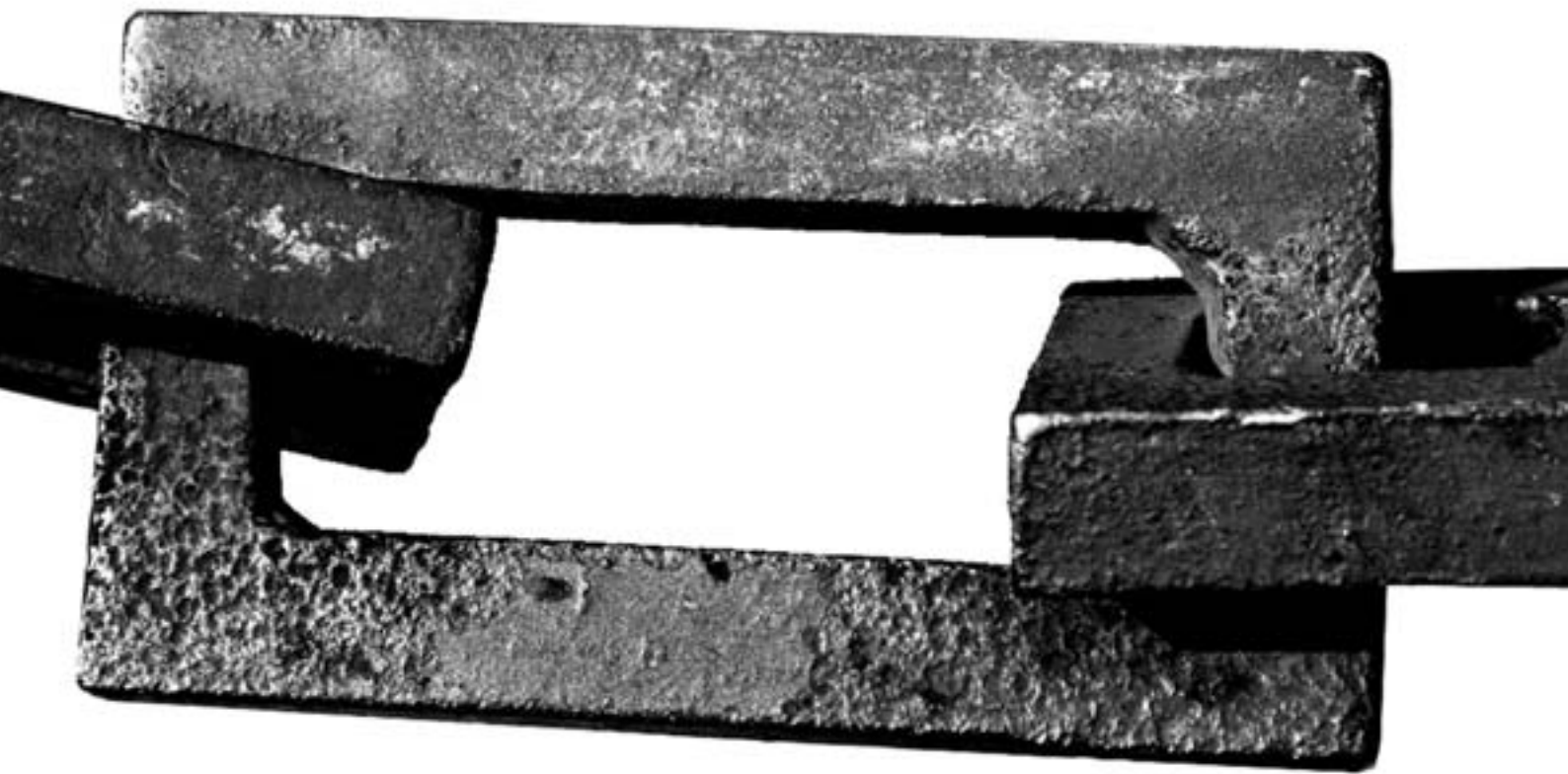
А тим українцям, які не встигнуть, не зможуть, не захочуть чи побояться емігрувати в розвинені держави світу залишиться одне – призвичаїтись до життя в умовах окупаційного режиму і сподіватись ще невідомо скільки років, що вони або їхні діти діждуться таки Вашингтона з новим і праведним законом. А може, ліпше не чекати?..

¹ ЄС: Основи політики, інституційного устрою і права: Навч. посібник / Наук. редактор В. П'ятницький. – К.: Заповіт, 2000. – С. 17.

Ж І Н К И

стефанія бабст

В Н А Т О

НАТО і жінки: ці слова не сумісні у людському сприйнятті. Ті, хто заповнюють коридори і зали засідань у НАТО, а тим паче ті, хто приймають важливі рішення, мають бути чоловіками у військовій формі або ж у темного кольору костюмах, тобто в улюбленій одежі дипломатів. Треба уважно придивлятися, щоб знайти жінку у вищому політичному керівництві НАТО. Посол Франції є винятком з цього правила: пані Андреані одразу кидається у вічі, бо є єдиною жінкою, що бере участь у засіданнях Північно-атлантичної Ради. Переважну більшість посад вищого рівня у Міжнародному штабі НАТО продовжують, однак, обіймати чоловіки. Лише дві з дев'ятнадцяти цивільних посад найвищого рівня наразі обіймають жінки. До цього часу Альянс ще ніколи не призначав жінку на пост посланниці чи спеціального представника НАТО, або ж на пост Генерального секретаря чи заступника Генерального секретаря. З огляду на кількість країн-членів НАТО, де жінки є міністрами закордонних справ та міністрами оборони, останній факт дещо дивує. У Хорватії та в Ісландії на чолі урядів на посадах прем'єр-міністрів перебувають жінки, а Німеччина навіть має жінку канцлера.

Однак, якщо придивитися більш пильно, то можна помітити зовсім іншу та більш обнадійливу річ. За останні кілька років дедалі більше жінок знайшли свій професійний шлях до НАТО. І хоча, як і раніше, вони ще у меншості, жінки в НАТО чудово виконують свою роботу з усього спектру політичних та військових питань. Вони мають справу з розробкою оборонної політики та працюють з питань закупівель, є політичними радниками Вищого представника НАТО у Кабулі та керують Програмою «Наука задля миру і безпеки». Вони готують засі-

дання комітетів НАТО, контрольні переліки питань та аналітичні матеріали для Генерального секретаря стосовно операцій НАТО. Одним словом, жінки є істотною складовою працівників НАТО як у штаб-квартирі, так і на місцях.

Гендерна політика і політика розмаїття НАТО, яку країни-члени почали проводити у 2002 році, звісно, допомогла жінкам прорватися у ту сферу, що традиційно вважалася чоловічою вотчиною. За останні роки число жінок, що подають заяви на отримання праці в НАТО, постійно зростає. Водночас Управління НАТО з питань гендерних перспектив наразі працює над втіленням конкретного Плану дій, а Військовий комітет НАТО з гендерних перспектив сприяє співробітництву з гендерних підходів між НАТО та країнами-партнерами.

Ще більш важливим є те, що НАТО починає докласти чималих зусиль для внесення своєї частки у справу втілення Резолюції 1325 Ради безпеки ООН щодо жінок, миру й безпеки. У Резолюції 1325, яку було прийнято 31 жовтня 2000 року, пропонується реалізувати амбітний та масштабний набір заходів. У ній міститься заклик до держав та міжнародних організацій активно захищати жінок і дітей від насильства під час збройних конфліктів, переслідувати у судовому порядку скоєння воєнних злочинів сексуального характеру, ставити гендерний аспект у центр уваги під час проведення миротворчих операцій, поліпшувати спеціалізоване навчання та підтримувати мирні ініціативи жінок на місцевому рівні. Крім того, у резолюції міститься заклик до країн-членів забезпечити більш широке залучення жінок до усіх тих заходів, що спрямовані на підтримання й зміцнення миру, збільшення ролі жінок на всіх рівнях під час прийняття рішень у національних,

регіональних та міжнародних інституціях, а також висунення більшого числа кандидатур серед жінок на посади спеціальних представників та посланників ООН.

160

Надзвичайно обнадійливим є те, що Генеральний секретар НАТО Фог Расмуссен взяв на себе зобов'язання особисто долучитися до цієї справи. Виступаючи наприкінці січня у Брюсселі перед міжнародним зібранням за участі 400 спеціалістів-професіоналів з питань безпеки, переважним чином жінок, він визнав важливу роль, яку можуть і повинні відігравати жінки у запобіганні конфліктам, проведенні мирних переговорів та миротворчих операцій під час прийняття рішень на міжнародному й національному рівнях. Викладені ним думки знайшли відгомін у виступах Марго Вальстром, недавно призначеної Спеціальним представником ООН, що відповідає за питання боротьби із сексуальним насильством по відношенню до жінок і дітей під час конфліктів, колишнього Державного секретаря США Мадлен Олбрайт та першого віце-президента Іспанії Марії Терези Фернандес, які підкреслювали, що втілення в життя Резолюції 1325 є не просто побажанням, а нагальною необхідністю.

До цього часу країни-члени НАТО підходили до втілення Резолюції 1325 головним чином з військового боку: вони погодили конкретні принципи інтеграції гендерних питань у процес планування й проведення операцій, у тому числі в Кодекс поведінки військовослужбовців. Ними були створені цільові позиції радників з гендерних питань на підтримку командувачів Міжнародними силами безпеки в Афганістані. Проходять дискусії з приводу того, яким чином слід зміцнити навчання й співробітництво з гендерних питань у злагоджений спосіб з Європейським союзом, ООН та іншими міжна-

родними організаціями. Крім того, політика НАТО з питань протидії торгівлі людьми також допомагає захищати жінок шляхом визначення керівних принципів поведінки та шляхом навчання цивільного й військового персоналу, розгорнутого в операціях НАТО.

Це все вселяє добру надію, але зараз, коли Генеральний секретар НАТО додав до цього особистого авторитету, може з'явитися більш амбітний політичний курс. В Афганістані та в інших регіонах проведення операцій Північноатлантичний Альянс зможе залучати у більш системний спосіб місцеве жіноцтво та надавати допомогу в розбудові спроможностей і компетентності жінок. Встановлення більш тісного зв'язку НАТО з глобальними мережами жіночих об'єднань також може стати дуже корисною справою. Існує багато слухних ініціатив та програм, спрямованих на надання можливостей жінкам брати участь у вирішенні питань миру й безпеки. Встановлення партнерських стосунків, зокрема з Мадридським клубом, Фундацією Ханта та Глобальним жіночим об'єднанням, звісно, допомогло б НАТО зробити свій вагомий внесок у вироблення глобального підходу до цих питань. Сприяння зусиллям на підвищення інтересу до питань трансатлантичної безпеки серед молодого покоління жінок як у країнах-членах, так і в країнах-партнерах НАТО, наразі є одним з найвищих комунікаційних пріоритетів НАТО на майбутнє. Нещодавно Департамент з громадської дипломатії НАТО запрошував групу молодих жінок-спеціалістів з питань оборони на зустріч до Брюсселя, а попереду готується до реалізації ще ціла низка програм залучення жінок.

Так само, як і їхні колеги з Європейського союзу, жінки-міністри з оборони та закордонних питань країн-членів НАТО, певне, також

побажають час від часу зустрічатися для обговорень з приводу того, яким чином їхній політичний вплив зможе стрімко пришвидшити втілення у життя Резолюції 1325. До речі, це зможуть робити також жінки-посли країн-членів та країн-партнерів НАТО у Брюсселі.

І останнє питання, що є не менш важливим. Було б дуже важливим сигналом, якби НАТО посилити свої зусилля у підготовці та наставництві жінок з НАТО у більш системний спосіб, щоб таким чином можна було мати більше прикладів жінок, що обіймають високі посади, які могли б стати взірцем для наслідування у найближчому майбутньому.

Із наближенням до десятої річниці прийняття Резолюції 1325, яка відзначатиметься у 2010 році, з'являються нові можливості для урядів різних країн, міжнародних та неурядових організацій, а також усіх інших учасників цього процесу, поміркувати над тим, що б ще можна було зробити для втілення в життя цієї новаторської резолюції в усіх її напрямках. Завдяки Генеральному секретарю Расмуссену внесок НАТО у виконання Резолюції 1325 залишатиметься серед найголовніших пріоритетів Північноатлантичного Альянсу. І це є дуже важливим для всіх, у тому числі й для жінок, що залучені до діяльності НАТО.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Д-р Бабст Стефанія є заступницею помічника Генерального секретаря НАТО з питань громадської дипломатії. Вона є однією з тих жінок, що займають високі посади у Міжнародному секретаріаті НАТО. Погляди, висловлені у цій статті, є виключно її особистими думками і не відображають офіційну позицію НАТО.

Борщевський Віктор, доктор економічних наук, доцент. Керівник наукових програм інституту міжнародних економічних досліджень. Завідувач кафедри менеджменту, проректор з навчальної роботи Львівського інституту менеджменту, Україна.

Бугайські Януш (Bugajski Janusz), директор нового проекту європейських демократій і старший науковий співробітник програми Європі у Центрі стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS). Очололює програму Regionoznavstva Південної та Цент-

ральної Європи в Інституті дипломатичної служби Державного департаменту США.

Возняк Тарас, політолог, філософ, головний редактор Незалежного культурологічного часопису «І», Україна.

Закарія Рафік Фарід (Zakaria Rafiq Fareed), один із найбільш впливових і популярних американських політичних аналітиків, експерт у сфері міжнародних стосунків, редактор Newsweek International. Стаття є фрагментом його книги «Постамериканський світ» (The Post-American World), США.

Качмарські Марцін (Kaczmarecki Marcin), доктор політології, асистент Інституту міжнародних відносин у Варшаві, Польща.

Квіцінській Юлій (Квицинский Юлий), дипломат і політичний діяч, перший заступник голови Державної думи з міжнародних питань, Росія.

Купчан Чарльз (Kupchan Charles), один із найбільш відомих у США фахівців з питань Європи і Росії. При президентові Клінтоні був директором відділу Європи у Раді національної безпеки. Професор з міжнародних стосунків у Джорджтаунському університеті, експерт у Раді зовнішніх стосунків у Вашингтоні, США.

Лауріненайте Юргіта, політолог, публікується у виданнях Центру геополітичних досліджень, Литва.

Литвиненко Олександр, доктор політичних наук, науковий директор Ради з питань зовнішньої і безпекової політики, Україна.

Марков Ігор, політолог, соціолог, від 1999 року і донині – директор Лабораторії соціальних досліджень Центру підтримки приватної ініціативи, Україна.

Метьюз Оуен (Matthews Owen), журналіст, кореспондент тижневика Newsweek, США.

Пармант'є Флоран (Parmentier Florent), політолог, співробітник Центру європейських політичних досліджень, Франція.

Пфайфер Стівен (Pfeiffer Steven), дипломат, колишній посол США в Україні, США.

Сьвенцікі Марцін (Święcicki Marcin), колишній міністр в уряді Тадеуша Мазовецького, колишній президент Варшави, член Ради Демократичної партії, Польща.

Тайль Штефан (Theil Stefan), журналіст, кореспондент Newsweek з питань міжнародного і трансатлантичного співробітництва, представник німецького фонду Маршалла у США.

Фрідман Джордж (Friedman George), американський політолог, засновник і директор розвідувально-аналітичної організації «Стретфор». Автор кількох книг, зокрема книги «Таємна війна Америки», США.